

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HAKÎM es-SEMERKANDÎ'NİN es-SEVÂDÜ'L-A'ZAM İSİMLİ ESERİNDEKİ
HADİSLERİN TAHRİÇ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Mahmut YEŞİL

Hazırlayan
İbrahim FİDAN

Konya 2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	4
KISALTMALAR.....	5

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI.....	6
II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

HAKÎM es-SEMERKANDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE es-SEVÂDÜ'L-A'ZAM'DAKİ HADİŞÇİLİĞİ

I. HAKÎM es-SEMERKANDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	9
A. Hayatı.....	9
B. İlmî Kişiliği.....	10
C. Eserleri.....	12
II. HAKÎM es-SEMERKANDÎ'NİN es-SEVÂDÜ'L-A'ZAM'DAKİ HADİŞÇİLİĞİ.....	13
A. Eserin Mahiyeti ve Kaynakları.....	13
1. Mahiyeti.....	13
2. Kaynakları.....	15
a. Kur'ân-ı Kerîm.....	15
b. Hadisler.....	16
c. İsrâiliyyât.....	17
3. İslâmî İlimlere Etkisi.....	18
B. Hakîm es-Semerkandî'nin es-Sevâdü'l-A'zam'daki Hadisçiliği.....	19
1. Hadis ve Sünnete Bakışı.....	19
2. Hadis İstılahlarını Kullanımı.....	24
3. Sened Kullanımı ve Rivâyet Lafızları.....	25
4. Hadis Şerhçiliği.....	26
a. Hadislerde Geçen Garîb Kelimeleri Açıklaması.....	26
b. Hadis Yorumculuğu.....	27
5. Genel Değerlendirme.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

es-SEVÂDÜ'L-A'ZAM'DAKİ HADİSLERİN TAHRİÇ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

I. İlâhiyyâtla İlgili Hadisler.....	30
A. İman.....	30
B. Halku'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Yaratılmışlığı)	45
II. Nübüvvetle İlgili Hadisler.....	48
III. İrâde, Kazâ ve Kaderle İlgili Hadisler.....	61
IV. Sem'îyyâtla İlgili Hadisler.....	72
A. Kabir Ahvâli.....	72
B. Hesap, Sırât, Cennet ve Cehennem.....	80
C. Büyük Günah ve Şefaât.....	83
D. Ru'yetullah (Allah'ın Görülmesi)	88
V. Diğer Konularla İlgili Hadisler.....	92
A. İslâm Toplumuna Muhâlefet.....	92
B. Cennetle Müjdelenen Sahâbîler.....	99
C. Vîtir Namazı.....	101
VI. Genel Değerlendirme.....	110
SONUÇ.....	112
BİBLİYOGRAFYA.....	114
EK: es-SEVÂDÜ'L-A'ZAM METNİ.....	120

ÖNSÖZ

Varlığını ve birliğini anlatacak bir peygamber göndermek sûretiyle biz kullarına lütufta bulunan Allah'a (c.c.) hamdolsun. O'ndan aldığı tebliğ ve tebyîn görevini en güzel biçimde yerine getirerek "nasıl inanmamız ve nasıl yaşamamız gerektiği" konusunda bizlere model olan Hz. Peygamber'e salât ve selâm olsun.

Hadisler, dindeki belirleyicilik fonksiyonu sebebiyle ilk zamanlardan itibaren farklı İslâm anlayışlarına sahip olan grup ve fertlerin temel müracaat kaynağı olmuştur. Sahip olduğu İslâm düşüncesini hadislere onaylatabilmek için hadis uydurmacılığına sapanların var olduğunu bilmekteyiz. Hadis ilminde söz sahibi olan kimseler, bu veya daha başka sebeplerle hadis rivâyetinde ortaya çıkan gevşekliklerin önüne geçmek için bazı usûller geliştirerek bir kontrol mekanizması oluşturmuşlardır. "Hadisin, içerisinde geçtiği aslî kaynaklardaki yerini göstererek, durumuna göre sıhhat derecesini açıklamak" demek olan "tahrîc" de bu sistemin bir parçasıdır. Muhaddisler, tefsîr, fıkıh, târih gibi ilimlerde kaleme alınmış bir kitapta zikredilen hadislerin hangi kaynaklarda geçtiğini araştırmışlar, bu hadislerin sened kritiğini yaparak sıhhat durumları hakkında bilgi vermişlerdir. Böylece "tahrîc edebiyatı" denilen bir literatür oluşmuştur.

Bilindiği gibi kelâm ilmi inanç esaslarını inceler. İnanç esasları da dinin önemli bir yönünü teşkil etmektedir. İşte bu çalışmada, kelâm sahasında yazılmış bir eserde bulunan hadislerin tahrîci yapılacaktır. Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte, araştırmanın konusu, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölümde, inceleme konusu yapılan *es-Sevâdü'l-a'zam* isimli eserin müellifi olan Hakîm es-Semerkandî'nin (342/953) hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri incelenmekte, ardından *es-Sevâdü'l-a'zam*'ın kimliği ve özellikleri üzerinde durularak müellifin bu eserindeki hadisçiliği ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise eserde bulunan hadislerin tahrîci yapılmaktadır. Tahrîc çalışmasının önemi ile inanç esaslarının önemi birlikte düşünüldüğünde, böyle bir çalışmanın ne kadar büyük ehemmiyet arz ettiği ortaya çıkmaktadır.

Değerli tavsiye ve yönlendirmeleri ile çalışmanın meydana gelmesinde büyük katkı sağlayan danışman hocam Doç Dr. Mahmut Yeşil başta olmak üzere kendilerinden istifâde ettiğim Prof. Dr. Bilal Saklan, Doç. Dr. Muhittin Uysal ve Doç. Dr. Adil Yavuz ile yardımlarını esirgemeyen diğer hoca ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

KISALTMALAR

<i>age</i>	: Adı geçen eser
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
bt.	: Bint
(c.c.)	: Celle celâlüh
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
(r.a.)	: Radıyallâhu anh
(s.a.s.)	: Sallâllahu aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve devamı

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

Hadisler, İslam'ın temel kaynağıdır. Bu sebeple daha ilk zamanlardan itibaren, sıkı bir denetim mekanizması oluşturularak, Hz. Peygamber'in sözlerine asılsız haberlerin karıştırılmasını önlemek amacıyla büyük bir çaba ortaya konmuştur. İlk asırlarda, hadislerin sıhhatini tespit etmek için pratikte uygulanan prensipler, zamanla geliştirilmiş ve "hadis ilimleri" dediğimiz, muazzam bir sistem meydana gelmiştir.

Hadislerin, dinde temel bir kaynak olması sebebiyle, hadis ilmi diğer İslâmî ilimlerle yakından ilgilidir. "Kelâm" adını verdiğimiz ve konusu itibariyle inanç esaslarını inceleyen ilim de hadis ilimleri ile böylesi bir ilişki içindedir. İman esasları olarak da bildiğimiz bu prensipleri kelâm bilginleri "usûlü selâse" denilen, tevhîd (Allah'ın varlığı ve birliği), nübüvvet (peygamberlik) ve meâd (âhîret) esaslarında toplamışlardır. Bu esaslar, İslâm dininin önemli bir yönünü teşkil etmektedir. Bu yüzden de daha ilk dönemlerden itibaren, söz konusu esaslar üzerinde kafa yorulmuş, bazı sebepler ile İslâm mezhepleri/firkalar ortaya çıkmıştır. Kur'ân ve sünneti algılama ve yorumlama farkı, muhtelif coğrafyalara mensup olma ve düşünme seviyesindeki farklılıklar, firkaların doğuşunu hazırlayan bu faktörlerden en önemli bir kaçıdır.

Hadislerin/sünnetin dindeki belirleyicilik rolü sebebiyle her mezhep, Kur'ân-sünnet, vahiy-akıl eksenli oluşturduğu sistemini hadislere onaylatmak amacıyla, sünnetten referans aramış ve bu amaçla hadis uyduranlar bile olmuştur. Bu mezheplerin, zaman zaman birbirini bid'atçilik, dalâlet ve küfür gibi olumsuz sıfatlarla niteledikleri de vâkîdir. O halde diyebiliriz ki, iman esaslarını tespit, çok önemlidir ve bu belirleme işi sağlam deliller ve metotlarla gerçekleştirilmelidir.

"Hakîm es-Semerkandî'nin es-Sevâdü'l-a'zam İsimli Eserindeki Hadislerin Tahrici ve Değerlendirilmesi" adını taşıyan bu çalışmada, IV. Asırda yaşamış, Ebû Hanîfe (150/767) çizgisinde bulunan bir âlimin, kelâm kitabında delil olarak kullandığı hadislerin tahrici ile sıhhat ve delil olma yönlerinden değerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu vesile ile söz konusu eserde bulunan hadislerin, aslî hadis kaynaklarda bulunup bulunmadığı, sıhhatleri, delil olma yönünden değerleri inceleme konusu yapılacaktır.

Bu tür çalışmaları çoğaltmak suretiyle, siyasî ve itikadî mezheplerin benimsedikleri inanç prensipleri hakkında öne sürdükleri delillerle ilgili daha genel ve isabetli tespitler yapmak, delillerin yetersiz olduğu konularda, ihtilafları gidererek mezhepleri birbirine yaklaştırmak bu konuda yapılması gereken en önemli çalışmalardan biridir.

II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Tahrîc, sözlükte iki zıddı bir araya getirmek¹, çıkarsama yapmak, meselenin bir yönünü açıklamak, alıştırmak ve yöneltmek anlamlarına gelir.²

Hadisçiler tarafından tahrîc şu üç anlamda kullanılmaktadır:

1. İhrâc ile eş anlamlı olarak, hadisin isnâdındaki ricâli açıklamak.
2. Hadisleri kitaplardan çıkarıp rivâyet etmek.
3. Delâlet anlamında, hadisin geçtiği aslî kaynaklara işaret etmek.³

Bu anlamlar dikkate alınarak tahrîc şu şekilde tarif edilmiştir: “*Hadisin, içerisinde geçtiği aslî kaynaklardaki yerini göstererek, gerekirse sıhhat derecesini açıklamaktır.*”⁴

Tahrîc üç kategoride değerlendirilmiştir: Mücmel (kısa), mutavassıt (orta) ve mufassal (uzun). Kısa tahrîc, râvî ismi ve hadisin rivâyet edildiği kitap belirtilerek yapılır. Mutavassıt olanında, bunlara ilâve olarak, rivâyet edildiği eserdeki bölüm ismi, bâb numarası ve hadisin sahîh, hasen veya zayıf oluşu zikredilir. Mufassal tahrîc ise, bütün bunlarla beraber, râvîler arasındaki ihtilaflar, hadisin rivâyet tarîklerinin karşılaştırılması, muhaddis ve münekkitlerin bu konudaki görüşleri ele alınır.⁵

Bu araştırmada yapılacak olan tahrîc çalışmasının, bu sınıflandırmada, mutavassıt ile mufassal arasında bir yerde durmaktadır. Buna göre tahrîcte şöyle bir yöntem takip edilmiştir: Eserde bulunan hadisler, kelâm sistematığına göre tasnif edilmiştir. Bu sınıflandırmada, Mâtürîdîler’in en sistemli kitaplarından olması sebebiyle Nûruddîn es-Sâbûnî’nin (580/1184) *el-Bidâye fî usûli’-d-dîn* isimli eseri esas alınmıştır. Çünkü, her ne kadar yaptığımız araştırma hadîs alanına girmekte ise de incelediğimiz eser olan *es-Sevâdü’-l-a’zam* bir kelâm kitabıdır. Böylece, Hakîm es-Semerkindî’nin kelâm konularında hangi sıhhat derecesinde hadisler kullandığını görme imkânı ortaya oluşmuştur.

Hadislerle konunun bağlantısının daha kolay kurulması için her başlığın altında, Semerkandî’nin konuyla ilgili görüşü kısaca zikredilmiştir. Ardından numara sırasına göre hadisin, *es-Sevâdü’-l-a’zam*’daki orijinal şekli verilmiş ve tercümesi yapılmıştır. Söz konusu haber, *Sahihayn*’da geçiyorsa, *Sünen-i Erbaa*’da bulunup bulunmadığı kontrol edilmiş, başka kaynaklarda aranmamıştır. Çoğunlukla sayfanın üst bölümünde, sahâbî râvîsi ve hangi kaynak(lar)da geçtiği ifade edilmiştir. Fakat haber, çok sayıda kaynaktan geçiyorsa, akıcılığı

¹ Firûzâbâdî, *Kâmûs*, 237.

² Tahhân, *Usûlü’-t-tahrîc*, 7, 8; Bakkâr, *İlmü’-t-tahrîc*, 10, 11.

³ Tahhân, *age.*, 9; Bakkâr, *age.*, 11.

⁴ Tahhân, *age.*, 10.

⁵ Tahhân, *Usûlü’-t-tahrîc*, 7-10.

bozmamak için yukarı kısımda sadece sahâbî râvînin ismi verilmiş, kaynaklara dipnotta işaret edilmiştir.

Sahîhayn'den birinde tahriç edilen ve metni hakkında herhangi bir tenkîde rastlanmayan hadislerin “*sahîh*” olduğuna hükmedilmiştir. Hadis eğer *Sahîhayn* dışındaki kaynaklarda mevcutsa, muhaddis ve münekkitlerin, haber hakkında yapmış oldukları sened ve metin değerlendirmelerine yer verilmiş, “*mecrûh*” râvîlerle ilgili ricâl kitaplarında söylenenler ana hatlarıyla tespit edilmiştir. Sonuçta tüm bunlar ışığında, haberin sıhhati konusunda bir hükme varılmıştır. Haber, mevzûât kitaplarında zikredilmişse veya senedinde uydurmacı bir râvînin bulunduğu tespit edilmişse, haberin “*mevzû*” olduğuna hükmedilmiş, zayıf olan hadislerin zayıflık derecesi (şedîd/çok zayıf-yesîr/az zayıf) biliniyorsa belirtilmiş, bilinmiyorsa mutlak olarak “*zayıf*” olduğu söylenmiştir. Bununla birlikte, hüküm verme işinin zorluğundan kaynaklanan bazı sebeplerle, hakkında hüküm verilemeyen rivâyetler de olmuştur.

Öte yandan, hadisin anlaşılmasına açılım sunacak veya farklı bir bakış açısı kazandıracak, aynı haberin farklı rivâyetlerinde bulunan kelime ve cümle farklılıklarına işaret edilmiş, izaha muhtaç olan yerler imkân nispetinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmamız esnasında kullandığımız kaynakları şöyle sıralayabiliriz:

1. “*Concordance*” ve “*Mevsûatu etrâfi'l-hadis*” gibi hadis fihristleri ile el-Mektebetü’ş-şâmile isimli CD-ROOM’un birinci ve ikinci sürümü.

2. Câmi’, Müsned, Sünen, Musannef, Mu’cem ve Müstedrek gibi II-V. asırlar arasında te’lif edilmiş, senetli, aslî hadis kaynakları.

3. Hadislerle ilgili değerlendirme bilgileri sunan, Heysemî’nin (807/1404) *Mecmau’z-zevâid*’i gibi “zevâid edebiyatı”, Münâvî’nin (1031/1621) *Feyzü’l-kadîr*’i gibi “şerhler”, Irakî’nin (806/1403) *el-Muğni*’si gibi “tahriç edebiyatı”, Aclûnî’nin (1162/1652) *Kesfü’l-hafâ*’sı gibi “halk arasında meşhûr hadisleri toplayan eserler”, İbn Arrâk’ın (963/1555) *Tenzihü’ş-şeria*’sı gibi “mevzûât kitapları” ve Elbânî’nin *Silsile*’leri gibi son dönemlerde yazılan ve hadisler hakkında değerlendirmede bulunan eserler.

4. Suyûtî’nin (911/1505) *el-Câmiu’s-sağîr*’i gibi, hadislerle ilgili hükümler veren “derleme eserler”.

5. Râvîlerin kimlik ve durumları hakkında bilgiler veren “ricâl edebiyatı”.

Araştırmanın konusu, metodu ve kaynakları hakkında bilgi veren bu girişten sonra, şimdi de Hakîm es-Semerkindî’nin hayatı, ilmî kişiliği, hadisçiliği ve *es-Sevâdü’l-a’zam* isimli eserinin kimliği üzerinde durulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
HAKÎM es-SEMERKANDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE es-SEVÂDÜ'L-
A'ZAM'DAKİ HADİŞÇİLİĞİ

I. HAKÎM es-SEMERKANDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ
A. HAYATI

Tam adı Ebu'l-Kâsım İshak b. Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. Zeyd el-Kâdî el-Hakîm es-Semerkindî'dir.⁶ Semerkand'da doğan müellifin doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Asıl adı İshak'tır. Hikmet ve mev'izalarının çokluğu sebebiyle Hakîm, doğum yeri olan Semerkand'a nispetle de Semerkandî diye anılmış ve el-Hakîm es-Semerkindî olarak şöhret bulmuştur. Künyesi ise Ebu'l-Kâsım'dır.⁷ Ailesi hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Semerkindî, 342/953 yılı Muharrem ayı Âşûrâ günü Semerkand'da vefat etmiş ve Câkerdize kabristanına, İmam Mâtürîdî'nin mezarının yakınına defnedilmiştir.⁸

Dünya ile ilgisi pek azdı. İnsanlarla, sadece onların hukûkî davalarına bakarken münasebet kurmuştur. Abdurrahmân el-Câmî onun bu yönüne şu cümlelerle işaret etmektedir: “Arştan yere varıncaya kadar, Allah Teâlâ'nın gayrına bakmazdı. Halk ile muamelesi, sırf onlara faydalı olmak içindi, yoksa kendisi için değil...”⁹

Bunun yanında o, dünya âhiret dengesini sağlamıştı, hatta bu konuda aşırılıklara kaçanları ikaz ederdi. Bununla ilgili şöyle bir olay nakledilmiştir: “Ebû Tâhir adında biri, Ebu'l-Kâsım'ın sarayına geldiğinde, kapıda bulunan servi ağaçlarını gördü ve bir müddet bekledi. Ebu'l-Kâsım görevlisine, o ağaçları kestirdikten sonra Ebû Tâhir'i çağırarak ona ‘Ey Ebû Tâhir! Seni Hak'tan alıkoyan ağaçları kestirdim. Allah Teâlâ'ya öyle bir dost ol ki, sana tek bir ağaç bile engel olmasın’ demiştir.”¹⁰ Yine kadılığı sırasında, huzuruna gelip, önünde bulunan su dolu havuzun üzerinde namaz kılan birisine şöyle söylemiştir: “Kardeşim!

⁶ Hakîm es-Semrkindî'nin hayatı ve ilmî kişiliği hakkında bilgi sağlamak için pek çok Tabakât ve Terâcim kitabını taramamıza rağmen az miktarda bilgiye ulaşabildik. Bu kaynaklarda bulduğumuz malumatın da tamamına yakını, Sem'ânî'nin (562/1166) *Ensâb*'ında bulunan bilgilerin tekrarından ibarettir.

⁷ Sem'ânî, *Ensâb*, II, 243.

⁸ Sem'ânî, *age.*, II, 243.

⁹ Abdurrahmân el-Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, 175.

¹⁰ Sem'ânî, *age.*, II, 243.

Senin bu yaptığın çocuk işidir. Mert kişi odur ki; insanlarla ilişkisi anında, kalbi Allah'ı (c.c.) anmaktan gafil olmaz."¹¹

B. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Hakîm'in tahsil hayatı genellikle Belh şehrinde geçmiştir.¹² En fazla yararlandığı hocası, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer el-Varrâk'tır (280/893). Bunun yanında, Abdullah b. Sehl ez-Zâhid, Hanefî âlimlerinden Muhammed b. Huzeyme el-Kallâs, Amr b. Âsım el-Mervezî¹³ ve Ebû Muhammed Abdulkerîm b. Muhammed el-Mîğî (378/988)¹⁴ de ders aldığı hocaları arasında kaydedilmektedir. *Tebssiratü'l-edille*'den öğrendiğimiz bilgiye göre, Hakîm es-Semerkindî, ilk dönem Mâtüridiyye âlimlerinden olan, Ahmed el-Iyâzî ile karşılaşmış ve ondan faydalanmıştır. Hatta onunla ilgili "*Horasan ve Mâverâünnehir, yüz yıldır ilim, fıkıh, dil, beyan, nezâhet, iffet ve takvâ bakımından Ahmed el-Iyâzî gibisini görmedi*" diyerek bu Mâtürîdî âlime olan saygı ve hayranlığını dile getirmiştir.¹⁵

Hakîm es-Semerkindî, rivâyet ettiği senedli haberlerin biri hariç tamamını eş-Şeyh e-Edîb Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Mes'ûd isimli bir zâttan, bir haberi de Ebû Hafs adında bir kimseden dinlemiştir. Ricâl ve tabakât kitaplarındaki yoğun aramalarımıza rağmen bu kimseler hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

*"Bazı çağdaş yazarların verdiği bilgilere göre, Hakîm es-Semerkindî, Dımaşk ve çevresinde yaşamış olan İbrahim el-Kassâr ve Ebû Abdullah el-Cellâ gibi sûfîlerin de öğrencisi olmuştur. Klâsik kaynaklarca teyit edilmeyen bu bilgi, Semerkandî'nin hac yolculuğu sırasında bir müddet kaldığı Bağdat'tan sonra söz konusu bölgeye de uğrayarak, bazı ilmî faaliyetlerde bulunduğunu düşündürmektedir."*¹⁶

Talebeleri arasında, Ebû Ca'fer b. Muhammed Münîb es-Semerkindî (?), Muhammed b. İmrân b. el-Meşhî (?) ve Abdulkerîm b. Muhammed el-Fakîh es-Semerkindî (?) gibi isimler zikredilmiştir.¹⁷

"Semerkandî'nin kelâm ve fıkıh alanındaki hocasının İmam Mâtürîdî olduğunu iddia edenler bulunduğu gibi, bu iddianın çağdaş olan iki âlim arasındaki paralellik sebebiyle

¹¹ Sem'ânî, *age.*, II, 243.

¹² Can, Mustafa, "Hakîm es-Semerkindî", *DİA*, XV, 193.

¹³ Sem'ânî, *age.*, II, 244; Abdurrahmân Câmî, *age.*, 175-176.

¹⁴ Sem'ânî, *age.*, V, 433.

¹⁵ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tebssiratü'l-edille*, I, 470.

¹⁶ Can, "Hakîm es-Semerkindî", *DİA*, XV, 193.

¹⁷ Sem'ânî, *age.*, II, 244.

*ortaya çıktığını ve bunun bir yakıştırma ibaret olduğunu ileri sürenler de vardır.”*¹⁸ Aynı dönem ve çevrede yaşamış olmanın sağladığı bir benzerlikten söz etmek her ne kadar mümkünse de, aralarındaki bu görüş yakınlığının böyle bir benzerlikten öte ona karşı hissetmiş olduğu bir hayranlıktan kaynaklandığı daha isabetli görünmektedir. Nitekim Mâtürîdî bilginlerden olan Ebu'l-Muîn en-Nesefî (508/1115), Hakîm es-Semerkindî'yi, Mâtürîdî âlimleri arasında zikretmiş¹⁹, Mâtürîdî düşüncenin İmam Mâtürîdî'nin üstün özellikleri ile olgunlaştığını ifade ettikten sonra Hakîm es-Semerkindî'nin İmam Mâtürîdî'ye olan hayranlığına işaret eden şu hâdiseyi kaydetmiştir: “... *Hatta o derece ki; Şeyh Ebu'l-Kâsım el-Hakîm, Mâtürîdî vefat ettiğinde, kabrinin üzerine şöyle yazılmasını emretmiştir: Burası, kendini ilme adayan, onun yayılıp başkalarına aktarılması için bütün gayretini ortaya koyan, övgüyle anılan eserler te'lif eden ve çalışmalarının meyveleri toplanmakta olan bir zâtın kabridir.*”²⁰

Hakîm es-Semerkindî kelâmdan başka fıkıh, te'vîlü'l-Kur'ân/tefsir ve ma'rifet/tasavvuf ilimlerinde bilgi sahibidir.²¹ Uzun süre yapmış olduğu Semerkand kadılığı²² bize fıkıh bilgisi hakkında ipuçları verirken, *es-Sevâdü'l-a'zam*'da, satır aralarında yapmış olduğu âyet te'villeri tefsir ilmindeki bilgisini ortaya koymaktadır. Gülâbâdî (Kelâbâzî)'nin (380/990), “muâmelât alanında eser veren sûfiler” başlığı altında onu da zikretmesi²³, hikmet ve mev'iza sahibi olması yönüyle şöhret bulması gibi sebeplerle onun tasavvufla ilgilendiğini söylemek mümkündür.

Sem'ânî (562/1166), Hakîm es-Semerkindî ile ilgili şu bilgileri kaydetmektedir: “*Allah'ın sâlih kullarındandı. Hilm, hikmet ve hüsn-i muâşerette darb-ı mesel oldu. Hikmet ve mev'izaları o denli çoktu ki, gerek Doğuda gerekse Batıda 'Hakîm' diye anıldı ve hikmetleri tedvin edilerek yayıldı.*”²⁴

Nesefî'nin şu cümleleri de onun ilmî kişiliği hakkında bilgi vermektedir: “*Bütün Müslümanlar ondan razı oldu. Dillerden övgüsü düşmedi ve kalpler hep onu yüce vasıfları ile andı. Kelâm, fıkıh, Kur'ân te'vîli ile ma'rifet ve muâmele ilimlerinde bir derya idi. O derece ki, uzakta yakında, adını duyan herkes bineğine atlayıp ondan bir şeyler öğrenmek için*

¹⁸ Can, “Hakîm es-Semerkindî”, *DİA*, XV, 193.

¹⁹ Nesefî, *age.*, I, 473.

²⁰ Nesefî, *age.*, I, 472.

²¹ Nesefî, *age.*, I, 474.

²² Sem'ânî, *age.*, II, 243.

²³ Gülâbâdî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, 32.

²⁴ Sem'ânî, *age.*, II, 244.

yollara çıktı. Dini ilimlerdeki eserleri meşhurdur. Akıl sahibi dindarlar onun çabalarını hep şükran ile yâd etmişlerdir.”²⁵

C. ESERLERİ

1. *es-Sevâdü'l-a'zam* (السواد الأعظم)

Eserin tam adı “*Kitâbü'r-red alâ ashâbi'l-ehvâi el-müsemmâ bi's-Sevâdi'l-a'zam alâ mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam*”dır.²⁶ Kısaca *es-Sevâdü'l-a'zam* olarak meşhur olan bu eser yazıldığı dönemde Sâ mânîler'in resmî akîdesi kabul edilmiş ve bölgedeki medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.²⁷ Kaynaklarda ittifakla Hakîm'e nispet edilen²⁸ bu eserin yazma ve matbû nüshaları vardır.²⁹ Birçok kişi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Tespit edilebilen bazı tercümeleri şunlardır:

-*es-Sevâdü'l-a'zam: Hak Yol Üzerindeki En Büyük Cemaat*, trc. Ali Rıza Kaşeli, İstanbul, ts. (280 s.)

-*Fırka-İ Naciye'ye Kimler Dahil: Sevâdü'l-Azam Tercümesi*, trc. İbrahim Koçaşlı, Balıkesir, 1964. (83 s.)

-*İslam İnançları ve Ehli Sünnet Yolu: es-Sevâdü'l-azam*, trc. Ali Vehbi Cengiz, Ankara, 1975. (79 s.)

-*Kitabu Sevâdi'l-A'zam Tarik-i Müstakim: 62 Maddede Ehli Sünnetin Görüşü*, trc. Şahver Çelikoğlu, İstanbul, 1999. (197 s.)

-*es-Sevâdü'l-a'zam (En Büyük Cemaat): Hanefî-Matürîdî Mezhebinde Temel İtikadî Esaslar*, trc. Sıdkı Gülle, İstanbul, 1980.

- *Sevâdü'l-a'zam Tercümesi*, Talha Alp, İstanbul, 2004.

2. *Risâle fî beyâni enne'l-îmân cüz'ün mine'l-amel em lâ ev mürekkebün em lâ*

(رسالة في بيان أن الإيمان جزء من العمل أم لا أو مركب أم لا)

²⁵ Neseî, *age.*, I, 473, 474.

²⁶ Can, Mustafa, *Hakîm es-Semerkindî ve es-Sevâdü'l-A'zam'ı*, 20, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 1986. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

²⁷ Can, Hakîm es-Semerkindî”, *DİA*, XV, 194.

²⁸ Mesela bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1008; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 237.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. Can, “Hakîm es-Semerkindî”, *DİA*, XV, 194; Can, *Hakîm es-Semerkindî ve es-Sevâdü'l-A'zam'ı*, 21-25.

es-Sevâdü'l-a'zam'ın İstanbul baskılarının sonunda bulunan küçük bir risâledir. Müellif bu risâlede, iman, imanın artıp eksilmesi ve iman-amel münasebeti gibi konuları işlemiştir. Yazmalarının mevcudiyeti hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

3. Risâle

Meşhûr “yetmiş üç fırka hadisi”ni konu alan ve belli bir adı olmayan bu risâle, Hâce Muhammed Pârsâ'nın aynı konudaki bir risâlesi ile birlikte Muhammed Takî Dânişpejûh tarafından “Dü risâle der Bâre-i Heftâd ü Dü Gürûh” başlığı ile *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyât-ı Tebrîz*'de (sayı 79, 249-254) yayımlanmıştır.³⁰

II. HAKÎM es-SEMERKANDÎ'NİN es-SEVÂDÜ'L-A'ZAM'DAKİ HADİSÇİLİĞİ

A. ESERİN MAHİYETİ VE KAYNAKLARI

1. Mâhiyeti

Müellifin, eserini isimlendirirken, “yetmiş üç fırka hadisi”nin³¹ bazı rivâyetlerinde³² geçen “sevâd-ı a'zam” terkiibinden ilham aldığını tahmin ediyoruz.³³ Zira onun, eserde en çok üzerinde durduğu hususlardan birisi “İslâm toplumunun birliği” konusudur. Bizde oluşan kanaate göre; müellif, Kur'ân ve sünnet ekseninde tespit ettiği kurallar manzûmesini Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin yolu, düşünce sistemi olarak görmekte, bu yoldan/mezhepten ayrılarak farklı anlayışlara sapanları kınamaktadır.

Yeri geldikçe, söz konusu ettiği prensipten sapan grupları, isimlerini de zikrederek, ağır dille itham etmektedir. Meselâ, “*idareciye isyan eden hâricî bir zihniyete sahiptir*” diyerek³⁴ Hâricîleri kınamaktadır. Râfizîlerden, “*takvâ sâhibi olsun günahkâr olsun hiç kimsenin ardında namaz kılmazlar, Allah onları kahretsin*”³⁵, “*çıplak ayağa mesh Râfizîlerin mezhebi, Allah onlara lânet etsin*”³⁶ diyerek bahsetmektedir. “*Kabir azabını inkâr eden necis*

³⁰ Can, “Hakîm es-Semerkindî”, *DİA*, XV, 194.

³¹ Hadisin tahriri için bkz. “Hadislerin Tahrîr ve Değerlendirilmesi” Bölümü 61 numaralı hadis.

³² Bkz. İbn Mâce, Fiten 8.

³³ Nitekim müellif, henüz kitabın ikinci rivâyeti olarak zikrettiği “yetmiş üç fırka hadisi”nde, kurtulacak tek fırka olan “ashâb-ı sünnet ve'l-cemaat”i diğer rivâyetlerde geçen “sevâd-ı a'zam” terkiibi ile şerh etmiştir.

³⁴ Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâdü'l-a'zam*, 13.

³⁵ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 8.

³⁶ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 13.

bir Mu'tezilî olur" demek suretiyle, Mu'tezile mezhebini pislik olarak vasıflandırmakta³⁷, Kaderiye ve Cebriye'nin, ümmetin Mecûsîleri olduğuna vurgu yapmaktadır.³⁸ Hatta daha da ileriye giderek, "insanın fiilleri" konusunda Mu'tezile, Cebriye ve Kaderiye'nin görüşlerini zikrettikten sonra, bu konuda ehl-i sünnet gibi düşünmeyenlerin kâfir olacağına dikkat çekmiştir.³⁹

Semerkindî, eserini, her birine "mesele" başlığı koyduğu altmış iki konudan meydana getirmiştir. "İmanda şüphe" konusuyla başlayıp, "Allah'ın rahmetinden ümit kesmek" konusuyla bitirdiği eserinde ilâhiyyât, sem'ıyyât, insan hürriyeti ve kaza-kader gibi, kelâm ilminin bilinen meselelerini işlemiştir. Halku'l-Kur'ân, ru'yetullah, imanın artıp eksilmesi, iman-amel münasebeti gibi asırlarca -kelâm kitaplarında- tartışılmış polemik türü konular da eserde inceleme konusu yapılmıştır. Öte yandan abdest, mestler üzerine mesh, cemaatle namaz ve vitir namazı gibi, aslı itibariyle fıkıh ilminin sahasına giren hususlara da temas edildiği görülmektedir. Ayrıca "dünyada birine düşmanlık edip de onun gönlünü almayan kimsenin, kıyamette, iyiliklerinden alınıp, o düşmanlık ettiği kimseye verileceği" gibi ahlâk ve sosyal hayata yönelik konularla, "kâfirlerin akıllarının, peygamber ve mü'minlerin akılları ile bir olmadığı" gibi, ilgi çekici konular da incelenmiştir.

Müellifin konuyu anlatım metod ve üslubu şu şekildedir: önce konuyla ilgili prensibi vermiş (Mü'min, ehl-i kiblede hiçbir kimseyi günahı sebebiyle tekfir etmemelidir gibi), varsa, bu prensibi ispat edecek âyet, hadis, selefte ait sözler ve önceki milletlerle ilgili bilgileri zikretmiştir. Diğer mezheplerin, konuyla ilgili farklı kanaatlerine değinerek, bunları delillerle çürütmeye çalışmıştır. Ayrıca muhâlifler için delil olabilecek malzemenin de analizini yaparak, bunları -özellikle âyetleri- te'vîl etmeye çalışmıştır.

Semerkindî "iman-amel münasebeti"ni işlerken, "*amel ile iman ayrı şeylerdir...*" dedikten sonra "*işte bizim bu inancımız, kitap, haber, ahkâm, akıl ve şahitlerle (şevâhid) sâbittir*" diyerek⁴⁰, eserde kullandığı deliller hakkında bilgi vermiştir. Kitap, haber ve aklın ne olduğu bilinmektedir. "Ahkâm" delilini ise şu şekilde açıklamıştır: Peygamber (s.a.s.), ölü adına haccı emretmiş fakat imanı emretmemiştir. Bir kimse hac görevini yerine getirmeden

³⁷ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 17. Biz metinde geçen kelimeyi "necis" olarak okuduk. Şayet "neces" şeklinde okuyacak olursak, müellif, Kur'ân'ın Tevbe 9/28'de müşrikler için kullandığı - يا أيها الذين آمنوا إنما المشركون نجس - فلا يقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا - bir sıfatı, Mu'tezile hakkında kullanmış olur.

³⁸ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 10.

³⁹ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 12.

⁴⁰ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 41.

ölse, onun yerine başkasının haccetmesi dînen câizdir.⁴¹ Anlaşıldığı kadarıyla müellifin ahkâmdan kastı, çoğunluk tarafından kabul edilen fikhî hükümlerdir. Müellifin, “şevâhid” delili ile ne kastettiği pek açık değildir. Aynı konuda bu delili, “*Amel vakte bağlanmıştır, iman ise devamlıdır, vakte bağlı değildir*”⁴² diyerek izah etmiştir. Akıl delili olarak nitelendirilebilecek olan bu delil, müellif tarafından ayrı bir delil olarak benimsenmiştir. Ayrıca müellif bunlar dışında, fikhî bir mesele olan vitir konusunda, sahâbe icmâmı delil göstermiştir.

2. Kaynakları

Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'zam*'da, Kur'ân-ı Kerîm dışında herhangi bir yazılı kaynağa doğrudan veya ima yoluyla işaret etmiş değildir. Onun kaynaklarının, tamamen şifahî, söze dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Eserde kullanmış olduğu kaynakları, Kur'ân; merfû, mevkûf ve maktû' olmak üzere hadis; bir de isrâiliyyât, geçmiş milletlere ait kültür malzemesi şeklinde üç kategoride değerlendirebiliriz.

a. Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân-ı Kerîm, müellifin temel kaynağıdır. Bazen kendi görüşlerini ispat, bazen de muhâliflerin delillerini çürütmek için ilk olarak âyetlere müracaat eder.

Eserin pek çok yerinde, Hakîm es-Semerkandî'nin tefsirci yönünü ortaya çıkaran bilgiler mevcuttur. Müellif, bazı âyetlerde kelime tefsiri yapar. Meselâ *شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ* / “*Allâh, kendisinden başka tanrı olmadığına şahiddir. Melekler ve ilim sâhipleri de adâletle şahiddir ki O'ndan başka tanrı yoktur. O, azizdir, hakîmdir*”⁴³ âyetinde geçen *أولوا العلم* / “ilim sahipleri” kelimesini *المؤمنون* / mü'minler şeklinde tefsîr etmiştir.⁴⁴ Yine *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا* / “*Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah' a ve peygamberine inanırlar, sonra da şüpheye düşmezler...*”⁴⁵ âyetinde geçen *لم يرتابوا* /şüphelenmezler kelimesini *لم يشكوا* olarak tefsîr etmiştir.⁴⁶

⁴¹ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'zam*, 42.

⁴² Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 42.

⁴³ Âl-i İmrân 3/18.

⁴⁴ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 43.

⁴⁵ Hucurât 49/15.

⁴⁶ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 6.

Müellifin cümle tefsiri yaptığı âyetler ise çoktur. Meselâ, *وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ* / *“İlimde rusûh sahibi olanlar ise: ‘Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır’ derler”*⁴⁷ âyetini *“Kendilerine ‘râsihûn’ ismi verilen, Kur’ân ilmini çok iyi bilen kimseler ise ‘Biz Kur’ân’ın azına-çoğuna, nâsihine-mensûhuna, muhkem ve müteşâbihine iman ettik, hepsi Rabbimizin katındandır’ derler. Önlerine muhkem bir âyet geldiğinde iman edip o âyetin gereğini yerine getirirler ve anlamını, bilenlere sorup âyeti etüt ve mütalaa ederler. Müteşâbih bir âyetle karşılaşınca da iman ederler fakat onunla amel etmezler. Allah böyle kimseleri övmüş, kendilerini ilgilendirmeyen bilgilerle onları mükellef tutmamıştır...”*⁴⁸

Müellif bazı âyetlerde görüşünü ispatlamak için zorlama te’viller de yapmıştır. Mesela *“ilk dört halifenin fazîleti”*ne dair açmış olduğu bahiste *مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ* âyetini⁴⁹ şöyle açıklamaktadır: *“Muhammed Allah’ın Rasûlüdür. Onunla birlikte olanlar (yani Ebû Bekr) kâfirlere karşı çetin (yani Ömer) kendi aralarında merhametlidirler (yani Osman). Onları (yani Ali) rükû ve secde ederken görürsün (r.a.)”*⁵⁰

Müellif, bazen, Ebû Bekr (13/634), İbn Abbâs (68/687), Hasan el-Basrî (110/728), İbn Sîrîn ve (110/728) Cafer-i Sâdık (148/765) gibi sahâbe ve tâbiûnun önde gelen zâtlarından (r.a.) tefsir nakilleri yapar. Örneğin, Yûnus 10/26’da geçen *لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ* / *“Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır”* ifadesindeki *زِيَادَةٌ* /fazlalık kelimesini Ebû Bekr’in (r.a.) *“ru’yetullah”* olarak tefsir ettiğini nakletmiştir.⁵¹

b. Hadis

Hadisler, Hakîm es-Semerkandî için, hakkında, Kur’ân’dan dayanak bulduğu konularda hükmü teyit eden, Kur’ân’dan dayanak bulamadığı hususlarda da akîdeyi ispat eden önemli bir delildir.

Müellif, merfû haber dışında, görüşü kuvvetlendirecek, mevkûf ve maktû’ haberleri de kullanmıştır. Eserde Ömer b. el-Hattâb (24/644), Abdullah b. Mes’ûd (32/652) ve İbn Abbâs gibi sahâbenin yanı sıra, Vehb b. Münebbih (100/718), Ömer b. Abdilazîz (101/719) ve Evzâî (157/773) gibi tâbiûndan bazı zevâtın sözleri de yer almıştır. Müellifin *“hadisçiliği”* bölümünde hadis kullanımı hakkında bilgi verilmişti. *“Tahriç”* bölümünde de kullandığı hadislerin durumu hakkında bilgi verileceği için, burada bu kadar bilgiyle yetiniyoruz.

⁴⁷ Âl-i İmrân 3/7.

⁴⁸ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 2.

⁴⁹ Fetih 48/29.

⁵⁰ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 25.

⁵¹ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 26.

c. İsrâiliyyât

Eserde isrâilî bilgi olarak değerlendirilebilecek iki haber tespit edilebilmiştir. Bunlardan ilkinde göre, müellif Hakîm es-Semerkindî, “günah sebebiyle kişiye küfür isnad edilemeyeceği”ne dair açmış olduğu konuda, “Hârut ile Mârut’un içki içip zina ederek dünya azabını âhiret azabına tercih ettiklerini, (günah işlemelerine rağmen) Allah’ı inkâr etmediklerini, bu günahları sebebi ile hiç kimsenin onları kâfir olmakla itham etmediğini” söylemiştir.⁵²

Bazı aslî hadis kaynaklarında⁵³ ve tefsirle ilgili eserlerde de kayıtlı olan bu bilgilerin değeri hakkında âlimler farklı kanaatlere sahip olmuşlardır. Bu haberin isnadı için Hâkim (405/1014) “*sahîh*” hükmü vermiş, Zehebî (748/1347) de bu hükmü onaylamıştır.⁵⁴ Heysemî (807/1404), Mûsâ b. Cübeyr dışındaki râvîlerin *Sahîh* ricâli olduğunu söylemiş, Mûsâ’nın da yine sika bir kimse olduğunu belirtmiştir.⁵⁵ İbn Hacer el-Askalânî (852/1448), bu haberin pek çok tarîki olduğunu söylemiş ve bu tarîklerin çoğunun kuvvetli olmasının, bu kıssanın gerçekleştiğine dair kesinlik ortaya koyduğunu söylemiştir.⁵⁶ Kurtubî (671/1272), bu haberleri, “Allah’ın (c.c.) peygamberlerine görevli olarak gönderdiği meleklerin (Hârut ve Mârut da birer melektir), O’nun (c.c.) emirlerine isyan etmekten korunmuş olduğu ve aklın böyle bir durumu ancak sem’î delillerle mümkün görebileceği, halbuki söz konusu kıssanın *sahîh* olmadığı” gerekçesi ile gerçeklikten uzak görmüştür.⁵⁷ Münâvî, rivâyet ve dirâyet bakımından muhakkik bir hadisçi olmadığı gerekçesi ile Kurtubî’nin bu iddiasına itibar edilmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁸ Fakat aynı iddiayı meslekten bir hadisçi olan İbn Kesîr de (774/1372) dile getirmektedir. O, bu konuda *sahîh* ve senedi muttasıl merfû bir hadis olmadığını, Kur’ân’ın zâhirinin, konuyla ilgili icmâlî/genel bilgi verdiğini ifade ederek bu kıssanın isrâilî bir haber olduğunu vurgulamıştır.⁵⁹

⁵² Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâdî’l-a’zam*, 9.

⁵³ Bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 34; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 63; Hâkim, *Müstedrek*, II, 480; Beyhakî, *Sünen*, X, 4;

⁵⁴ Hâkim, *age.*, II, 480.

⁵⁵ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, V, 105.

⁵⁶ İbn Hacer, *el-Kavlü’l-müsedded*, 39.

⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 41.

⁵⁸ Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, II, 1870.

⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, I, 193.

Ayrıca senedde bulunan ve Heysemî'nin, hakkında "sika" hükmü verdiği⁶⁰ Mûsâ b. Cübeyr (el-Medenî), durumu hakkında ihtilaf edilen bir râvîdir. Yahyâ b. el-Kattân (198/813) durumunun bilinmediğini belirtmiş⁶¹, İbn Hibbân onu *Sikât*'ında zikretmiş ve rivâyetinde hata ve (başka râvîlere) muhalefet ettiğini söylemiş⁶², Zehebî (748/1347) onunla ilgili "sika" hükmü vermiştir.⁶³ Cerh sebebi açıklandığı için, râvînin zayıf olduğunu ve haberin de buna bağlı olarak "zayıf" olduğunu söyleyebiliriz. Kanaatimizce, haberin İsrâîlî bir bilgi olması kuvvetle muhtemeldir.

Diğer bir isrâîlî bilgi olarak da Hakîm es-Semerkindî, "dirilerin dua ve sadakalarının ölümlere fayda sağlayacağı" konusunda naklettiği şu haber zikredilebilir:

"*Meryem oğlu İsa (a.s.) bir kabre uğradı ve kabir sahibine yapılmakta olan azap sesini duydu. Oradan ayrıldı ve birkaç gün sonra tekrar geldi. Bu kez de kabirden rahmet sesi işitti ve Allah'ın rahmetinin bu kabre inmekte olduğunu gördü. Bunun üzerine 'Ey bu kabirde bulunan kimse! Sen, daha önce, kabir azabı çekmekteydin. Ne oldu da şimdi rahmetle muamele görmektesin?' diye sordu. O da dedi ki: 'Benim bir oğlum vardı. O, benim için Allah'a (c.c.) dua edip benim adıma tasaddukta bulundu.'* (Diğer bir rivâyete göre; Benim bir arkadaşım vardı. O, samimi bir niyetle, arkadaşları için Allah'ı yüceltip, tekbir getirdi. Ben de bu ecirden pâyidâr oldum. Böylece Allah Teâlâ benden kabir azabını kaldırarak, onun yerine rahmetini indirdi)."⁶⁴ Hakkında, kaynaklarda bilgi bulamadığımız bu haberin İsrâîlî bir malumat olduğu kanaatindeyiz.

3. İslâmî İlimlere Etkileri

Eserin tam adı *es-Sevâdü'l-a'zam alâ mezhebi'l-İmâm el-A'zam*'dır. Buna göre, Hakîm es-Semerkindî'nin, Ebû Hanîfe'nin (150/767) görüşlerini esas alarak, kelâm sahasında bir eser ortaya koyma gayretinde olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, müellifin, çağdaşı olan İmam Mâtürîdî ile görüştüğüne ve ondan övgüyle bahsettiğine daha önce temas etmiştik. İmam Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe ile yakınlığı bilindiğine göre, müellifin Ebû Hanîfe-Mâtürîdî çizgisinde olduğu yanlış bir tespit olmaz. Nitekim *es-Sevâdü'l-a'zam*'daki görüşlerin Mâtürîdî'nin görüşleri ile paralellik arz etmesi, bu durumu doğrulamaktadır. Meselâ, Halku'l-Kur'ân, insanın irâdesi, kazâ-kader, ru'yetullâh gibi belirleyici konularda, müellifin İmam

⁶⁰ Heysemî, *age.*, V, 105.

⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 302.

⁶² İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 451.

⁶³ Zehebî, *Kâşif*, II, 303.

⁶⁴ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 18.

Mâtürîdî ile aynı görüşte olduğunu görmekteyiz. Bu sebeptendir ki Mâtürîdî âlimlerden birisi olan Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Mâtürîdî mezhebinin önemli bazı sîmâlarını sayarken, Hakîm es-Semerkindî'yi de bunlar içerisinde zikretmiş ve kendisinden övgüyle bahsetmiştir.⁶⁵ Mâtürîdî ile aynı dönemde yaşamış olması sebebiyle Semerkandî'nin kendisini Mâtürîdî mezhebine nispet etmemesi gayet normaldir. Çünkü henüz Mâtürîdilik diye bir akım kurumsallaşmamıştır. Hakîm es-Semerkindî'ye Mâtürîdî mezhebine mensuptur diyemsek de kabul etmeliyiz ki; bu mezhebin teşekkülünde katkısı olanlardan birisi de el-Hakîm es-Semerkindî'dir. onun için de, kelâm sahasında yazdığı *es-Sevâdü'l-a'zam* isimli eseri büyük bir önem arz etmektedir.

Eserle ilgili bir Yüksek Lisans Tezi hazırlayan Mustafa Can, şöyle bir tespitte bulunmuştur:

“Tabakât kitaplarında rastlanılmamakla beraber, Fatih 3137 numaralı nüshanın baş tarafında, musahhihlerden birine ait olduğu anlaşılan yazıda, es-Sevâdü'l-a'zam'ın yazılması hususu şöyle anlatılmaktadır:

*Horasan valisine, çevrede, bid'at ehli sapık cereyanların yayıldığı haberi gelir. Vali de, devrin ileri gelen ilim adamlarını toplar ve onlara, Müslümanları sağlam bir akîde etrafında toplayacak, bir ehl-i sünnet akîde manzûmesi meydana getirmelerini söyler. İlim adamları da bir araya gelirler ve bu görevi, Ebu'l-Kâsım İshâk'ın (Hakîm es-Semerkindî) yapmasını kararlaştırırlar.”*⁶⁶ Bundan sonra, eser, yazıldığı dönemde, Sâmânîler'in resmî akîdesi olarak kabul edilmiş ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶⁷

B. HAKÎM es-SEMERKANDÎ'NİN es-SEVÂDÜ'L-A'ZAM'DAKİ HADİSÇİLİĞİ

1. Hadis ve Sünnete Bakışı

Semerkindî'ye göre hadis, İslâm'ın temel kaynağıdır. O, her konuda, -varsa- ilgili âyetleri zikrettikten sonra kendisine ulaşan hadislerle de yer verir. Küçük hacmine rağmen merfû, mevkûf ve maktû olmak üzere eserine aldığı doksana yakın hadis, onun sünnete verdiği önemi ortaya koymaktadır.

⁶⁵ Nesefî, *age.*, I, 473, 474.

⁶⁶ Can, *Hakîm es-Semerkindî ve es-Sevâdü'l-A'zam*'ı, 27.

⁶⁷ Can, *age.*, 11; Can, “Hakîm es-Semerkindî”, *DİA*, XV, 194.

Nitekim Semerkandî, bir yerde, İslâm toplumunun içerisinde bulunmanın, Rasûlullâh'ın sünneti olduğunu ve bu sünnetin Müslümanlar için farîza/uyulması zorunlu bir model arz ettiğini belirttikten sonra, bunu şu şekilde temellendirmektedir:

“...Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır; ‘يا أيها الذين آمنوا أطيعوا الله وأطيعوا الرسول/ Ey iman edenler Allah'a itaat edin, Rasûle de itaat edin...’⁶⁸. Bu ayet şu anlama gelmektedir: Farzlar konusunda Allah'a (c.c.) sünnetler konusunda Peygamber'e (s.a.s.) itaat edin. Diğer bir âyette şöyle buyrulmaktadır: ‘وما آتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا/ ... Allah'ın elçisi size ne verdiyse onu alın, neyi yasakladıysa ondan da kaçının...’⁶⁹. Allah Teâlâ'nın şu âyeti de yine böyledir: ‘وما ينطق عن الهوى. إن هو إلا وحي يوحى/ O Peygamber arzusuna göre konuşmaz. Onun (konuştukları) ancak, kendisine gelmekte olan bir vahiydir.’⁷⁰ Allah'ın (c.c.) bu sözü, şu anlama gelir: Kullarım! Muhammed'in (s.a.s.) size söyledikleri, kendiliğinden konuştuğu sözler değildir. O, kendi düşüncesi, arzu ve hevâsına göre konuşmaz. Onun (s.a.s.) her sözü, her emri Allah'ın (c.c.) vahyi ve emri ileldir.”⁷¹

Bu düşüncelerinden hareketle, özellikle de Necm sûresinin ilgili âyetini delil olarak kullanmasından dolayı, müellifin sünneti tamamen vahiy kabul ettiği söylenebilir. Temelde bu “sünnetin tamamen vahiy olması” konusu, kökeni geçmişe dayanan tartışmalı, güncel bir meseledir. Konuyla ilgili “Sünnet-Vahiy İlişkisi” başlıklı bir Doktora Tezi⁷² hazırlayan Mustafa Genç meseleyi teorik ve pratik anlamda etraflıca incelemiştir. Onun tespitlerini ve ulaştığı sonuçları özet olarak burada zikretmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz. Yazar ‘sünnet-vahiy ilişkisi’ bağlamında ortaya çıkan görüşler ve bu görüşlerin taraftarları konusunda şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Sünnet-Vahiy ilişkisi konusunda temelde üç farklı görüş bulunmaktadır:

a. Sünnet'in vahiyle hiçbir ilişkisi yoktur

b. Sünnet tamamen vahiy mahsûlüdür

c. Sünnet'in bir kısmı vahye, bir kısmı da Rasûlullah'ın (s.a.) beşerî inisiyatif, içtihat ve kararlarına dayanmaktadır.⁷³

⁶⁸ Nisâ 4/59.

⁶⁹ Haşr 59/7.

⁷⁰ Necm 53/3-4.

⁷¹ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'la'zam*, 8.

⁷² Genç, Mustafa, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, 60, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005 (Basılmamış Doktora Tezi).

⁷³ Genç, *age.*, 60.

*Sünnet'in, vahiyle ilişkisi, sadece sünnetin Kur'an dışında gelen bir vahyin (gayr-ı metluv) sonucu olması, yahut böyle bir vahiy türüyle ilişkisi anlamına gelmemelidir. Bu ilişki, aynı zamanda sünnetin, vahy-i metluv sayılan Kur'an'la da ilişkisi demektir.*⁷⁴

*Nitekim Hz. Peygamber'in bilgi kaynaklarından söz edilirken, birinci sırada Kur'an'dan söz edilmesi de, sünnetin Kur'an'la, yani vahy-i metlulla ilişkisinin bir göstergesidir. Dolayısıyla vefat anına kadar vahiyle ilişkisi hiç kesilmeyen Hz. Peygamber'in*⁷⁵ *sünnetinin, vahiyle hiçbir ilişkisi olmadığını savunmak mantikî açıdan tutarsızdır.*⁷⁶

*Öte yandan bu görüş sahiplerinin anladığı manada, sünnetin vahiyle ilişkisi gayr-ı metluv vahiyle ilişkisi bağlamında anlaşılabilir bile durum değişmeyecektir. Zira onlara göre vahyin yegâne kaynağı sayılan Kur'an-ı Kerim'in bizzat kendisi de, Kur'an dışında vahyin imkânını ispatlayan delilleri içermektedir.*⁷⁷

*Günümüzde bu düşüncenin daha çok 'Kur'an'la yetinme' anlayışına bağlı olarak savunulduğunu görmekteyiz. Sayıları çok az olmakla birlikte, yakın dönemde Hind kıtasında Kur'âniyyûn (Ehl-i Kur'an) olarak bilinen ve sırasıyla Sir Seyyid Ahmed Han (1315/1898), Çerâğ Ali (1312/1895), Abdullah Çakrâlevî (1332/1914), Ahmedüddîn Amritserî (1355/1936), Hafız Muhammed Eslem Cerâcpûrî (ö.1375/1955) ve Gulâm Ahmed Pervîz'in (1405/1985) öncülüğünü yaptığı ekol, sünnet inkarcılığı zemininde sünnetin vahiyle ilişkisini reddetmektedir. Arap dünyasında da bu görüşün savunucuları bulunmaktadır.*⁷⁸

*Sünnet'in tamamının vahiy mahsûlü olduğu görüşünü savunanları, ilke olarak, eğer söyledikleri bir söz veya görüşten hareketle tespitte çalışırsak, Hassân b. Atiyye (120/737), Evzâî (157/774), Buhârî, İbn Hibbân, Ebû Hafs Ömer b. İbrahim el-Ukberî (387/997), İbn Hazm (456/1064) ve İbnu'l-Vezîr (840/1436) gibi ulemanın isimlerini zikretmek mümkündür. Ayrıca Hz. Peygamber'in içtihatla mükellef olduğunu kabul etmeyen Mutezile ekolünden Ebû Alî el-Cübbâî (303/915) ve oğlu Ebû Hâşim'i (321/933) ve İmamiyye Şîâsından Ebû Ca'fer Tûsî'yi de (460/1068) bu listeye ekleyebiliriz.*⁷⁹

Fakat görebildiğimiz kadarıyla sünnetin vahiyle ilişkisi konusunda tahliline çalıştığımız üç farklı görüşe esas teşkil eden ve 'sünnetin tamamı' ifadesine açıklık getiren

⁷⁴ Genç, *age.*, 60.

⁷⁵ Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an 1; Müslim, Tefsîr 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 236.

⁷⁶ Genç, *age.*, 60

⁷⁷ Genç, *age.*, 61

⁷⁸ Genç, *age.*, 74.

⁷⁹ Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, 106, 107.

asıl nokta, 'Hz. Peygamber'in beşerî inisiyatifleri, yahut da re'y ve içtihatları' meselesi olmuştur. Zira bu meseledeki vahiy unsurunun varlığı ve fonksiyonu, sünnetin tamamının vahiy mahsulü sayılıp sayılmamasının da bir ölçüsü kabul edilmiştir. Biz de başlıkları bu ölçüye göre belirledik. Bu açıdan bakıldığında sünnetin tamamının vahiy mahsulü olduğu görüşünü savunanların, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinde beşerî inisiyatif yahut re'y ve içtihadının varlığına karşı çıkanlar olduğunu söylemek gerekir.⁸⁰

Sünnet-vahiy ilişkisi tartışmalarında üçüncü görüş, sünnette hem beşerî ve içtihadî unsurların, hem de vahye dayanan esasların varlığını savunan görüştür.⁸¹ Bu anlayışı, Hz. Peygamber'in dönemine kadar götürmek mümkündür. Nitekim bizzat Peygamberimiz (s.a.s.) kendisine herhangi bir vahyin inmediği konularda bir beşer olarak hareket ettiğini beyan etmektedir.⁸² Meşhur hurma aşılmasıyla ilgili sözleri de O'nun bu yönüne işaret etmektedir: 'Ben sadece tahminde bulunmuştum. Tahminimden dolayı beni mazur görün. Ancak ben size Allah'tan gelen bir şeyi anlattıysam onu alın...'⁸³ Öte yandan sahabenin Hz. Peygamber'e hitâben sordukları: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bu bir vahiy mi, yoksa senin re'yin ve kanaatin mi?' gibi sorular, bu anlamdaki bir bakış açısını ifade etmektedir.

Bu anlayışın bir devamı olarak, görebildiğimiz kadarıyla bu görüşü savunan ilk kişi, tabiîn alimlerinden Şa'bî'dir (ö.103/721). İmâm Şâfî'yi (204/819), Cessâs (370/980), İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî (478/1085), Pezdevî (482/1089), Serahsî (483/1090), Mutezile usulcülerinden Ebu'l-Hüseyn el-Basrî (436/1044), Hanbelî usulcülerinden Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (458/1066), İmâm Gazâlî de (505/1111), Kâdî İyâz (544/1149), Âmidî (631/1233), Kurtubî (671/1272), Şâtîbî'ye (790/1388), İbn Hacer, İbn Dakîk el-İd (ö.702/103), Heytemî (974/1567), Şah Veliyullah Dihlevî (1176/1762), Abdülazim ez-Zerkânî, Mennâu'l-Kattân, Mevdûdî (1979), Abdülganî Abülhâlık (1403/1983), Musâ Cârullah, Ebu Şehbe ve Yusuf el-Karadâvî bu görüşü savunan âlimlerdir.⁸⁴

Genç, elde etmiş olduğu bu tespitlerin ardından şu değerlendirmede bulunmaktadır:

“Sünnet-vahiy ilişkisiyle ilgili tartışmalar içerisinde ele alınan üç görüşten ilkinin, arz edilen deliller doğrultusunda asılsız bir iddiâdan ibaret olduğunu söylemek gerekir. İddiânın temelindeki en ciddi hata, sünneti, Kur'ân'dan tamamen bağımsız bir olgu olarak kabul etmesi ve vahiyle ilişkisini 'Kur'ân dışı vahiyle' ilişkisi bağlamında ele almasıdır. Bu

⁸⁰ Genç, *age.*, 108.

⁸¹ Genç, *age.*, 141.

⁸² Buhârî, Şehâdât 27; Müslim, Akdiye 4.

⁸³ Müslim, Fedâil 139,141; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 162.

⁸⁴ Genç, *age.*, 144-148.

yaklaşımına göre, Kur'ân'dan başka bir vahiy olmadığı ve Kur'ân da dinin merkezinde yer aldığı için, sünnetin doğal olarak vahiyle bir ilişkisinin olamayacağı; beşerî planda bir yöntem olduğu vurgusu ağırlık kazanmaktadır. Zaten bu iddianın özünde sadece Kur'ân'la yetinme düşüncesine dayanan, 'sünnet inkarcılığı' söz konusudur. Bu da, ilgili iddia ile sünnet inkarcılığının birbirinin tamamlayıcı unsurları olduğunu göstermektedir. Oysa sünneti, bizzat Kur'ân vahyi ile ilişkisi açısından değerlendirdiğimizde, bu iddiânın hiçbir ilmî dayanağının olamayacağını görürüz. Çünkü en geniş anlamıyla sünnet, Kur'ân'ı da ihtiva edecek bir yol ve yöntemin adıdır. Bu sebeple vahiyle ilişkilendirilmemesi imkânsızdır. Öte yandan Kur'ân-ı Kerim'in bizatihi kendisi, kendi dışındaki bir vahyin gerçekliğini ispatlayan delilleri içermektedir. Bu bakımdan da sünnetin vahiyle ilişkisi kaçınılmazdır.

Sünnet'in tamamını vahiy mahsulü sayan görüşün de, gerçek manada kimler tarafından savunulduğunun tespit edilme zorluğu ve savunduğu düşünülen ulemanın görüşleri arasındaki çelişkilerin varlığı, görüşün bizzat kendisini tartışmalı hale getirmiştir. Ancak her hâlükârda böyle bir kanaatin varlığı ve Hz. Peygamber'in fiilen içtihat etmesi gerçeğine karşı bir tutum olarak telakkî edilmiş olması, görüşle ilişkilendirilen delillerin tahlilini gerektirmiş; sonuçta da birinci görüş kadar olmasa da, bu kanaatin de isâbetsiz ve sübjektif olduğu tespit edilmiştir.

İlk iki görüşün delil kullanımında dikkatimizi çeken temel nokta ise, genellikle yorumlanmaya yahut reddedilmeye açık şâz ve sübjektif delillere başvurulmuş olmasıdır. Belli bir önyargı veya rivâyetten hareketle genelleme yapılmaya kalkışılmış; bu sebeple de yanlış sonuçlara varılmıştır. Üstelik her iki kanaatin, meselenin birer uç noktasını (tamamen red veya kabul) temsil etmeleri, isabetsizliklerinin kaçınılmazlığını göstermesi açısından da anlamlı sayılmalıdır.

Buna göre iki uç arasındaki vasat/dengeli yaklaşım, üçüncü görüş olmaktadır. Zira bu görüş, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerindeki vahiy unsurunun yanında içtihâdi/beşerî gerçeklik ve içtihatlarındaki yanılma imkânları göz önüne alındığında gayet mantıklıdır. Ancak buradaki yanılma/isabetsizlik halleri, yine vahiy tarafından 'tashih' edildiği için, söz konusu sünnet, sonucu itibariyle vahye dayanmış olmaktadır. Zaten vahyin belirleyiciliği açısından bakıldığında, bundan daha tabiî bir sonucun elde edilmesi de mümkün gözükmemektedir.

Fakat burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus şudur: Üçüncü görüşün yaklaşım tarzı, sünnetin, bütünüyle 'başlangıç ve ilk kaynağı itibariyle sadece vahyin mahsulü olduğunu' iddiâ eden ikinci görüşün aynısı değildir. Bu sebeple ikisi arasını ayırmak gerekir. Zaten biz de, sünnetin tamamını vahiy mahsulü kabul edenlerin delillerini tahlil ederken,

delillerin, onlardan ziyade üçüncü kanaat sahiplerinin yaklaşım yöntemiyle uyum arz ettiğini vurgulamaya çalıştık.”⁸⁵

Sonuç itibariyle, müellif Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'zam* isimli eserinde âhâd-mütevâtir ayrımı yapmaksızın sünneti, Müslümanlar için uyulması zorunlu bir model olarak zikretmekte ve bunu Kur’ân âyetleri ile delillendirmektedir.⁸⁶ Özellikle de “sünnetin vahiyden başka bir şey olmadığı” algısını yansıtabilecek biçimde “*O Peygamber arzusuna göre konuşmaz. Onun (konuştukları) ancak, kendisine gelmekte olan bir vahiydir*”⁸⁷ âyetini, sünnetin hucciyeti konusunda delil olarak zikretmektedir.⁸⁸ Hadis ve sünnetle ilgili söz konusu görüşlerini zikrettiği bu eserin, itikâdî esasların incelendiği bir eser olduğu düşünülünce, müellifin “sünnetin tamamen vahiy olduğu ve itikâdî konular da dâhil olmak üzere, âhâd-mütevâtir ayrımı yapmaksızın, dinin her alanında Müslümanlar için uyulması zorunlu bir model olduğu” yönünde bir kanaat taşıdığı anlaşılmaktadır.

2. Hadis İstilahlarını Kullanımı

Hakîm es-Semerkandî, eserinde, hadis ilmine ait çok az sayıda ıstılâh zikretmiştir. Müellifin hadis ıstılâhlarını kullanımı konusunda sonuca varabilmek bakımından yeterli olmasa da bu konuda bir fikir vereceği ümidi ile tespit edilebilen ıstılâhların bir başlık altında incelenmesi tarafımızdan uygun görülmüştür.

Müellif, zikrettiği ıstılâhlar içerisinde, “haber”, “hadis”, “sünnet” ve “sahâbe” gibi terimleri yerinde kullanmış, “tâbiûn” terimine ise hadis ilimleri içerisindeki kullanımından farklı bir anlam yüklemiştir. O, bir cümlesinde, “*Bedir savaşında bulunan kırk kadar tâbiû*” diyerek⁸⁹, “tâbiûn” kelimesini, muhtemelen “Hz. Peygamber’e tâbî olup onun yolundan gidenler” anlamında “sahâbe” için kullanmıştır. Hâlbuki tâbiûn, hadis ilminde “sahâbeden sonra gelen ve onlarla görüşen Müslüman nesil” anlamına gelmektedir.⁹⁰ İlk te’lîf edilen eserlerden olan, İbn Ebî Şeybe’nin (235/849) *Musannef*’inde İbn Sîrîn’e (110/728) ait şöyle bir söz nakledilmektedir: “*Ne sahâbe ne de tâbiûndan hiçbir ilim ehlinin, günahı sebebiyle bir mü’minin cenaze namazını terk ettiğini görmedim.*”⁹¹ Hicrî ikinci asrın başlarında vefat eden

⁸⁵ Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, 106, 107.

⁸⁶ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 8.

⁸⁷ Necm 53/3-4.

⁸⁸ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 8.

⁸⁹ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 7.

⁹⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 113.

⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 34.

İbn Sîrîn'in bu sözü, "tâbiûn" lafzının, ilk dönemlerdeki kullanımı hakkında bilgi vermektedir.

3. Sened Kullanımı ve Rivâyet Lafızları

Müellif, eserine aldığı merfû ve mevkûf nitelikli haberlerin on altı tanesini senedi ile zikretmiştir. Geri kalan haberlerin senedi ise mahzûftur. Senedi ile verdiği haberleri Ebu'l-Hasen isimli hocadan "tahdîs" ve "ihbâr"⁹² lafızları ile nakletmiştir. Buradan hareketle, Hakîm es-Semerkandî'nin usûlüne uygun olarak hadis dinleyip nakilde bulunduğunu söyleyebiliriz.

Senedi hazfedilmiş olan haberlerin bazen sahâbî râvîsi zikredilmiş, bazen de sahâbî zikredilmeden doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyet edilmiştir.

Hakîm es-Semerkandî'nin "cezm" ve "temrîz" sîgalarını⁹³ kullanırken, bir muhaddis titizliği göstermediğini fark ediyoruz. O, "hasen" nitelikli "Allah, her gece Mülk sûresini okuyan kimseden kabir azâbını kaldırır"⁹⁴ rivâyetini naklederken روي في خبر آخر عنه عليه السلام gibi bir temrîz sîgası kullanmıştır.⁹⁵ Öte yandan mevzû bir haber olan "imanın artıp azalabileceğine inanmak küfürdür. Çünkü imam ne artar ne de eksilir"⁹⁶ rivâyetini naklederken عن النبي قال الله gibi bir cezm sîgası kullanmıştır.⁹⁷

Müellif kudsî bir hadis naklederken قال الله تعالى و أخبر به النبي lafzını kullanmıştır.⁹⁸ Hadis ilminde kudsî hadis rivâyet edilirken böyle bir ifâde kullanıldığını bilmiyoruz.

Eserde müphem râvîler de vardır. Meselâ bir yerde "Muhammed b. Abdirrahman'ın babası kanalıyla Bedir savaşında bulunan kırk sahâbîden rivâyet ettiğine göre, onlar Hz. Peygamber'in şöyle söylediği konusunda görüş birliği etmişlerdir..." formatında bir sened

⁹² **Tahdîs:** حدثنا ve حدثني lafzı ile hadis rivâyet etmektir. Kuvvet bakımından edâ sîgalarının birinci mertebesindedir. **İhbâr:** أخبرنا ve أخبرني lafızları ile hadis rivâyet etmektir ki bu da edâ sîgalarının ikinci mertebesindedir. (İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 123.)

⁹³ **Cezm sîgası:** Hadisin hocadan muteber bir yolla alındığına kesin bir şekilde delâlet eden ve ma'lûm bir kiple sevk edilen edâ/rivâyet sîgası. **Temrîz sîgası:** Hadisin hocadan muteber bir yolla alındığına kesin olmayan bir şekilde delâlet eden ve çoğunlukla mechûl kiple sevk edilen edâ sîgası. (Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 45, 154.)

⁹⁴ Hadisin tahriri için bkz. 45 numaralı hadis.

⁹⁵ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'zam*, 17.

⁹⁶ Hadisin tahriri için bkz. 14 numaralı hadis.

⁹⁷ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 52.

⁹⁸ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 56.

zikretmiş⁹⁹, bu sahâbîlerin isimleri hakkında bilgi vermemiştir. Başka bir yerde, “Mûsâ b. Ca’fer-babası-şeyhleri/hocaları” kanalıyla rivâyet edilen bir haberin¹⁰⁰ senesinde bulunan bu şeyhlerin kimler olduğu açıklanmamıştır.

4. Hadis Şerhçiliği

Bu başlık altında önce müellifin hadislerde geçen garîb kelimeleri nasıl açıkladığı ardından da hadisleri nasıl yorumladığı üzerinde durulacaktır. Her iki incelemeyi kapsaması açısından ana başlığın “hadis yorumculuğu” yerine “hadis şerhçiliği” şeklinde isimlendirilmesi uygun görülmüştür.

a. Hadislerde Geçen Garîb Kelimeleri Açıklaması

Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâdü’l-a’zam’da* geçen hadislerin içerisindeki bazı garîb/az kullanılan kelimelerin açıklamasını da yapmıştır. Örneğin, “*sizden önce her ümmetin içinde mutlaka bir muhaddes bulunmuştur. Benim ümmetim içerisinde de bir muhaddes varsa o Ömer b. el-Hattâb’dır*”¹⁰¹ hadisinde geçen muhaddes (محدث) kelimesi ile ilgili olarak şu bilgiyi kaydetmiştir: “*Fakîh rahmetullâhi aleyh*¹⁰² ‘muhaddes’ kelimesini, ‘meleklerin, dili ile konuştuğu kimse’ şeklinde açıklamıştır. Bu kelimenin, ‘mülhem/ kendisine ilham gelen kimse’ anlamına geldiğini söyleyenler de vardır.”¹⁰³ İbn Kuteybe (276/889) bu kelimeye “*zannında isabet eden kimse*” anlamı vermiştir.¹⁰⁴ Meslekten bir hadisçi olan Abdurraûf el-Münâvî (1031/1621) bu kelimenin, “*peygamber olmaksızın, mele-i a’lâdan, içerisinde ilham ve keşf türü bilgi atılan mülhem*”, “*herhangi bir kastı olmaksızın dilinden doğru söz dökülen, meleklerin konuşturduğu kimse*”, “*bir olay hakkında tahmin yürüttüğünde tahmininde isâbet eden kimse*” gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir.¹⁰⁵

Müellif, vitir namazı ile ilgili olarak zikrettiği “*Nebî (s.a.s.) büteyrâdan nehyetti*”¹⁰⁶ hadisinde geçen “*büteyrâ*” (بتيراء) kelimesine “*vitri bir rekât olarak kılmak*” anlamı

⁹⁹ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 9.

¹⁰⁰ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 16.

¹⁰¹ Hadisin tahriri için bkz. 28 numaralı hadis.

¹⁰² Semerkindî’nin “*fakîh*” diye isimlendirdiği bu zâtın kim olduğu hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

¹⁰³ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 24.

¹⁰⁴ İbn Kuteybe, *Garîbü’l-hadîs*, I, 312.

¹⁰⁵ Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, I, 312.

¹⁰⁶ Hadisin tahriri ve “*büteyrâ*” kelimesinin anlamı ile ilgili geniş bilgi için bkz. 69 numaralı hadis.

vermiştir.¹⁰⁷ Nitekim İbn Abdilber'in (463/1070) naklettiği bir rivâyette, Ebû Saîd el-Hudrî (63/682) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber büteyrâdan yani kişinin vitri bir tek rekât kılmasından nehyetti.”¹⁰⁸ Bu kelimeyi, garîbu'l-hadis ile ilgili eserinde değerlendiren İbnü'l-Esîr (600/1209), kelimenin bu anlamı dışında “vitre iki rekât kılmak niyetiyle başlayıp da birinci rekâtı tamamladıktan sonra ikinci rekâtı kılmadan kesmek (kat’i)” anlamı verenlerin de bulunduğuna işaret etmiştir.¹⁰⁹

“Her çocuk İslâm fitratı üzere doğar. Ancak daha sonra ebeveyni onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusî yapar”¹¹⁰ hadisinde geçen “fitrat” kelimesine “millet/din” anlamı veren Hakîm es-Semerkindî'nin bu yorumu¹¹¹, Tirimzî'deki “her doğan (İslâm) milleti üzere doğar” rivâyeti¹¹² ile uyusmaktadır.

Sonuç olarak Hakîm es-Semerkindî'nin, garîb kelimelerle ilgili değerlendirmelerinin isabetli ve hadis imamlarının kanaatlerine uygun olduğunu söyleyebiliriz.

b. Hadis Yorumculuğu

Hakîm es-Semerkindî, az da olsa hadislerle ilgili şerhler yapmış, onlardan hükümler çıkarmıştır.

Meselâ, meşhur Cibrîl hadisinde¹¹³, Cebrâîl tarafından yöneltilen “iman nedir?” sorusuna Hz. Peygamber'in vermiş olduğu “kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmandır” şeklindeki cevâbı naklettikten sonra şu izahta bulunmuştur: “Bu hadise göre, Allah'ın takdîri olmadan hiçbir şey meydana gelmez ve kul da Allah'ın takdîrinden kaçamaz. Kader, kulların yapıp ettikleri için bir bahane olamaz. Kadere dayanıp güvenmek de, onu inkâr etmek de küfürdür.”¹¹⁴

Yine Cibrîl hadisinde geçen, Cebrâîl'in “İman nedir?” sorusunu ve Hz. Peygamber'in bu soruya vermiş olduğu “Allah'a inanmandır” cevabını şöyle değerlendirmektedir: “Hz. Peygamber ‘iman nedir?’ sorusuna vermiş olduğu bu cevabında ‘amel’i zikretmemiştir.

¹⁰⁷ Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâdü'l-a'zam*, 47.

¹⁰⁸ İbn Abdilber, *Temhîd*, XIII, 254. İbn Abdilber, haberin senedinde bulunan Osman b. Muhammed b. Ebî Rabîa hakkında Ukaylî'nin “hadisleri yanılıgı/vehm dolu” dediğini nakletmiştir. (*age*, XIII, 254.)

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis*, I, 226.

¹¹⁰ Hadisin tahrirci için bkz. 37 numaralı hadis.

¹¹¹ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 30.

¹¹² Tirimzî, Kader 5.

¹¹³ Hadisin tahrirci için bkz. 1 numaralı hadis.

¹¹⁴ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 10.

Ayrıca Cebrâil de iman ile ahkâmı ayrı ayrı sormuştur. Buna göre, iman ile amel ayrı şeyler olduğunu kabul etmek zorundayız.”¹¹⁵

Müellif, bazen, hadislerde geçen kelimeleri izah sadedinde şerhler de yapmıştır. “*Her çocuk, İslâm fıtratı üzere doğar*”¹¹⁶ hadisinde geçen “fıtrat (فطرة)” lafzını, “millet/din (ملة)” kelimesi ile açıklamıştır.¹¹⁷ “*Dört kişiye karşı nefret duymak münafıklık alâmetidir*” haberinde geçen “dört (أربعة)” kelimesini de “Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali (r.a.)” şeklinde izah etmiştir.¹¹⁸

Hakîm es-Semerkandî’nin, tespit etmiş olduğu itikadî prensiplere muâriz gibi görünen hadislere de temas ederek bunları te’vîl yoluna gitmiştir. Meselâ, “*Allah Teâlâ adaleti ile itaatkâr bir kulu isyankâr bir kimseye, isyânkâr bir kulu da itaatkâr bir kimseye dönüştürebilir*” kâidesini verdikten sonra, bu ilke ile çelişiyor görünen “*Saîd annesinin karnında saîd, şakî de annesinin karnında şakî olur*”¹¹⁹ hadisine temas ederek şunları söylemiştir: “*Bu hadis rızık, ecel ve yaşama ilgilidir. Yoksa din(darlık) ile alâkası yoktur. Nitekim bazı kulların rızık dar bazısının geniş olur, bazı kulların ömrü kısa bazısının uzun olur.*”¹²⁰

Müellif, vitir namazının bir, üç, beş, yedi, dokuz, on bir ve on üç rekât kılındığına dair rivâyetler bulunduğunu söyledikten sonra, “*Cebrâil (a.s.), Hz. Peygamber’e, vitir namazının üç rekât kılınması yönünde haber getirince, bu namaz artık üç rekât kılınmıştır*”¹²¹ açıklamasını yapmıştır.

5. Genel Değerlendirme

es-Sevâdü’l-a’zam’da, Hakîm es-Semerkandî’nin hadisçiliğini net bir biçimde ortaya koyacak malzemenin var olduğunu söyleyemeyiz. Satır aralarından yakalayabildiğimiz ipuçları, onun hadisçiliği konusunda bizi şu sonuca ulaştırmıştır: Bazı hadisleri, Hz. Peygamber’e kadar ulaşan senedlerle verip bunları hocasından, tahdîs ve ihbâr gibi semâ’a delâlet eden lafızlarla rivâyet etmesinden, onun hadis şeyhlerinden dinlediğini anlıyoruz.

¹¹⁵ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 41.

¹¹⁶ Hadisin tahriri için bkz. 37 numaralı hadis.

¹¹⁷ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 30.

¹¹⁸ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 25.

¹¹⁹ Hadisin tahriri için bkz. 36 numaralı hadis.

¹²⁰ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 30.

¹²¹ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 47.

Eserinde âhâd-mütevâtir ayrımı yapmaksızın sünneti, Müslümanlar için uyulması zorunlu bir model olarak zikretmekte ve bunu Kur'ân âyetleri ile delillendirmektedir. Özellikle de “sünnetin vahiyden başka bir şey olmadığı” algısını yansıtacak biçimde “*O Peygamber arzusuna göre konuşmaz. Onun (konuştukları) ancak, kendisine gelmekte olan bir vahiydir*” âyetini, sünnetin hucciyeti konusunda delil olarak zikretmektedir. Hadis ve sünnetle ilgili söz konusu görüşlerini zikrettiği bu eserin, itikâdî esasların incelendiği bir eser olduğu düşünülünce, müellifin “sünnetin tamamen vahiy olduğu ve itikâdî konular da dâhil olmak üzere, âhâd-mütevâtir ayrımı yapılmaksızın, dinin her alanında Müslümanlar için uyulması zorunlu bir model olduğu” yönünde bir kanaat taşıdığı anlaşılmaktadır.

O, haber, hadis, sünnet ve sahâbe gibi hadis ilmine dâir terimleri yerinde kullanırken, tâbiûn lafzı ile sahâbeyi kastetmektedir. Hâlbuki kendinden iki asır öncesi olan hicrî ikinci asrın başlarında, bu lafzın “*sahâbeden sonraki nesil*” anlamında telaffuz edildiğini bilmekteyiz. Müellif, cezm ve temrîz sîgalarını, usûlüne göre kullanmamıştır. Eserde bol miktarda zayıf, uydurma ve asılsız haber zikretmiş, hiçbir rivâyetin sened ve ricâl kritiğini yapmamıştır. Bu somut gerekçelerin yanı sıra, esere genel bir bakış sonucu bizde şu his oluşmuştur: Semerkandî, hadis dinlemiş olmakla birlikte, bu ilmin inceliklerine vâkıf meslekten bir hadisçi değildir. Yoğun bir biçimde yapmış olduğu âyet te'vîlleri, tefsîr nakilleri, âyetlerle ilgili kelime ve cümle tefsîrleri ile tefsîrci kimliğini bâriz bir şekilde öne çıkarmasına rağmen, bizde, hadisçi olduğunu hissettirecek bir izlenim uyandırmamıştır.

Şimdi de Hakîm es-Semerkandî'nin *es-Sevâdü'l-a'zam* isimli eserinde hadis olarak zikrettiği rivâyetlerin tahrîci yapılarak hadis ilimleri açısından değerlendirmeye tâbî tutulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

es-SEVÂDU'L-A'ZAM'DAKİ HADİSLERİN TAHRİÇ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

I. İlâhiyyâtla İlgili Hadisler

Kelâm kitaplarında “ilâhiyyât”, Allah’ın varlığı, birliği, isim ve sıfatları gibi konuların işlendiği bölümün adıdır. Bu bölümde sadece, Hakîm es-Semerkandî’nin, içerisinde hadis zikrettiği konular olan, Allah’ın kelâm sıfatıyla ilgili olarak tartışma konusu yapılmış “halku’l-Kur’ân/Kur’ân’ın yaratılmışlığı” hususu ile “iman” konusunu ele alınacaktır.

A. İman

Ehl-i sünnetin çoğunluğuna göre “iman”, dinden olduğu zarûrî olarak bilinen haber ve hükümlerin gerçek olduğuna tereddütsüz inanmak ve bunların tamamını kalp ile tasdik etmektir. Fakat Fahru'l-İslâm el-Pezdevî (482/1089) ve Serahsî (490/1097) gibi bazı Ehl-i sünnet âlimlerine göre, imanın, biri tasdik diğeri de ikrâr olmak üzere iki rüknü vardır. Bunlardan biri eksik olursa, iman gerçekleşmez. Mu'tezile, Havâric ve Zeydiyye'ye göre imanın, kalp ile tasdik, dil ile ikrâr ve amel olmak üzere üç rüknü bulunmaktadır. Bu rükünlerden birisi bulunmazsa, kişi iman dairesinden çıkar. Böyle bir kimse, Hâricîlere göre kâfir, Mu'tezile'ye göre fâsık olur.¹²²

İmanda şüpheye mahal olmadığını ifade eden Hakîm es-Semerkandî, günahı sebebiyle hiçbir ehl-i kıblenin tekfir edilmemesi gerektiğini söylemiştir.¹²³ Delil olarak zikrettiği hadisler şunlardır:

1. إن جبريل عليه السلام سأل النبي صلى الله عليه و سلم فقال يا محمد ما الإيمان فقال أن تؤمن بالله إلى آخره الحديث ثم قال ما لإسلام فقال أن تقيم الصلاة إلى آخره

“Cebrâil (a.s.) Peygamber’e (s.a.s.) “iman nedir?” diye sordu. Hz. Peygamber de “Allah’a inanmandır” buyurdu. Sonra Cebrâil “İslâm nedir?” dedi. Hz. Peygamber “namazı kılmandır” diye cevap verdi.”¹²⁴

Müellif bu hadisi, ihtisarda bulunmak suretiyle, “iman ile amelin birbirinden ayrı şeyler olduğunu ispat” bağlamında zikretmiştir.¹²⁵ Hadis, Ömer (24/644)¹²⁶ ve Ebû Hureyre¹²⁷

¹²² Sâbûnî, *Bidâye*, trc. Bekir Topaloğlu, 171; Tefâtânî, *Şerhu'l-akâid*, trc. Süleyman Uludağ, 277.

¹²³ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 9.

¹²⁴ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'zam*, 40.

¹²⁵ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 40.

kanalıyla gelen ve “Cibrîl hadisi” diye meşhur olan rivâyetin bir bölümüdür. Benzer lafızlarla, *Kütüb-i sitte*'de geçmektedir. Hadisin ilgili bölümü Müslim'in (261/874) *Sahîh*'inde şu şekildedir:

“Ömer b. el-Hattâb anlatıyor; Bir gün Rasûlüllâh'ın (s.a.s.) huzurunda oturuyorduk. Elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah, yolcuya benzemeyen, tanımadığımız bir adam geldi. Hz. Peygamber'in yanına sokuldu, önüne oturdu, dizlerini Peygamber'in dizlerine dayadı, ellerini dizleri üstüne koydu. Sonra 'Ey Muhammed! Bana İslâm'ı anlat dedi. Hz. Peygamber de şöyle dedi:

- 'Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun rasûlü olduğuna şahitlik etmen, namaz kılman, zekât vermen, oruç tutman ve gücün yeterse hacca gitmendir.' Adam, 'doğru söyledin' diyerek Peygamber'i (s.a.s.) tasdik etti. Ardından 'şimdi de bana imanı anlat' dedi. Rasûlüllâh (s.a.s.):

- 'Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmendir' buyurdu. Adam tekrar, 'doğru söyledin' diyerek Peygamber'i (s.a.s.) tasdik etti. Bu kez adam, 'peki ihsân nedir? Onu da anlat' dedi. Hz. Peygamber bu soruya şöyle cevap verdi:

- 'Senin O'nu görmeyip, O'nun seni gördüğü halde, Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmendir.'

...

Sonra adam çekip gitti. Bir süre sonra Peygamber (s.a.s.) buyurdu ki:

'Ey Ömer! O soru soran kişi kimdi biliyor musun?' 'Allah ve Rasûlü daha iyi bilir' dedim. Bunun üzerine Allah Rasûlü:

'O Cebrâil idi. Size dininizi öğretmeye geldi' buyurdular.”¹²⁸

Hadis “*sahîh*”tir.

2. الإيمان الإقرار باللسان والمعرفة بالقلب

“İman, (inanılan şeyi) kalbin bilip dilin ikrar etmesidir.”¹²⁹

Ulaşılabilen kaynaklarda böyle bir hadis tespit edilememiştir. Fakat Taberânî ve Beyhakî'nin Hz. Ali'den naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “İman, (inanılan şeyi) kalp ile bilip dil ile ikrar etmek ve (inancın gereği olan)

¹²⁶ Müslim, İman 1; İbn Mâce, İman 9; Ebû Dâvûd, Sünnet 17; Tirmizî, İman 4.

¹²⁷ Buhârî, İman 36, Tefsîr 266; Müslim, İman 5, 7; Nesâî, İman 6.

¹²⁸ Müslim, İman 1.

¹²⁹ Hakîm es-Semerkandî, *age.*,48.

rükünler ile amel etmektir.”¹³⁰ Taberânî'nin “*garîb*” olduğunu söylediği¹³¹ bu hadis hakkında, Suyûtî “*zayıf*” hükmü vermiş¹³², Münâvî de Suyûtî'nin bu hükmünü teyit etmiştir.¹³³ Her ne kadar aynı rivâyet olmasalar da bu hadis, Hakîm es-Semerkindî'nin zikrettiği rivâyetteki “dilin ikrarı ve kalbin tasdîki, iman için zorunludur” bilgisini desteklemekte, ayrıca buna ek olarak amelin de iman için gerekli olduğunu ifade etmektedir.

3. **يا معاذ اذهب و ناد في الناس أن من قال لا اله الا الله خلصا مخلصا وجبت له الجنة.**

“Ey Muâz! Git ve insanlara şunu haber ver: Kim (kalbinden gelerek) hâlisâne bir niyetle lâ ilâhe illallâh (Allah'tan başka ilah yoktur) derse Cennet ona hak olur.”¹³⁴

Hadisi, yakın lafızlarla Buhârî¹³⁵ ve Müslim¹³⁶ Enes b. Mâlik kanalıyla nakletmiştir. Fakat bu kaynaklarda “git ve insanlara bunu haber ver” cümlesi yoktur. Bunun aksine, Muâz (r.a.) bu yönde Hz. Peygamber'den izin istemiş fakat insanların buna güvenerek çalışmayı bırakacakları endişesi ile Hz. Peygamber'den izin çıkmamıştır.

Buhârî'deki rivâyete göre, Enes (r.a.) olayı şöyle anlatmaktadır:

“Hz. Peygamber ve Muâz bineğin üzerinde idiler. Muâz Hz. Peygamber'in terikesinde bulunuyordu. Rasûlüllâh (s.a.s.) ‘Ey Muâz’ dedi. Muâz da ‘buyur Ey Allah'ın Rasûlü’ dedi. (Bunu ikişer defa daha tekrarladık). Sonra Hz. Peygamber dedi ki: ‘Kalbinden, hâlisâne bir şekilde Allah'tan başka ilâh bulunmadığına, Muhammed'in de onun rasûlü olduğuna şahitlik eden kimseye Allah Cehennem ateşini haram kılar.’ Bunun üzerine Muâz ‘Ey Allah'ın Rasûlü bunu insanlara haber vereyim de sevinsinler mi’ deyince, Hz. Peygamber de ‘(hayır) o zaman insanlar buna güvenerek çalışmayı bırakırlar’ buyurdu. Enes (insanlardan ilmi gizlemekten dolayı) günaha düşeceği korkusuyla öleceği zaman bunu insanlara haber verdi.”

“Git ve insanlara bunu haber ver” kısmı hariç, hadisin “*sahih*” olduğu anlaşılmaktadır.

4. **قال النبي لأبي ذر اذهب و ناد أن من قال لا اله الا الله وجبت له الجنة ثلاث مرات فقال يا رسول الله و إن زنى و شرب الخمر قال نعم و إن زنى و شرب الخمر ثم أمر الثانية فقال يا رسول الله و إن زنى و شرب الخمر و سرق قال**

¹³⁰ Taberânî, *Evsat*, VI, 226; Beyhakî, *Şuabu'l-îman*, I, 47.

¹³¹ Taberânî, *age.*, VI, 226.

¹³² Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 185.

¹³³ Münâvî, *Fayzu'l-kadîr*, III, 185.

¹³⁴ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 41.

¹³⁵ Buhârî, İlim 49.

¹³⁶ Müslim, İman 10.

“Ey Ubâde b. es-Sâmit! Git ve (insanlara) kim lâ ilâhe illallâh derse Cennetin ona hak olacağını haber ver.”¹⁴²

Ulaşılabilen kaynaklarda böyle bir haber bulunamamıştır.

6. أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله فإذا قالوها عصموا مني دماءهم وأموالهم إلا بحقها وحسابهم على الله

“Lâ ilâhe illallah (Allah’tan başka ilah yoktur) deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Ama bunu dedikleri zaman artık canlarımı ve mallarımı benden korumuş olurlar. Tabi İslâm’ın gereği olan fiilleri yerine getirmelidirler. Kalplerinde olan gizli işleri muhâsebe etmek ise Allah’a aittir.”¹⁴³

Hadis yakın lafızlarla, Muâz b. Cebel (18/639)¹⁴⁴, Ebû Hureyre¹⁴⁵, Câbir b. Abdillâh (70/689)¹⁴⁶, Abdullah b. Ömer¹⁴⁷ ve Enes b. Mâlik¹⁴⁸ (r.a.) kanalıyla *Kütüb-i Sitte*’de rivâyet edilmiştir. Suyûtî, hadisin on beş ayrı sahâbî kanalıyla nakledildiğini ifade ederek “*mütevâtir*” olduğuna hükmetmiştir.¹⁴⁹

Muâz ve İbn Ömer kanalıyla gelen rivâyetlerde “*Allah’tan başka ilah yoktur diyen*” cümlesinden sonra “*Muhammed (s.a.s.) onun rasûlüdür deyip namazını kılan ve zekâtını veren*” ziyadesi mevcuttur.¹⁵⁰ Enes (r.a.) kanalıyla gelen rivâyette de biraz farklı olarak “*lâ ilâhe illallâh dedikten sonra bizim gibi namaz kılıp, bizim kiblemize yönelinceye ve bizim gibi kurban kesinceye dek...*” ifadesi vardır.¹⁵¹ Câbir’den (r.a.) gelen rivâyette ise “*sonra Hz.*

¹⁴² Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 42.

¹⁴³ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 48.

¹⁴⁴ İbn Mâce, İman 9.

¹⁴⁵ Buhârî, Zekât 1, İstîtâbetü’l-mürteddîn 3, İ’tisâm 2; Müslim, İman 32, Fezâilu’s-sahâbe 33; Ebû Dâvûd, Zekât 1; İbn Mâce, Fiten 1; Tirmizî, İman 1; Nesâî, Zekât 3.

¹⁴⁶ İbn Mâce, Fiten 1; Tirmizî, Tefsîr 77.

¹⁴⁷ Buhârî, İman 15; Müslim, İman 36

¹⁴⁸ Buhârî, Ebvâbu’l-kible 1; Ebû Dâvûd, Cihâd 104; Nesâî, Tahrîmu’d-dem; Tirmizî, İman 2.

¹⁴⁹ Suyûtî, *Nazmu’l-mütenâsir*, 22

¹⁵⁰ Buhârî, İman 15; Müslim, İman 36; İbn Mâce, İman 9. أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله ويقيموا الصلاة ويؤتوا الزكاة فإذا فعلوا ذلك عصموا مني دماءهم وأموالهم إلا بحق الإسلام وحسابهم على الله. Lafiz, Buhârî’ye aittir.

¹⁵¹ Buhârî, Ebvâbu’l-kible 1; Ebû Dâvûd, Cihâd 104; Nesâî, Tahrîmu’d-dem; Tirmizî, İman 2. أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله فإذا قالوها وصلوا صلاتنا واستقبلوا قبلتنا وذبحوا ذبيحتنا فقد حرمت علينا دماؤهم وأموالهم إلا بحقها وحسابهم على الله. Lafiz Buhârî’ye aittir.

diyerek çıkıştıktan sonra (gösterişli giyinmenin kibir alâmeti olması sebebiyle, kibirle ilgili) şöyle bir olay anlatmıştır: *Nûh'un (a.s.) vefatı yaklaşınca, oğluna demiş ki:*

-Oğlum sana iki şey tavsiye edip iki şeyden de seni sakındıracağım. Tavsiye edeceğim şeylerin birincisi, Lâ ilâhe illallah kelime-i tevhîdidir. Çünkü yedi kat gök ve yedi kat yer terazinin bir kefesine, lâ ilâhe illallah kelime-i tevhîdi de diğer kefesine konga, lâ ilâhe illallah kelime-i tevhîdi bunların hepsinden ağır gelir. Eğer yedi kat gök ve yedi kat yer bir zincir halkası olsa da lâ ilâhe illallah kelimesi bunun üzerine konga, bu halkayı kırıp parçalayıverir. Bir de sana 'sübhânallâhi ve bi hamdihî' cümlesini söylemeni tavsiye ederim. Çünkü bu cümle, (canlı cansız) her şeyin duâsı ve rızık vesîlesidir. Öte yandan seni şirk ve kibirden de sakındırırım."

Ahmed b. Hanbel ile Hâkim'in benzer senedle naklettikleri bu rivâyetin senedi hakkında Hâkim *"İsnâdı sahîhtir. Buhârî ve Müslim'in bu hadisi eserlerine almamalarının sebebi senedde bulunan es-Sa'kab b. Zühayr'dir. Bu şahıs, az rivâyette bulunan sika bir râvîdir. Nitekim Ebû Zür'a er-Râzî onun sika olduğunu söyledi"* demiştir.¹⁵⁸ Zehebî de Hâkim'in *"İsnâdı sahîhtir"* hükmünü teyit etmiştir.¹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel'deki rivâyetin senedi hakkında değerlendirmede bulunan Heysemî de bu rivâyetin bütün ricâlinin *"sika"* olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁰ Senedin *"sahîh"* olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) gelen rivâyete göre ise bu söz, Allah'ın (c.c.) Hz. Mûsâ'ya söylediği kudsî bir hadis niteliğindedir. İbn Hibbân'ın *Sahîh'*inde zikrettiği¹⁶¹ bu rivâyetle ilgili olarak tarafımızdan yapılan isnâd araştırması sonucu Ebu's-Semh Derrâc b. Sem'ân (126/743) dışındaki râvîlerin *"sika"*, isnadın da *"muttasıl"* olduğu anlaşılmıştır. Derrâc'ın -söz konusu rivâyette de olduğu gibi- *"Ebu'l-Heysem-Ebû Saîd el-Hudrî"* tarîki ile naklettiği haberler Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd tarafından tenkîd edilmiştir.¹⁶² Ahmed b. Hanbel'e göre, Derrâc'ın bu tarz rivâyetlerinde *"zayıflık"* vardır.¹⁶³ Buna göre, bu senedin *"zayıf"* olduğu söylenebilir.

İbn Abbâs (r.a.) kanalı ile gelen ve (diğer peygamberlerden nakil olarak değil de)Hz. Peygamber'in bizzat kendisine ait bir söz olarak söylediği anlaşılan rivâyetin isnâdı hakkında Heysemî, *"râvîlerin tamamı sikadır fakat İbn Ebî Talha'nın (143/760) İbn Abbâs'tan semâ'ı"*

¹⁵⁸ Hâkim, *age.*, I, 112.

¹⁵⁹ Zehebî, *Telhîs*, (Hâkim, *age.*, I, 112)

¹⁶⁰ Heysemî, *Mecma'*, IV, 398.

¹⁶¹ İbn Hibbân, *age.*, XIV, 102

¹⁶² İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 180.

¹⁶³ İbn Hacer, *age.*, III, 180

yoktur” demiştir.¹⁶⁴ İbn Hacer bu şahısla ilgili olarak “*sadûktur, bazen rivâyetinde hata eder, İbn Abbâs’tan mürsel rivâyette bulunur*” demiştir.¹⁶⁵ İsnâdın “*zayıf*” olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Abdullah b. Amr’dan (r.a.) gelen haberin senedinin “*sahîh*” olduğu, zayıf olan diğer iki şâhid tarîkin de bu senedi takviye ettiği anlaşılmaktadır.

8. إن الله تعالى يُخرج من النار بشفاعة النبي صلى الله عليه وسلم من قال لا إله إلا الله محمد رسول الله

“Allah Teâlâ Peygamber’in (s.a.s.) şefaati sebebi ile ‘lâ ilâhe illallâh muhammedün rasûlüllâh (Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed de onun rasûlüdür)’ diyen kimseleri Cehennem’den çıkaracaktır.”¹⁶⁶

Ulaşılabilen kaynaklarda bu lafızlarla geçen bir rivâyet tespit edilememiştir. Fakat Buhârî¹⁶⁷ ve Ebû Dâvûd’un¹⁶⁸ İmrân b. Husayn (r.a.) kanalıyla, Müslim’in de¹⁶⁹ Câbir b. Abdillâh’tan (r.a.) naklettikleri bir rivâyet göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Bir grup kimse (kavim) Muhammed’in şefaati ile Cehennem’den çıkıp Cennet’e girecekler. Bunlar ‘Cehennemiyûn (Cehennem’den çıkıp kurtulanlar)’ diye isimlendirilecekler.*”¹⁷⁰

9. فقال النبي صلى الله عليه وسلم يا جبريل لمن هذا الباب فقال الواحد للمذنبين من أمتك فبكى النبي صلى الله عليه وسلم ودخل منزله ولم يخرج من منزله سبعة أيام الا للصلاة ولم يكلم أحدا حتى وعده الله تعالى بالشفاعة وقال جبريل إن للنار سبعة أبواب فباب منها لأمتك من أصحاب الكبائر الذين خرجوا من الدنيا بغير توبة فيعذبهم الله تعالى فيها على قدر ذنوبهم ثم يخرجون منها بالإيمان ثم يدخلون الجنة بشفاعتك

“Hz. Peygamber buyurdu ki: ‘Ey Cebrâil! Cehennem’in bu kapıları kimler için?’ Cebrâil de ‘biri ümmetinin günahkârları için’ dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.) ağladı ve evine girip yedi gün boyunca namaz dışında hiçbir şey için dışarı çıkmadı. Hiç kimse ile de konuşmadı. Nihayet Cebrâil Allah’ın şfaat vaadini getirdi ve şöyle dedi: ‘Cehennem’in yedi kapısı vardır. İşte bunlardan birisi, ümmetinden günah işleyip de tövbe etmeden dünyadan ayrılanlar içindir. Allah onlara, Cehennemde günahları

¹⁶⁴ Heysemî, *age.*, III, 65.

¹⁶⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 402.

¹⁶⁶ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü’l-a’zam*, 52.

¹⁶⁷ Buhârî, *Rikâk* 51.

¹⁶⁸ Ebû Dâvûd, *Sünnet* 23.

¹⁶⁹ Müslim, *İman* 317, 318, 319.

¹⁷⁰ يخرج قوم من النار بشفاعة محمد فيدخلون الجنة يسمون جهنميين. L. afız Buhârî’ye âittir.

miktarcıca azap edecek. Sonra imanlı bir şekilde oradan çıkacaklar ve senin şefaatin ile Cennete girecekler.”¹⁷¹

Müellif Hakîm es-Semerkandî'nin, “büyük günah işleyeninin durumu” hakkında zikrettiği bu haber, ulaşılabilen hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

10. لا تكفروا أهل قبلكم وإن عملوا بالكبائر والصلاة على كل ميت والصلاة خلف كل إمام والجهاد مع كل أمير.
“Büyük günah işleseler dahi, aynı kibleye yöneldiğiniz kimseleri tekfîr etmeyin/ onlara küfür isnâd etmeyin. Günahkâr da olsalar, her mü'minin cenaze namazını kılın, her imamın ardında namaz kılın ve idârecinizle birlikte cihâda çıkın.”¹⁷²

Müellifin “mürsel” bir isnadla zikrettiği bu rivâyeti, “muttasıl” olarak Dârakutnî (385/995)¹⁷³ ve İbn Ameşlîk¹⁷⁴, Vâsile b. el-Eska' el-Leysî (85/704)'den, Taberânî¹⁷⁵ de Hz. Âişe'den (57/676) (r.a.) nakletmişlerdir. Ayrıca Vâsile¹⁷⁶ ve Ebû Hureyre¹⁷⁷ (58/678) (r.a.) hadisin bir bölümünü rivâyet etmişlerdir. Bu haberin bütün tarifleri vâhî/gevşektir.¹⁷⁸

Vâsile rivâyeti ile ilgili olarak, Zeylaî (762/1361), haberin senedinde bulunan Ebû Saîd, Utbe b. Yakazân ve Hâris b. Nebhân gibi isimlerin “zayıf” olduğuna dikkat çekmiş¹⁷⁹, Dârakutnî, Ebû Saîd'in “mechûl” olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁰ İbn Hibbân'ın (354/965) *Sikât*'ında zikrettiği¹⁸¹ Utbe b. Yakazân ile ilgili, Ali b. el-Huseyn b. el-Cüneyd (291/903)¹⁸² “rivâyeti beş para etmez/ lâ yusâvî şey'en”¹⁸³, Nesâî (303/915) “sika değil”¹⁸⁴, İbn Hacer

¹⁷¹ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'zam*, 32.

¹⁷² Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 9, 48.

¹⁷³ Dârakutnî, *Sünen*, II, 57.

¹⁷⁴ Ebu't-Tayyib İbn Ameşlîk, *Cüz*, 59.

¹⁷⁵ Taberânî, *Evsat*, III, 175.

¹⁷⁶ İbn Mâce, Cenâiz 31. صلوا على كل ميت وجاهدوا مع كل أمير.

¹⁷⁷ Ebû Dâvûd, Cihâd 35; Dârakutnî, II, 57; Beyhakî, *Sünen*, IV, 19. الجهاد واجب عليكم مع كل أمير برا كان أو فاجرا والصلاة واجبة على كل مسلم برا كان أو فاجرا وإن عمل الكبائر والصيام والصلاة واجبة عليكم خلف كل مسلم برا كان أو فاجرا وإن عمل الكبائر والصلاة واجبة على كل مسلم برا كان أو فاجرا وإن عمل الكبائر Lafiz Ebû Dâvûd'a ait.

¹⁷⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 615.

¹⁷⁹ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 19.

¹⁸⁰ Dârakutnî, *age.*, II, 57.

¹⁸¹ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 271.

¹⁸² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 374.

¹⁸³ Ebu'l-Hasen Ali b. el-Huseyn b. el-Cüneyd er-Râzî. Hafızdır. İmam Mâlik'in bütün hadislerini topladığı için ülkesinde Mâlikî diye tanınırdı. 291/203 yılında vefat etti. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, II, 671.

¹⁸⁴ Zehebî, *Kâşif*, I, 697.

“zayıf”¹⁸⁵ demişlerdir. Tenkîd edilen diğ er râvî el-Hâris b. Nebhân el-Ceramî ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn (233/847), “leyse bi şey”¹⁸⁶, “zayıf”¹⁸⁷, Buhârî, “münker”¹⁸⁸, Iclî (261/874) “hadisi zayıf”¹⁸⁹, Nesâî “metrûk”¹⁹⁰, İbn Hacer “metrûk”¹⁹¹ hükmü vermiştir.

Âişe (r.a.) rivâyetinin senedinde bulunan Ali b. Ebî Sâra isimli râvî “zayıf” ve “metrûktur”.¹⁹² Ayrıca sened “ğarîb”tir.¹⁹³

Ebû Hureyre (r.a.) rivâyetinin isnadında “inkıta” vardır. Zira Mekhûl (112/730) haberi doğrudan Ebû Hureyre’den (r.a.) nakletmektedir. Hâlbuki Mekhûl’ün Ebû Hureyre’den semâ’ı yoktur, ondan hadis dinlememiştir.¹⁹⁴ Bununla birlikte isnadın bütün ricâli “sika”dır.¹⁹⁵ Hadis mürsel olmasına rağmen en sağlam sened, bu “Mekhûl-Ebû Hureyre” senedir.¹⁹⁶

Haberin “zayıf” olduğu anlaşılmaktadır.

11. سبع من الهدى و فيهن الجماعة و من خرج منهن خرج من الجماعة لا تشهدوا على أهل القبلة بكفر و لا بشرک و لا نفاق و ذروا سرانرهم الى الله عز وجل و صلوا على من مات من أهل القبلة و اشهدوا و الصلوات الخمس و الجمعة في الجماعة مع كل إمام بر و فاجر و جاهدوا عدوكم مع كل خليفة و لا تخرجوا على أنتمكم بالسيوف و إن جاروا فادعوا لهم باصلاح و العافية و لا تدعوا عليهم و جانبوا الأهواء كلها فإن أولها و آخرها باطل

“Yedi şey İslâm toplumunun alâmetidir. Bunları terk eden kimse İslâm toplumundan çıkar. Kible ehli olan kimseleri küfür, şirk ve münafıklıkla itham etmeyin. Onların gizli olan kusurlarını Allah’a bırakın. Ehl-i kiblede olup da ölen kimselerin cenâze namazında bulunup îmanlarına şahitlik yapın. Beş vakit namazı ve Cuma namazını cemaatin içerisinde, -iyi olsun günahkâr olsun- imamla birlikte kılın. İdarecinizle birlikte, düşmana karşı koyun. Yöneticilerinize karşı silahlı ayaklanmaya kalkışmayın. Eğer haksızlık yapacak olurlarsa onların ıslâhı ve âfiyette olmaları için

¹⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 381.

¹⁸⁶ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 87.

¹⁸⁷ Yahyâ b. Maîn, *age.*, IV, 122.

¹⁸⁸ Buhârî, *Kebîr*, II, 284.

¹⁸⁹ Iclî, *Sikât*, I, 278.

¹⁹⁰ Nesâî, *Duafâ*, 29.

¹⁹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 148.

¹⁹² Heysemî, *age.*, I, 298.

¹⁹³ Taberânî, *age.*, III, 175.

¹⁹⁴ Beyhakî, *age.*, IV, 19; Aclûnî, *age.*, II, 598.

¹⁹⁵ Dârakutnî, *age.*, II, 57.

¹⁹⁶ Beyhakî, *age.*, IV, 19; İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr*, II, 35.

dua edin. Onlara beddua etmeyin. Bütün şeytanî arzulardan kaçının. Çünkü bu tür arzu ve isteklerin tamamı bâtıldır.”¹⁹⁷

Bu şekliyle bir hadise ulaşılamadı. Fakat içerisinde bulunan bazı cümleler bir önceki hadisin cümleleri ile benzerlik arz etmektedir.

12. من لم يكن مؤمنا حقا فهو كافر حقا

“Gerçek mü’min olmayan gerçek kâfirdir.”¹⁹⁸

Müellif haberi “imanda istisnâ/inşallah mü’minim demenin itikat açısından durumu” bağlamında zikretmektedir.¹⁹⁹

İbnü’n-Neccâr’ın (643/1245)²⁰⁰ *Târîhu Bağdâd*’ında geçen²⁰¹ bu rivâyet, senesinde bulunan Sem’ân b. Mehdî isimli râvî sebebiyle mevzûât kitaplarında yer almıştır²⁰². Sem’ân b. Mehdî hakkında İbn Hacer (852/1448) şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*Hakkında pek bilgi yoktur. Ona uydurma bir kitap nispet edilir. Ben bu kitabı gördüm, yazanı Allah kahretsin. İçerisinde, çoğunun metni uydurma olan, üç yüzden fazla hadis var.*”²⁰³

İbnü’n-Neccâr, söz konusu haberi “**من مات لم يكن مؤمنا حقا / Gerçek bir mü’min değilken ölen kimse gerçek bir kâfirdir**” lafzıyla rivâyet etmiştir.

Haber “*mevzû*” dur.

13. من قال أنا مؤمن إن شاء الله فقد خرج من أمر الله

“Her kim ‘Allah izin verirse ben mü’minim’ derse o kimse Allah’ın dininden çıkmıştır.”²⁰⁴

Kaynaklarda bu lafızlarla geçen bir rivâyet tespit edilememiştir. Fakat Şevkânî, benzer lafızlara sahip “*İmanın artıp eksileceğini söyleyen kimse Allah’ın dininden çıkmıştır. Kim de ‘ben Allah izin verirse mü’minim’ derse, onun artık İslâm dininde hiçbir nasîbi yoktur.*” rivâyetini “*mevzû*” olarak değerlendirmiştir.²⁰⁵

¹⁹⁷ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 9, 13.

¹⁹⁸ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 7.

¹⁹⁹ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 7.

²⁰⁰ Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bağdâdî, 643/1245’te vefat etmiştir. En önemli eseri *Zeylû Târîhi Bağdâd*’dır. Sâmi es-Sakkâr, “İbnü’n-Neccâr el-Bağdâdî”, *DİA*, XXI, 169.

²⁰¹ Ali el-Müttakî, *Kenzü’l-ummâl*, I, 121.

²⁰² İbn Arrâk, *Tenzîhu’s-şerîa*, I, 154; Fettenî, *Tezkiratü’l-mevzûât*, I, 21.

²⁰³ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, III, 114; İbn Arrâk, *age.*, I, 65.

²⁰⁴ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 52.

²⁰⁵ Şevkânî, *Fevâid*, 453.

14. جاء أناس الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فسألوا عن زيادة الإيمان و نقصانه فقال النبي صلى الله عليه وسلم إن زيادة الإيمان و نقصانه كفر. الإيمان لا يزيد ولا ينقص

“İmanın artıp azalabileceğine inanmak küfürdür. Çünkü imam ne artar ne de eksilir.”²⁰⁶

Kaynaklarda tespit edilemeyen bu rivâyet, asr-ı saâdetten sonraki dönemlerde, tartışma konusu yapılmış “imanın artıp eksilmesi” konusu bağlamında uydurulmuş bir söz olabilir. Nitekim Suyûtî²⁰⁷ ve İbn Arâk²⁰⁸, rivâyetin (الإيمان لا يزيد ولا ينقص) kısmının mevzû olduğunu belirtmiştir.

15. اقرؤا القرآن وسموا أنفسكم فولذي نفس محمد بيده أنه كما لا ينفع الكافر عمله لكي يخرج من الكفر كذلك المؤمن لا يخرج ذنبه من الإيمان حتى يكفر بالله تعالى

“Kur’ân’ı okuyunuz ve inanç bakımından nerede durduğunuza bakınız. Muhammed’in (s.a.s.) canı, kudret elinde olan Allah’a (c.c.) yemin olsun ki nasıl kâfirin iyi amelleri onu küfürden çıkarmak için fayda vermiyorsa, mü’minin günahı da onu imandan çıkarmaz. Meğer ki Allah Teâlâ’yı inkâr etmiş olsun.”²⁰⁹

Kaynaklarda böyle bir rivâyet tespit edilememiştir. Muhtemelen, sonraki dönemlerde “amelin imandan bir cüz olup olmadığı” konusu ile bağlantılı olarak uydurulmuş bir sözdür.

16. يولد الإنسان مؤمنا ويعيش مؤمنا ويموت مؤمنا ويولد كافرا ويعيش كافرا ويموت مؤمنا

“Bazı insanlar mü’min olarak doğup yaşadıkları halde kâfir olarak can verir. Yahut kâfir olarak doğup yaşadıkları halde mü’min olarak can verirler.”²¹⁰

Hadisi benzer lafızlarla, Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) Abdurrazzâk²¹¹, Ahmed b. Hanbel²¹², Tirmizî²¹³, Hâkim²¹⁴ ve Beyhakî²¹⁵; İbn Mes’ûd’dan da (r.a.) Taberânî²¹⁶

²⁰⁶ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 52.

²⁰⁷ Suyûtî, *el-Leâli’l-masnûa*, I, 39.

²⁰⁸ İbn Arâk, *Tenzîhu’ş-şerîa*, I, 149.

²⁰⁹ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 52.

²¹⁰ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 55.

²¹¹ Abdurrazzâk, *Musannef*, XI, 346.

²¹² Ahmed, *Müsned*, 11159, 11604.

²¹³ Tirmizî, *Fiten* 26.

²¹⁴ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 551.

²¹⁵ Beyhakî, *Şuab*, VI, 309.

²¹⁶ Taberânî, *Kebîr*, X, 223; *Evsat*, VIII, 235.

nakletmiştir. Ebû Saîd'in rivâyet ettiği hadis hakkında Tirmizî “hasen”²¹⁷, Elbânî ise “zayıf”²¹⁸ hükmü vermiştir.

Ebû Saîd (r.a.) kanalıyla gelen rivâyetin tarîkleri içerisinde en kısa olanı Abdurrazzâk'ta bulunan “Abdurrazzâk-Ma'mer-Ali b. Zeyd-Ebû Narda-Ebû Saîd el-Hudrî” şeklindeki senedir. Bu senedin “Ali b. Zeyd-Ebû Narda-Ebû Saîd el-Hudrî” kısmı diğer tarîklerde de aynen mevcuttur. İsnadda bulunan Ali b. Zeyd b. Cüd'ân (131/748) isimli râvî, hadisin tenkîd edilmesine sebep olmuştur. Hâkim senedin Ali b. Zeyd'de ferd kaldığını belirterek Şeyhayn'ın onunla ihticâc etmediğine temas etmiş, Zehebî de bu şahsın “sâlihu'l-hadîs” olduğunu ifade etmiştir.²¹⁹ Münâvî de bu şahıs hakkında cerh ve ta'dîl âlimlerinin cerhlerine dikkat çekmiştir.²²⁰ Tirmizî'nin *Sünen*'ini şerh eden Mübârekpûrî, Tirmizî'nin “hasen” hükmünden sonra “Ali b. Zeyd, Tirmizî'ye göre sadûk, diğer âlimlere göre ise zayıf bir râvîdir” açıklamasını yapma ihtiyacı hissetmiştir.²²¹ Ayrıca bu râvî hakkında, Yahyâ b. Maîn “leyse bi hucce”, Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a “leyse bi'l-kavî”²²², İbn Hacer de “zayıf” hükmü vermiştir.²²³ Bu senedin “zayıf” olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Mes'ûd'un (r.a.) rivâyeti hakkında, Heysemî, “bir çok âlim, senedde bulunan Ömer b. İbrahim el-Abdî'nin sika olduğunu belirtmiştir. İbn Adî ise Katâde'den yaptığı rivâyetlerin muztarib olduğunu ifade etmiştir ki bu rivâyeti de öyledir” değerlendirmesini yapmıştır.²²⁴

Hadisin “zayıf” olduğu anlaşılmaktadır.

قال الله تعالى و أخبر به النبي صلى الله عليه وسلم لا أجمع على عبدي خوفين ولا أمنين فإذا خافني في الدنيا أمنت في الآخرة وإذا أمن في الدنيا أخفته في الآخرة

“(Allah Teâlâ bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:) Kulumda iki korkuyu ve iki güveni bir arada bulundurmam. Kulum dünyada benden korkarsa âhirette onu güvende kılarım. Dünyada güven içerisinde olursa âhirette onu korkuturum.”²²⁵

²¹⁷ Tirmizî, Fiten 26.

²¹⁸ Elbânî, *es-Silsiletü'd-daîfe*, VI, 429.

²¹⁹ Hâkim, *age.*, IV, 551 ve Zehebî'nin bu hadise yaptığı telhîs.

²²⁰ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 179.

²²¹ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VI, 359.

²²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 186.

²²³ İbn Hacer, *Takrîb*, 401.

²²⁴ Heysemî, *Mecma'*, VII, 431.

²²⁵ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 56.

Müellif, kişinin son nefesini imanlı olarak verip vermeyeceği konusunda bir korku içerisinde olması gerektiğini ifade etmiş ve bu rivâyeti delil olarak zikretmiştir.²²⁶

Hadisi benzer lafızlarla, Ebû Hureyre'den (r.a.) İbn Hibbân²²⁷ ve Beyhakî²²⁸; Şeddâd b. Evs (r.a.) (60/679) kanalıyla da Ebû Nuaym²²⁹ rivâyet etmiştir.

Ebû Hureyre rivâyeti hakkında Elbânî “*sahîh*” hükmü vermiştir. Fakat senedde bulunan Muhammed b. Amr b. Alkame b. Ebî Vakkâs el-Leysî (145/762), zabt yönünden tenkîd edilmiştir. İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında zikredip, hakkında “*rivâyetinde hata yapardı*” dediği²³⁰ bu râvî ile ilgili olarak Zehebî, Ebû Hâtim'in “*hadisi incelenmek üzere yazılabilir*” dediğini, Nesâî ve diğer bazılarının da onun hakkında “*leyse bihî be's*” hükmü verdiklerini nakletmiştir.²³¹ İbn Hacer'e göre bu râvî “*sadûk*”tur ve rivâyetinde vehim/yanılgı vardır²³² Râvî hakkındaki bu tenkitler göz önünde bulundurulacak olursa, senedin “*hasen*” olduğu söylenebilir.

Şeddâd b. Evs'in (r.a.) rivâyeti ile ilgili olarak Suyûtî “*zayıf*”²³³, Elbânî de “*mevzû*”²³⁴ hükmü vermiştir. Muhtemelen Elbânî'nin bu hükmü verme sebebi, senedde bulunan Ömer b. Subh el-Horasânî isimli râvîdir. İshâk b. Râhûye'nin (238/852) “*kezzâb*” olduğunu belirtip²³⁵, hakkında, İbn Hibbân'ın “*sika kimseleri kullanarak hadis uyduranlardandır*”²³⁶ dediği bu râvî ile ilgili olarak Ebû Hâtim “*münkeru'l-hadîs*”²³⁷, Zehebî “*terakûh*”²³⁸ ve İbn Hacer “*metrûk*”²³⁹ gibi ağır cerh ifadeleri kullanmıştır. Şeddâd b. Evs kanalıyla gelen bu senedin “*mevzû*” olduğu anlaşılmaktadır.

18. رفع القلم عن ثلاثة عن النائم حتى يستيقظ وعن المجنون حتى يفيق وعن الصبي حتى يحتلم

²²⁶ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 56.

²²⁷ İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 406.

²²⁸ Beyhakî, *Şuab*, I, 482.

²²⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 270.

²³⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 377.

²³¹ Zehebî, *Kâşif*, II, 207.

²³² İbn Hacer, *Takrîb*, 499.

²³³ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 37.

²³⁴ Elbânî, *es-Silsiletü'd-daîfe*, VI, 488.

²³⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 414.

²³⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 88.

²³⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 116.

²³⁸ Zehebî, *Kâşif*, II, 63.

²³⁹ İbn Hacer, *age.*, 414.

onun bu hükmünü onaylamıştır.²⁵⁰ Suyûtî²⁵¹ ve Elbânî²⁵² de bu rivâyetin “*sahîh*” olduğu kanaatindedirler.

Âişe (r.a.) kanalıyla gelen rivâyet hakkında Hâkim “*Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygun, sahîh bir hadistir*”²⁵³ demiş, Zehebî bu hükmü teyit etmiştir.

Hadisin “*sahîh*” olduğu anlaşılmaktadır.

B. Halku’l-Kur’ân (Kur’ân’ın Yaratılmışlığı)

Kelâm sıfatı, Allah Teâlâ’nın kemâl sıfatlarındanıdır. Kelâm, Allah’ın, seslere, harflere, kelime ve cümlelere muhtaç olmaksızın mütekellim olmasıdır. Bu konuda bütün İslâm âlimleri ittifak halindedir. Fakat Allah’ın kelâmının mahlûk olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Selefe göre, Kur’ân mahlûk değildir. Allah’ın zâtı ile kâimdir ve O’ndan ayrı değildir. Mu’tezile, Kur’ân’ın, âyet ve sûrelerden oluştuğunu ve inzâl gibi hudûs alâmetleri ile vasıflandığını öne sürerek, onun mahlûk olduğunu söylemiştir. Ehl-i sünnet kelâmcıları ise kelâmı, “*nefsî*” ve “*lafzî*” olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Kelâm-ı *nefsî*, Allah’ın zâtı ile kâim ezeli bir sıfattır. Kelâm-ı *lafzî* ise *nefsî* kelâma delâlet eden, ses ile harflerden oluşan ve ezeli olmayan, Kur’ân lafzıdır.²⁵⁴

“*İlk Müslümanlar Kur’ân’ın Kelâmullah olduğunu söylüyorlar fakat bu kelâmın mahlûk veya gayr-ı mahlûk olabileceği onlar için bir mesele teşkil etmiyordu. Birinci Asrın sonlarına doğru ortaya çıkan bu konuda Hz. Peygamber’den rivâyet edilenler arasında herhangi bir hükme rastlanmaması garip karşılanmamalı.*”²⁵⁵ Daha sonraki dönemlerde bu lafzî tartışmanın nasıl Müslümanların başına belâ olacağı da onların aklına gelmezdi. Mihne olarak bilinen bu sıkıntılar Abâsî Halifelerinden Me’mûn zamanında başlamıştır. Me’mûn, Bağdat valisine yazdığı mektuplarında önde gelen âlimlerin, özellikle de muhaddislerin halku’l-Kur’ân konusunda sorguya çekilmesini emretmiştir. Sorguya çekilen âlimlerin bir bölümü Kur’ân’ın mahlûk olduğunu kabul etmiştir. Ahmed b. Hanbel gibi bunu kabul etmeyen âlimler âlimlere ise kabul etmeleri yönünde baskı uygulanmış hapis, işkence ve sürgün gibi cezalara çarptırılmışlardır.²⁵⁶

²⁵⁰ Hâkim, *age.*, I, 389.

²⁵¹ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 273.

²⁵² Elbânî, *el-Câmiu’s-sağîr ve ziyâdetüh*, 583.

²⁵³ Hâkim, *age.*, II, 67.

²⁵⁴ Sâbûnî, *age.*, 80-82; Tefâtânî, *age.*, 166, 169, 170.

²⁵⁵ Koçyiğit, Talat, *Münakaşalar*, 187-189.

²⁵⁶ Yücesoy, Hayrettin, “Mihne”, *DİA*, XXX, 28-30.

Hakîm es-Semerkandî, Kur’ân’ın mahlûk olmadığını belirterek aşağıdaki hadisleri delil olarak zikretmiştir.²⁵⁷

19. من قال إن القرآن مخلوق فهو كافر با الله

“Kur’an yaratılmıştır diyen kimse Allah’ı inkâr etmiş sayılır”²⁵⁸

Müellifin, sahâbi râvîsi olarak Abdullah b. Ömer’i (73/692) (r.a.) zikrettiği bu haber, benzer lafızlarla Ebû Hureyre²⁵⁹ ve Câbir b. Abdillâh²⁶⁰ (70/689) (r.a.) kanalıyla rivâyet edilmektedir.

Ebû Hureyre (r.a.) yoluyla gelen haberin senedinde bulunan, Ahmed b. Muhammed b. Harb el-Cürcânî²⁶¹ ve Muhammed b. Humeyd²⁶² isimli râvîlerin hadis uydurdukları belirtilmiştir. Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî (463/1070), senedinde pek çok meçhûl râvî bulunması sebebi ile haberi “*münker*” olarak nitelendirmiştir.²⁶³

Câbir b. Abdillâh kanalıyla gelen haberin, senedinde bulunan ve “hadis uyduran” bir râvî olan²⁶⁴ Muhammed b. Abd b. Âmir es-Semerkandî (203/818) sebebiyle mevzû olduğu belirtilmiştir.²⁶⁵

Haberin “*mevzû*” olduğunu ifade eden Şevkânî (1255/1839), bunun, ilk defa Me’mûn zamanında ortaya çıkan halku’l-Kur’an meselesi ile ilgili olarak, Allah’tan utanmayan kimseler tarafından uydurulduğunu belirtmiştir.²⁶⁶

Haberin “*mevzû*” olduğu anlaşılmaktadır.

20. سيأتي من أمتي في آخر الزمان أقوام يقولون القرآن مخلوق ثم قال ولكنه كلام الله عز وجل غضُّ طريٍّ فمن قال غير هذا من أمتي كفر بالقرآن وبالله العظيم

“Ümmetim içerisinde, âhir zamanda, ‘Kur’ân yaratılmıştır’ iddiasında bulunacak olan bazı topluluklar ortaya çıkacak. Hayır! O Allah Teâlâ’nın taptaze

²⁵⁷ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü’l-a’zam*, 15.

²⁵⁸ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 16.

²⁵⁹ İbn Adî, *Kâmil*, I, 201; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 360; İbn Hacer, *Lisânü’l-mîzân*, I, 258.

²⁶⁰ Hatîb, *age.*, II, 389.

²⁶¹ İbn Adî, *age.*, I, 200; İbn Hacer, *age.*, I, 258; Suyûtî, *el-Leâli’l-masnûa.*, I, 4.

²⁶² Suyûtî, *age.*, I, 4.

²⁶³ Hatîb, *age.*, I, 360.

²⁶⁴ İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 152; İbn Hacer, *Lisânü’l-mîzân*, V, 271; Suyûtî, *age.*, I, 4.

²⁶⁵ İbnü’l-Cevzî, *age.*, I, 152; Suyûtî, *age.*, I, 4; İbn Arrâk, *Tenzîhu’s-şeria*, I, 107. Münekkit (لا يصح) lafzını kullandığı için “sahîh kabul edilmemiştir” şeklinde tercüme etmeyi uygun gördük.

²⁶⁶ Şevkânî, *el-Fevâidü’l-mecmûa*, 313.

kelamıdır. Ümmetinden kim bunun aksini söylerse Allah'ı ve Kur'ân'ı inkâr etmiş olur.”²⁶⁷

Hakîm es-Semerkindî'nin, İbn Abbâs kanalıyla rivâyet ettiği bu haberi, benzer lafızlarla İbn Hibbân²⁶⁸ (354/965) ve Hatîb el-Bağdâdî²⁶⁹ (463/1070), Enes b. Mâlik'ten (92/711) tahriç etmişlerdir.

Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (597/1200), haberin senedinde bulunan ve “*vadda*” bir râvî olan Muhammed b. Yahyâ b. Razîn sebebiyle, haberin “*mevzû*” olduğunu söylemiştir.²⁷⁰ Bu râvî hakkında, İbn Hibbân “*deccâl, hadis uydurur*” demiş²⁷¹, Hatîb el-Bağdâdî “*hadisi sâkıttır/zâhibü'l-hadis*” hükmü vermiştir.²⁷²

Haberin “*mevzû*” olduğu anlaşılmaktadır.

اجتمع قوم من أهل صنعاء و عدن و قالوا يا رسول الله إن القرآن مخلوق قال لا تقولوا هذا فإنه كفر . 21.

“San'a ve Aden ahâlisinden oluşan bir grup kimse Hz. Peygamber'in huzurunda toplandılar ve ‘Ey Allah'ın Rasûlü! Kur'ân mahluktur değil mi?’ dediler. Hz. Peygamber de ‘Öyle demeyiniz! Çünkü bu söz bir inkârdır’ buyurdu.”²⁷³

Kaynaklarda böyle bir haber tespit edilememiştir.

سيأتي على امتي زمان يقولون القرآن مخلوق فمن عاش منكم فأدرهم فلا يمارهم ولا يجالسهم فإنهم كفار . 22. بالله العلي العظيم لا يدخلون الجنة ولا يشمّون لها ريحة

“Öyle bir zaman gelecek ki ümmetinden bazı kimseler ‘Kur'ân yaratılmıştır’ diyecekler. İçinizden ömrü vefa edip bu kimselere yetişenler, onlarla oturup münakaşa etmesin. Zîrâ onlar, Allah'ı inkâr etmiş kimselerdir. Onlar, bırakın cennete girmeyi, onun kokusunu bile alamayacaklardır.”²⁷⁴

Kaynaklarda böyle bir haber tespit edilememiştir.

Sonuç olarak, Hakîm es-Semerkindî eserinde “ilâhiyât” başlığı altında değerlendirilebilecek yirmi iki rivâyet nakletmiştir. Halku'l-Kur'ân ve kelime-i tevhîdin fazileti konusuna ise özel bir ilgi göstermiştir. Zira naklettiği yirmi iki rivâyetin altısı kelime-i

²⁶⁷ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 16.

²⁶⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 312.

²⁶⁹ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 141.

²⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *age.*, I, 152.

²⁷¹ İbn Hibbân, *age.*, II, 312.

²⁷² Hatîb, *age.*, XIII, 141.

²⁷³ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 16.

²⁷⁴ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 16, 17.

tevhîd, beşi de halku'l-Kur'ân konusu ile ilgilidir. Müellifin naklettiği rivâyetlerin sıhhat durumunu sayısal olarak değerlendirdiğimizde, şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Zikredilen yirmi iki rivâyetin altısı “*sahîh*”, biri “*hasen*”, ikisi “*zayıf*” ve altısı “*mevzû*”dur. Öte yandan yedi rivâyet de hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bu sayısal sonuçlar bir tablo halinde şu şekilde gösterilebilir:

	Sahîh	Hasen	Zayıf	Hükümü bilinmeyen	Kaynağı bulunamayan	Mevzû	Toplam
İlâhiyât	6	1	2		7	6	22
Oran	% 27,2	% 4,5	% 9	% 0	% 31,8	% 27,2	% 100

II. Nübüvvetle İlgili Hadisler

Kelâmcılar, “nübüvvet” başlığı altında, peygamberlerin varlığını ispat, mucize, kerâmet ve imâmet gibi bahisleri işlemişlerdir. Hakîm es-Semerkandî'nin nübüvvet konusunda zikrettiği hadislerin neredeyse tamamı “Râşid hâlifelerin fazîleti (imamet)” ile ilgilidir. Bunun dışında konuyla alakalı zikrettiği iki rivâyetten birisi Hz. Peygamber'in fazîleti, diğeri de hissî mucizelerden “miraç”a dairdir. Şimdi bu rivâyetlerden, önce Hz. Peygamber'in fazîleti ve miraç, ardından da imâmet ile alakalı olanların tahriç ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Fakat tahrîce geçmeden imâmet konusunda kelâm alanında ortaya ortaya çıkan iki görüşü zikretmekte fayda olduğu düşünülmektedir. Ehl-i sünnete göre Peygamberimizden (s.a.s.) sonra insanların en faziletlisi sırası ile Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Bu zâtlar meşrû yollarla hilâfete gelmişlerdir. İmam Kureyşten olmalıdır. Fakat Hâşimoğullarından ve Hz. Ali'nin neslinden olması şart değildir. Ayrıca imamın masum ve zamanının en üstünü olması da gerekli değildir.²⁷⁵ Şûilere, özellikle de İmâmiyye ve Caferîlere göre Rasûlullah'tan sonra hak ve meşrû imam Hz. Ali, sonra oğlu Hasan, sonra onun kardeşi Hüseyin ve sonra da Hüseyin'in neslinden gelen kimselerdir.²⁷⁶

23. أنا سيد ولد آدم ولا فخر

“Övünmek için söylemiyorum ama ben Âdemoğullarının efendisiyim.”²⁷⁷

²⁷⁵ Teftâzânî, *age.*, 321-329.

²⁷⁶ Teftâzânî, *age.*, 328.

²⁷⁷ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 27.

Hadisi aynı lafızlarla Ebû Saîd el-Hudrî'den Ahmed b. Hanbel²⁷⁸, İbn Mâce²⁷⁹ ve Tirmizî²⁸⁰; İbn Abbas kanalıyla da sadece Ahmed b. Hanbel²⁸¹ rivâyet etmiştir. Ayrıca benzer lafızlarla Ebû Hureyre'den Ahmed b. Hanbel²⁸², Buhârî²⁸³, Müslim²⁸⁴, Ebû Dâvûd²⁸⁵ ve Tirmizî²⁸⁶ nakletmiştir.

Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivâyet ettikleri bu hadisin “*sahîh*” olduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu kaynaklardan, Hz. Peygamber'in bu sözü bir yemek daveti esnasında söylemiş olduğunu öğrenmekteyiz. İbn Mâce dışındaki kaynaklarda *أنا سيد ولد آدم* ifadesinden sonra *يوم القيامة* ziyadesi vardır. Ayrıca bazı rivâyetlerde “*Ben, kıyamet günü kabri yarıl(ıp diriltile)cek ilk kişiyim*”²⁸⁷, “*şefaate edeceklerin ve şefaati makbul olanların ilkiyim*”²⁸⁸, “*Hamd isimli sancak, kıyamet günü benim elimde olacak*”²⁸⁹, “*ve o gün, bütün Peygamberler benim sancağım altında bulunacak*”²⁹⁰ şeklinde ziyadeler vardır.

Hadisin bazı rivâyetlerinde, kıyamet günü gerçekleşecek bir olayın anlatıldığı uzunca bir haber yer almıştır. “Hz. Peygamber'in bütün insanlardan üstün olduğu” konusunda açılım sunan bu haberi zikretmenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Buhârî'deki lafızlarıyla hadisin devamı şöyledir:

“Allah (kıyamet günü) gelmiş geçmiş bütün insanları düz ve geniş bir yerde toplayacak. Orada seslenen bir kimse, sesini herkese duyurabilecek ve bakan bir kimse de herkesi görebilecek. Güneş de iyice yaklaşacak. İnsanların kederi ve sıkıntısı o denli dayanılmaz ve katlanılmaz bir dereceye ulaşacak ki bazı kimseler ‘şu halinize bakın!

²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 2.

²⁷⁹ İbn Mâce, *Zühd* 37.

²⁸⁰ Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 18; Tirmizî, *Menâkıb* 1.

²⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *age.*, I, 281, 295.

²⁸² Ahmed b. Hanbel, *age.*, II, 435.

²⁸³ Buhârî, *Enbiyâ* 5; *Tefsîr* 199.

²⁸⁴ Müslim, *İman* 328, *Fezâil* 3.

²⁸⁵ Ebû Dâvûd, *Sünnet* 14.

²⁸⁶ Tirmizî, *Zühd* 10.

²⁸⁷ *وأنا أول من تتشق الأرض عنه يوم القيامة*. Ahmed b. Hanbel, *age.*, I, 281, 295; Müslim, *Fezâil* 3; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 14; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 18; Tirmizî, *Menâkıb* 1; İbn Mâce, *Zühd* 37.

²⁸⁸ *أنا أول شافع وأول مشفع*. Müslim, *Fezâil* 3; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 14; İbn Mâce, *Zühd* 37.

²⁸⁹ *ولواء الحمد بيدي يوم القيامة*. Ahmed b. Hanbel, *age.*, I, 281, 295; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 18; Tirmizî, *Menâkıb* 1; İbn Mâce, *Zühd* 37.

²⁹⁰ *وما من نبي يومئذ آدم فمن سواه إلا تحت لوائ*. Ahmed b. Hanbel, *age.*, I, 281, 295; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 18; Tirmizî, *Menâkıb* 1.

Rabbimizin huzurunda size şefaata edecek birini arasanıza' diyecek. Bazıları da Âdem'e gitmeleri gerektiğini söyleyecek. Onlar Âdem'e gelip diyecekler ki:

- 'Sen insanlığın babasıdır. Allah seni yed-i kudreti ile yarattı ve sana can verdi. Sonra Meleklerle sana secde etmelerini emretti. Rabbinden bizim için şefaata dile. Şu hâlimize, şu içine düştüğümüz duruma bak!' Bunun üzerine Âdem de diyecek ki:

- 'Rabbim bugün hiçbir zaman öfkelenmediği kadar çok öfkelidir. Beni o ağaçtan nehyettiği halde ben O'nun emrine uymamıştım. Ben şimdi kendi başıma düştüm. Siz başkasına, Nûh'a gidin.' Nûh'a gelip diyecekler ki:

- 'Ey Nûh! Sen (Âdem'den sonra) yeryüzüne gönderilen peygamberlerin ilkin. Hem de Allah seni "çok şükreden bir kul" olarak niteledi. Bizim için Rabbinden şefaata dile. Şu hâlimize, şu içine düştüğümüz duruma bak!' Nûh diyecek ki:

- 'Rabbim bugün hiçbir zaman öfkelenmediği kadar çok öfkelidir. Ben kavmime beddua etmişim. Şimdi kendi başıma düştüm. Siz başkasına, İbrahim'e gidin.' İbrahim'e gelecek ve diyecekler ki:

- 'Ey İbrahim! Sen Allah'ın hem peygamberi hem de dünya ehlinde olan bir dostusun. Bizim için Rabbine şefaata talebinde bulunur...' Bunun üzerine İbrahim onlara şöyle söyleyecek:

- '... Ben dünyada üç defa yalan söylemişim.²⁹¹ Şimdi kendi derdime düştüm. Siz Musa'ya gidin.' Onlar da Mûsâ'ya varıp şöyle diyecekler:

- 'Ey Mûsâ! Allah peygamber olarak gönderip seninle konuşmak sureti ile seni insanlara üstün kıldı. Bizim için Rabbine şefaata talebinde bulunur...' Bunun üzerine Mûsâ onlara diyecek ki:

- '... Ben, Allah emretmediği halde bir cana kıydım. Şimdi kendi derdime düştüm. Siz İsa'ya gidin.' Onlar da İsa'ya gelip diyecekler ki:

- 'İsa! Sen Allah'ın peygamberi, Meryem'e bıraktığı mucize ve değerli kalınan bir ruhsun ki beşikte bir çocukken insanlarla konuştun. Bizim için Rabbine şefaata talebinde bulun...' İsa da diyecek ki:

- 'Rabbim bugün, hiçbir zaman öfkelenmediği kadar çok öfkelidir ve bugün hiçbir günah zikretmeyecek. Ben şimdi kendi derdime düştüm. Siz başkasına, Muhammed'e gidin.' Bana gelip diyecekler ki:

²⁹¹ "Hz. İbrahim'in putperestleri ilzâm için söylediği üç yalan şudur: 1. Putları kırmak için müşriklere karşı 'hastayım' deyip puthânede yalnız kalması ki hakikaten hasta değildi 2. '(Putları) koca put kırmıştır' demesi 3. Karısı Sâre hakkında 'hemşiremdir (kız kardeşimdir)' demesi." (Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, XI, 125.)

-‘Ey Muhammed! Sen Allah’ın rasûlü ve peygamberlerin sonuncususun. Allah senin geçmiş ve gelecekte meydana gelmesi muhtemel bütün günahlarını affetmiştir. Rabbinden bizim için şefaata dile.’

Gideceğim ve Arşın altında Azîz ve Celîl olan Rabbim için secdeye kapanacağım. Sonra ‘Ey Muhammed! Başını kaldır, iste, dilediğin verilecektir. Şefaata dile, şefaatin kabul edilsin.’ buyrulacak. Başımı kaldırıp ‘Rabbim ümmetimi bağışla’ diyerek şefaatte bulunacağım. Bunun üzerine ‘Ey Muhammed! Ümmetinden hesaba çekilmeyecek olanları Cennet kapılarının sağda bulunanından Cennet’e koy...’ buyrulacak.”²⁹²

Hız. Peygamber’in bu şekilde, kendisine bahşedilen üstün bir vasıftan söz etmesinin tahdîs-i ni’met kabîlinden olduğunu, bunda, kadr-i kıymetini bilmemiz bakımından bize bir nasihat bulunduğunu söyleyen²⁹³ İmam Nevevî (676/1277) şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bu hadis, Hız. Peygamber’in bütün yaratılmışlardan üstün olduğunu göstermektedir. Zira Ehl-i Sünnet’in düşünce sisteminde, (genel anlamda) insanlar meleklerden üstün olup. Hız. Peygamber ise hem insanlardan hem de meleklerden üstündür.”²⁹⁴

24. ليلة أسري بي الى السماء رأيت إبراهيم الخليل فخاطبني وخاطبته فلما أردت الانصراف قال لي يا محمد أقرئ أمتك مني السلام و قل لهم إن الجنة طيبة التربة و عذبة الشربة فإنها مشتاقاة اليكم فأكثرُوا من ذكر سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله أكبر ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم

“Göge yolculuk yaptırıldığı Mi’râc gecesi, Allah’ın dostu İbrahim’i (a.s.) gördüm. Bir süre konuştuk. Ayrılacağım sırada bana dedi ki: Muhammed! Ümmetine benden selam söyle ve onlara de ki: Gerçekten, Cennetin toprağı hoş, içeceği tatlıdır. Size de özlem duymaktadır. Bu sebeple, çokça ‘sübhanâlâhi ve’l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illâ’llâhu va’llâhu ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi’l-aliyyi’l-azîm’ cümlesini zikredin.”²⁹⁵

Hakîm es-Semerkandî’nin miraçla ilgili görüşü özet olarak şöyledir: “Miraç gecesinin vuku’ bulduğu, Peygamber’in (s.a.s.) göklere yükseltip, arş-ı a’lâya ulaştırıldığı hususu imanın bir gereğidir. Âyetleri kendi düşüncesine göre te’vîl ederek mi’râcı inkâr etmek bid’at ve dalâlettir.”²⁹⁶

²⁹² Buhârî, Tefsîr 199. Ayrıca bk. Buhârî, Enbiyâ 5; Müslim, İman 328; Tirmizî, Zühd 10; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân 18. (Not: Bazı yerlerin tercümesinde, Ahmed Naim, age., XI, 123-126’den istifade edilmiştir.)

²⁹³ Nevevî, Minhâc, III, 66.

²⁹⁴ Nevevî, age., XV, 37.

²⁹⁵ Hakîm es-Semerkandî, age., 20.

²⁹⁶ Hakîm es-Semerkandî, age., 20.

Hadisi, Tirmizî (279/892)²⁹⁷ ve Taberânî²⁹⁸ (360/970), Abdullah b. Mes'ûd (32/652) (r.a.) kanalıyla nakletmişlerdir. Tirmizî'nin “*bu tarikten hasen-garîbtir*”²⁹⁹ dediği bu hadis için Elbânî “*hasen*” hükmü vermiştir.³⁰⁰

Haber, “Seyyâr b. Hâtim-Abdülvâhid b. Ziyâd- Abdurrahmân b. İshâk- Kâsım b. Abdurrahmân” kısmının her tabakasında “*ferd*” kalmıştır³⁰¹; haberi, Kasım'dan sadece Abdurrahmân, ondan sadece Abdülvâhid, ondan da yalnız Seyyâr rivâyet etmiştir.³⁰²

Senedde bulunan Abdurrahmân b. İshâk Ebû Şeybe el-Vâsitî isimli râvî “*zayıf*”tır.³⁰³ Onun hakkında, Buhârî (256/869) “*hadisi münker, durumu şüpheli/fîhi nazar*”³⁰⁴, Iclî “*zayıf, hadisi alınabilir/câizü'l-hadîs ve incelenmek üzere yazılabilir*”³⁰⁵, Nesâî³⁰⁶ ve İbn Hacer, “*zayıf*”³⁰⁷ hükmü vermişlerdir. Görüldüğü gibi, hadis münekkitleri bu râvînin “*zayıf*” olduğu konusunda hemfikirdirler.

Haberin “*zayıf*” olduğu anlaşılmaktadır.

25. أصحابي كالنجوم فبأيهم اقتديتم اهتديتم

“Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız uyun doğru yolu bulursunuz.”³⁰⁸

Haber, benzer lafızlarla Ebû Hureyre³⁰⁹, Abdullah b. Abbâs³¹⁰ ve Abdullah b. Ömer (74/693)³¹¹ (r.a.) kanalıyla rivâyet edilmiştir. Ayrıca Ömer b. el-Hattâb (r.a.) tarafından kudsî

²⁹⁷ Tirmizî, Deavât 59.

²⁹⁸ Taberânî, *Kebîr*, X, 173; *Evsat*, IV, 270; *Sağîr*, I, 326.

²⁹⁹ Tirmizî, Deavât 59.

³⁰⁰ Elbânî, *es-Silsiletü's-sahîha.*, I, 224.

³⁰¹ Senedin Tirmizî'ye kadar uzanan şekli: “Tirmizî-Abdullâh b. Ebî Ziyâd-Seyyâr b. Hâtim-Abdülvâhid b. Ziyâd- Abdurrahmân b. İshâk- Kâsım b. Abdurrahmân-babası (Abdurrahmân)-İbn Abbâs-Rasûlüllâh.” Taberânî'ye kadar uzanan şekli şöyledir: “Taberânî-Ali b. el-Hasen el-Cühenî-Muhammed b. el-Hâris-Seyyâr... (İki Sened, Seyyâr'da birleşiyor)

³⁰² Taberânî, *Evsat*, IV, 270

³⁰³ Heysemî, *Mecma'*, X, 107.

³⁰⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, V, 259.

³⁰⁵ Iclî, *Sikât*, II, 72.

³⁰⁶ Nesâî, *Duafâ*, 66.

³⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 336.

³⁰⁸ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 25.

³⁰⁹ Kuzâî, *Müsnedü's-şihâb*, II, 275.

³¹⁰ Dârakutnî, *Garâibu Mâlik*, (Ali el-Müttakî, *Kenzu'l-ummâl*, I, 349/1002); Hatîb, *er-Ruvât*, (İbn Hacer, *Lisân*, II, 137); Deylemî, *Firdevs*, (Ali el-Müttakî, *Kenzu'l-ummâl*, I, 349/1002); İbn Asâkîr, *Târihu Dımaşk*, XXII, 359.

haber olarak da nakledilmiştir.³¹² İbn Hazm³¹³ ve Elbânî³¹⁴ haberin “mevzû” olduğu kanaatindedirler.

Ebû Hureyre (r.a.) kanalıyla gelen haber, isnâdında bulunan ve “kezzâb” bir râvî olan Ca’fer b. Abdilvâhid el-Hâşimî³¹⁵ sebebi ile “mevzû”dur.

İbn Abbâs (r.a.) kanalıyla gelen haberin senedinde bulunan Hamza b. Hamza en-Nusaybî mecrûh bir râvîdir. Onun hakkında Buhârî “münkeru’l-hadîs”³¹⁶, Nesâî “metrûkü’l-hadîs”³¹⁷, İbn Adî “hadis uydurur”³¹⁸ ve İbn Hacer “kizb ile itham edilmiştir”³¹⁹ hükmü vermiştir. İbn Hacer’in, bir râvîsi hakkında “müttehemün bi’l-vad” hükmü verdiği bu isnada ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Zira bu senedin “mevzû” olma ihtimali yüksektir.

Ömer (r.a.) kanalı ile gelen haberin isnadında bulunan Abdurrahîm b. Zeyd el-Amy isimli râvî hakkında İbn Hacer “kezzâb” hükmü vermiştir.³²⁰

Haberin “mevzû” olduğu düşünülmektedir.

26. ما نفعني مال أحدكم مثل ما نفعني مال أبي بكر.

“(Tebliğ konusunda,) Ebû Bekr’in mal varlığından faydalandığım kadar hiç birinizin mal varlığından faydalanmış değilim.”³²¹

Hadis, Âişe³²², Ebû Hureyre³²³ ve İbn Abbâs³²⁴ (r.a.) kanalıyla rivâyet edilmiştir.

Haber, Ebû Hureyre kanalıyla iki ayrı tarîkten gelmiştir. “Ebû Sâlih-Ebû Hureyre” tarîki³²⁵ ile gelen haberde şu ziyade vardır: “... (Hz. Peygamber’in bu sözü üzerine Ebû Bekr

³¹¹ Abd b. Humeyd, *Müsned*, 250; İbn Adî, *Kâmil*, II, 377.

³¹² İbn Adî, *Kâmil*, III, 200.

³¹³ İbn Hazm, *el-İhkâm*, V, 62

³¹⁴ Elbânî, *es-Silsiletü’l-daîfe*, I, 144

³¹⁵ İbn Hacer, *Telhîsu’l-habîr*, IV, 191.

³¹⁶ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, III, 53.

³¹⁷ Nesâî, *Duafâ*, 31.

³¹⁸ İbn Adî, *Kâmil*, II, 376.

³¹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 179.

³²⁰ İbn Hacer, *Telhîsu’l-habîr*, IV, 190.

³²¹ Hakîm es-Semerkindî, *Sevâd*, 24.

³²² Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VII, 391.

³²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 348; Ahmed, *Müsned*, II, 253; İbn Mâce, *İman/Fezâilü’s-sahâbe*, 11; Tirmizî, *Menâkıb* 15; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 273.

³²⁴ İbn Adî, *Kâmil*, V, 75.

³²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 348; Ahmed, *Müsned*, II, 253; İbn Mâce, *İman/Fezâilü’s-sahâbe*, 11; İbn Hibbân, XV, 273.

duygulanarak) ağladı ve "malım da canım da ancak senindir Ey Allah'ın Rasûlü" dedi."³²⁶ Bu hadisin senedinde bulunan Süleyman b. Mihrân el-A'meş (148/765) ve Ebû Muâviye isimli râvîlerin her ikisi de "müde'llis"tir. Fakat "tahdîs" lafzı kullandıkları için bu rivâyette tedlîs ihtimali ortadan kalkmıştır. Senedde bulunan diğer ricâl sikadır.³²⁷ Suyûtî bu haber için "hasen" remzi koymuş³²⁸, Münâvî bu hükmü tenkîd ederek haberin "sahîh" olduğunu vurgulamıştır.³²⁹ Elbânî'ye göre de bu hadis "sahîh"tir.³³⁰

"Yezîd el-Evdî-Ebû Hureyre" tarîki ile gelen rivâyet ise şöyledir: "Kimin bize bir hakkı geçmişse ona mutlaka karşılığını vermişsinizdir. Fakat Ebû Bekr hariç. Zira onun bize o kadar hakkı geçti ki, mükâfatını kıyamet günü Allah verecek. Bana, Ebû Bekr'in malı kadar kimsenin malının faydası olmuş değil. Bir tek dost edinecek olsa idim Ebû Bekr'i tercih ederdim. Bilmiş olun ki sizin bu arkadaşınız Allah'ın dostudur."³³¹ Tirmizî haberin bu tarîkinin "hasen-garîb" olduğunu söylemiştir.³³² Çünkü senedde bulunan Ali b. el-Hasen el-Kûfî "sadûk"³³³ bir râvîdir. Bu durumda senedin durumu "hasen" olmaktadır.

Hz. Âişe kanalıyla gelen tarîkle ilgili olarak Heysemî, İshâk b. İsrâîl dışındaki râvîlerinin "Sahîh ricâlî" olduğunu söylemekte, bu şahsın da yine "sika" ve güvenilir bir râvî olduğunu belirtmektedir.³³⁴

İbn Abbâs kanalıyla gelen haberin senedinin "mahfûz" olmadığını ifade eden İbn Adî, senedde bulunan Ebû Yâsir Ammâr b. Hârûn el-Müstemlî isimli şahsın "zayıf" bir râvî olduğunu söylemiştir.³³⁵

Elbânî'nin, muhtemelen tarîklerinin mecmûu itibari ile vermiş olduğu "sahîh" hükmü³³⁶ isabetli görünmektedir.

Hz. Peygamber'in, Ebû Bekr'in (r.a.) malından istifade etmesi, "İslâmın güçlenmesi için Ebû Bekr tarafından yapılan infak" anlamındadır. Nitekim İbn Asâkir tarafından şöyle bir

³²⁶ ما نفعني مال ما نفعني مال أبي بكر قال فيكي أبو بكر فقال هل أنا ومالي إلا لك يا رسول الله. Lafız, İbn Ebî Şeybe'ye aittir.

³²⁷ Bûsirî, *Misbâhu'z-zücâce*, 42.

³²⁸ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 496.

³²⁹ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, V, 503.

³³⁰ Elbânî, *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetüh*, I, 1060.

³³¹ Tirmizî, Menâkıb 15. Hadisin orijinal metni şöyledir: ما لأحد عندنا يد إلا وقد كافيناه ما خلا أبا بكر فإن له عندنا يد يكافئه الله به يوم القيامة وما نفعني مال أحد قط ما نفعني مال أبي بكر ولو كنت متخذًا خليلًا لاتخذت أبا بكر خليلًا إلا وإن صاحبكم خليل الله

³³² Tirmizî, Menâkıb 15.

³³³ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 399.

³³⁴ Heysemî, *Mecma'*, IX, 36.

³³⁵ İbn Adî, *age.*, V, 75.

³³⁶ Elbânî, *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetüh*, I, 1060.

bilgi kaydedilmiştir: “Müslüman olduğunda Ebû Bekr’in kırk bin dirhemi vardı. Bütün parasını köle azad ederek ve İslâma yardım ederek infak etti. Medîne’ye hicret ettiğinde beş bin dirhemden başka parası yoktu. Hicretten sonra da Mekke’de yaptığı infaklara devam etti. Vefat ettiğinde ne bir tek dinarı ne de bir tek dirhemi kalmıştı.”³³⁷

لم تك أمة قبل أمي الا كان فيه محدث فان كان في أمي محدث فهو عمر 27.

“Önceki ümmetlerin içerisinde muhakkak bir muhaddes/kendisine ilham olunan kimse bulunmuştur. Eğer ümmetim içerisinde de bir muhaddes varsa, bilin ki o, Ömer b. el-Hattâb’dır.”³³⁸

Hadisi, Ebû Hureyre’den Buhârî³³⁹; Âişe’den (r.a.) Ahmed b. Hanbel³⁴⁰, Müslim³⁴¹ ve Tirmizî³⁴² rivâyet etmişlerdir.

Hadiste geçen “muhaddes” kelimesi ile ilgili olarak, Abdurraûf el-Münâvî, “peygamber olmaksızın, mele-i a’lâdan, içerisinde ilham ve keşf türü bilgi atılan mülhem”, “herhangi bir kastı olmaksızın dilinden doğru söz dökülen, meleklerin konuşturduğu kimse”, “bir olay hakkında tahmin yürüttüğünde tahmininde isâbet eden kimse” gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir.³⁴³

Buhârî, içerisinde ziyâde bulunan şöyle bir muallak haber rivâyet etmiştir: “Andolsun sizden önce, İsrâiloğulları içerisinde öyle kimseler vardı ki, onlar, peygamber olmadıkları halde peygamber gibi konuşurlardı. Sizin içinizde de böyle bir kimse var ise, bilin ki o Ömer’dir.”³⁴⁴

Burada hadisin metni ile alakalı olarak birkaç husus vardır. Bunlardan birincisi; hadisin, “eğer ümmetim içerisinde de bir muhaddes varsa” lafızlarıyla bir tereddüdü vehmettirmesidir. Diğeri de; muhaddes sıfatının yalnız Hz. Ömer’e has kılınıp diğeri ashâbın zikredilmemesidir. Bu iki hususa dikkat çeken Buhârî şârihi İbn Hacer el-Askalânî şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

³³⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXX, 66-68. Hz. Âişe, İbn Abbâs ve Eslem el-Kuraşî’den gelen üç ayrı bilgi tarafımızdan bir tek metin haline getirilmiştir.

³³⁸ Hakîm es-Semerkindî, age., 24.

³³⁹ Buhârî, Fezâilü’s-sahâbe 6.

³⁴⁰ Ahmed, *Müsned*, 24330.

³⁴¹ Müslim, Fezâilü’s-sahâbe 23.

³⁴² Tirmizî, Menâkıb 18.

³⁴³ Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, I, 312.

³⁴⁴ Buhârî, Fezâilü’s-sahâbe 6.

“Hadisin tereddüd sîgası ile söylendiği düşünülmemelidir. Çünkü bu ümmet en erdemli ümmettir. Başka ümmetler için mümkün olan bu üstün nitelik Muhammed (s.a.s.) ümmeti için evleviyetle mümkündür. Belki, o zamanlar içlerinde bir peygamber bulunmadığı için, Yahûdilerin, kendilerine ilham olunan kimselere daha çok ihtiyaçları vardı. Bir diğer husus; muhaddes vasfının Ömer’e (r.a.) has kılınması, ümmetin diğer fertlerinin böyle bir niteliğe sahip olamayacağı anlamına gelmez. Meselâ, ‘benim bir arkadaşım varsa o da falancadır’ demek, bu kimsenin başka hiç arkadaşı olmadığı anlamına gelmeyip, söz konusu kimsenin kemâl-i sadâkatine işaret etmek içindir. Ömer’in böyle bir sıfatla tahsîs edilmesi, Peygamber’in (s.a.s.) zamanında, çok sayıda görüşünün, daha sonra nâzil olan âyetlerle mutâbakatı sebebiyledir.”³⁴⁵

Nitekim Buhârî ve Müslim tarafından rivâyet edilen bir haberde, Hz. Ömer üç hususta Allah Teâlâ’ya muvâfakat ettiğini³⁴⁶ bizzat kendisi beyan etmektedir.³⁴⁷ Ömer’in (r.a.) muvâfakatının bunlardan ibaret olmadığını haber veren Babanzâde Ahmed Naim, İbn Hacer tarafından bunların on beşine vâkıf olunduğuna, Suyûtî’nin de bu sayıyı yirmi bire çıkardığına temas etmiştir, kendisi de on bir muvâfakatı inceleme konusu yapmıştır.³⁴⁸

Hadisin “*sahîh*” olduğu anlaşılmaktadır.

28. إن لي وزيرين في السماء و وزيرين في الأرض فأما الوزيران في السماء فجبريل و ميكائيل و في الأرض أبو بكر و عمر

“Benim iki gökte, iki de yerde olmak üzere dört vezirim/yardımcım vardır. Gökte olanlar Cebrâil ve Mikâil, yerde olanlar ise Ebû Bekr ile Ömer’dir.”³⁴⁹

Hadisi, Ebû Zer el-Ğîfârî’den, (32/652) İbn Asâkîr³⁵⁰; Ebû Saîd el-Hudrî’den, Tirmizî³⁵¹ ve Hâkim en-Nîsâbûrî³⁵²; İbn Abbâs’tan da (r.a.) İbn Adî³⁵³ nakletmiştir.

³⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VII, 51.

³⁴⁶ “*Cenâb-ı Fâruk-ı A’zam*’ın sözleri âyetin nüzûlünden mukaddem olduğu halde, ‘Rabbim bana muvâfakat etti’ demeyip de ‘ben Rabbime muvâfakat ettim’ demesi edeb maallahtır. Fıkıh ve ilmin açık bir nişânesidir. ‘Benim re’yim zuhurları itibariyle vakt-i muayyenlerine kadar teehhur eden hükûm-i ezeli-i Rabbânî’ye muvâfık düştü’ demek istemiştir.” (Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, II, 348.)

³⁴⁷ Hadis için bk. Buhârî, Kible 5; Müslim, Fazâilü’s-sahâbe 24.

³⁴⁸ Ahmed Naim, *age.*, II, 349-353.

³⁴⁹ Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâd*, 24.

³⁵⁰ İbn Asâkîr, *Târîhu Dımaşk*, 44, 65.

³⁵¹ Tirmizî, Menâkıb 17.

³⁵² Hâkim, *Müstedrek*, II, 290.

³⁵³ İbn Adî, *Kâmil*, V, 32.

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) yoluyla gelen haberin, Hâkim'deki senedi, Tirmizî'dekinin mütâbii durumundadır. Tirmizî, kendi senedi ile ilgili olarak “*hasen-garîb*” hükmü vermiş, senedde bulunan Ebû İdrîs Telîd b. Süleyman el-Kûfî (190/805'den sonra) isimli râvînin “*Şî*” olduğunu belirtmiştir.³⁵⁴ Nitekim Ebû Dâvûd³⁵⁵, Zehebî³⁵⁶ ve İbn Hacer³⁵⁷ gibi münekkit imamlar tarafından da onun “*Râfîzî*” ve “*zayıf*” bir râvî olduğu ifade edilmiştir. Elbânî, bu senedin “*zayıf*” olduğunu düşünmektedir. Telîd b. Süleyman'ın “*zayıf*” bir râvî olması sebebiyle, biz de Elbânî ile aynı kanaati taşımaktayız.

Hâkim en-Nîsâbûrî, kendi senedi ile ilgili olarak, “*Buhârî ve Müslim eserlerine almadılar fakat isnadı sahîh*” hükmü vermiş, Zehebî de bu hükmü teyit etmiştir.³⁵⁸ Suyûtî'nin “*sahîh*” rumuzu koymuş olduğu³⁵⁹ bu senedle ilgili olarak, Elbânî “*zayıf*” hükmü vermiştir.³⁶⁰ Senedde bulunan Ebû Abdillâh Sevâr b. Mus'ab el-Hemedânî isimli râvî cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından tenkîd edilmiştir. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn “*zayıf, leyse bi şey*”, Ahmed b. Hanbel “*metrûkû'l-hadîs*”³⁶¹, Buhârî “*münkeru'l-hadîs*”³⁶² ve Ebû Hâtîm “*metrûkû'l-hadîs, hadisi yazılmaz*”³⁶³ demiştir. Senedin “*çok zayıf*” olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Abbâs (r.a.) yoluyla gelen haberin senedinde bulunan Ömer b. Ebî Ma'rûf el-Mekkî hakkında, İbn Adî “*ma'rûf değil, münkeru'l-hadîs*” ifadesi kullanmıştır.³⁶⁴ Mübârekpûrî'ye göre bu sened “*zayıf*”tır.³⁶⁵

Ebû Zer'den (r.a.) gelen haberin metni biraz farklıdır. Buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Her Peygamber'in iki veziri vardır. Benimkiler Ebû Bekr ve Ömer'dir.*” Bu rivâyetin senedinde bulunan Abdurrahman b. Ömer b. Nasr ed-Dîmaşkî, “*kendisinden likâsı*

³⁵⁴ Tirmizî, Menâkıb 17.

³⁵⁵ Zehebî, *Kâşif*, I, 278.

³⁵⁶ Zehebî, *age.*, I, 278.

³⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 130.

³⁵⁸ Hâkim, *age.*, II, 290.

³⁵⁹ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 147.

³⁶⁰ Elbânî, *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetüh*, 479.

³⁶¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 271.

³⁶² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, IV, 169.

³⁶³ İbn Ebî Hâtîm, *age.*, IV, 271.

³⁶⁴ İbn Adî, *age.*, V, 32.

³⁶⁵ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, X, 114.

olmadığı bir kimseden³⁶⁶ rivâyette bulunması ve mutezileden olması” gibi sebeplerle itham edilmiştir.³⁶⁷ Mübârekpûrî’ye göre bu isnâd “zayıf”tır.³⁶⁸

Hadisin “zayıf” olduğu anlaşılmaktadır.

29. إن أفضل هذه الأمة بعد نبيها أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم علي

“Peygamber’den sonra bu ümmetin en üstünü sırasıyla, Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali’dir.”³⁶⁹

Hakîm es-Semerkandî’nin “kavlî hadis” olarak zikrettiği³⁷⁰ bu haber, temel hadis kaynaklarında “takrîrî hadis” olarak yer almaktadır. Hadisi yakın lafızlarla Buhârî³⁷¹; benzer lafızlarla Ebû Dâvûd³⁷² ve Taberânî³⁷³, İbn Ömer’den (r.a.) rivâyet etmektedir.

İbn Hacer, Ebû Dâvûd’daki rivâyetin isnadının “sahîh” olduğunu söylemiştir.³⁷⁴ Öte yandan Taberânî’de bulunan metinde önemli bir ziyade vardır. Buna göre haberin devamında İbn Ömer (r.a.) şöyle söylemektedir: “...Bu söylediğimizi Peygamber (s.a.s.) duyardı da itiraz etmezdi. Osman b. Affân’ın ne bir büyük günah işlediğini bilirim ne de haksız yere adam öldürdüğünü. Fakat şu (ganimet) malını size verince iyi de, Kureyş’e verirse kızıp gidiyorsunuz. Sizin istediğiniz, öldürmedik bir idareci bırakmayan Fârisiler yahut Rumlar gibi olmak.”³⁷⁵

Hadisin “sahih” olduğu anlaşılmaktadır.

30. من أبغض الأربعة فهو منافق

“Şu dört kişiden nefret eden münâfıktır: Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali”

³⁶⁶ Bu kimsenin adı, Ebû İshâk İbrahim b. Ebî Sâbit’tir. Biyografisi için bk. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 165.

³⁶⁷ İbn Hacer, *Lisân*, III, 424.

³⁶⁸ Mübârekpûrî, *age.*, X, 114.

³⁶⁹ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâd*, 24.

³⁷⁰ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 24.

³⁷¹ Buhârî, Fezâilü’s-sahâbe 4. عن ابن عمر رضي الله عنهما قال كنا نخير بين الناس في زمن النبي صلى الله عليه وسلم فنخير أبا بكر. ثم عمر بن الخطاب ثم عثمان بن عفان رضي الله عنهم Metindeki “kna نخير بين الناس” ifadesi “Falanca, falancadan daha hayırlı derdik” anlamındadır. (İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VII, 16.)

³⁷² Ebû Dâvûd, *Sünnet* 8.

³⁷³ Taberânî, *Kebîr*, XII, 285.

³⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VII, 16.

³⁷⁵ Taberânî, *age.*, XII, 285. ويسمع ذلك النبي صلى الله عليه وسلم ولا ينكره ماتعلم عثمان جاء بشيء من الكبار ولا قتل نفسا بغير حلها ولكنه هذا المال إن أعطاكموه رضيتم وإن أعطى قريشا سخطتم إمتاريدون أن تكونوا كفارس أو الروم لا يتركون لهم أميرا إلا قتلوه

Hakîm es-Semerkandî'nin "sahâbeye saygı" konusu ile alâkalı olarak zikrettiği³⁷⁶ bu habere, hadis kaynaklarında ulaşılamamıştır. Fakat İbn Adî tarafından rivâyet edilen bir habere göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ensârdan nefret eden münafıktır, Ehl-i Beyt'ten nefret eden de münafıktır. Ebû Bekr ve Ömer'e karşı nefret besleyen de münafıktır."³⁷⁷ Bu hadisin isnadında bulunan Ebû Bekr ed-Dâhirî isimli râvî cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından tenkîd edilmiştir. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn "leyse hadîsuhû bi şey" ve "leyse bi sika"³⁷⁸, Ahmed "leyse bi şey"³⁷⁹, Ebû Zür'a "zayıf"³⁸⁰, Ebû Hâtim "daifu'l-hadîs ve zâhibu'l-hadîs"³⁸¹, Nesâî "leyse bi sika"³⁸², Dârakutnî "metrûku'l-hadîs"³⁸³ ve İbn Hacer "leyse bi sika ve lâ me'mûn"³⁸⁴ ifadelerini kullanmışlardır. Buna göre hadisin "çok zayıf" olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Hakîm es-Semerkandî'nin zikrettiği şekliyle bir hadise ulaşılamamıştır. Fakat "Ebû Bekr ve Ömer'den (r.a.) nefret edenin münafık olduğu"na dair "zayıf" bir haber tespit edilmiştir.

31. ليلة أسري بي الى السماء وضعت أنا في كفة وأمتي في كفة فوزنتها ثم وضع أبو بكر في كفة وأمتي في كفة فوزنتها ثم عمر في كفة وأمتي في كفة فوزنتها ثم وضع بمكان عمر عثمان في كفة وأمتي في كفة فوزنتها عثمان ثم وضع بمكان عثمان علي في كفة وأمتي في كفة فوزنتها علي

"Göge gece yolculuğu yaptırıldığım miraç gecesi, ben terazinin bir kefesine kondum, ümmetim diğer kefesine kondu da ben ağır bastım. Ben indim Ebû Bekr bir kefeye, ümmetim diğer kefeye kondu, Ebû Bekr ağır geldi. Sonra sırasıyla Ömer, Osman ve Ali bir kefeye, ümmetim diğer kefeye kondu, Ömer, Osman ve Ali ağır bastı."³⁸⁵

³⁷⁶ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 25.

³⁷⁷ İbn Adî, *Kâmil*, IV, 140

³⁷⁸ İbn Adî, *age.*, V, 226.

³⁷⁹ İbn Adî, *age.*, V, 226.

³⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, V, 41.

³⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *age.*, V, 41.

³⁸² Nesâî, *age.*, s. 262; İbn Adî, *age.*, V, 226.

³⁸³ Dârakutnî, *Sünen*, I, 157.

³⁸⁴ İbn Hacer, *Lisân*, VII, 16.

³⁸⁵ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 27.

	Sahih	Hasen	Zayıf	Hükmü bilinmeyen	Kaynağı bulunamayan	Mevzû	Toplam
Nübüvvet	4		4			1	9
Oran	% 44,4	% 0	% 44,4	% 0	% 0	% 11,1	% 100

III. İrâde, Kazâ ve Kaderle İlgili Hadisler

İrâde, canlıdan herhangi bir şekilde fiilin var olmasını gerektiren sıfattır. Cebriyye'ye göre insanın irâdesi yokken, Mu'tezile insanın mutlak bir irâdesi olduğu kanaatini benimsemiştir. Mâtürîdîler, Allah'a ait mutlak ve ezelî bir irâde anlayışını benimsemekle birlikte insanın da cüz'î bir irâdeye sahip olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre, Allah mutlak irâde sahibidir, şer de dâhil olmak üzere dilediğini yaratır. Ama fiillerini seçme konusunda insanın hürriyeti vardır. Eş'arîler'e göre, insanın irâdesi vardır fakat fiillerin meydana gelmesinde te'siri yoktur. Önemli olan Allah'ın mutlak irâdesidir.³⁹²

Kazâ, varlıkların içerisinde buldukları durumla ilgili olarak Allah'ın ezeldeki hükmüdür. Kader ise kazâyâ uygun olarak, mümkün olan şeylerin birer birer varlık alanına geçmesidir.³⁹³ Mu'tezile, insanın yaptıklarından tümüyle sorumlu olması sebebiyle kazâ ve kaderi reddeder. Ehl-i sünnete göre, Allah'ın varlık hakkında bir kazâ ve kaderi vardır.³⁹⁴

Hayrın da şerrin de Allah'ın takdîri ile gerçekleştiğini söyleyen Hakîm es-Semerkandî'nin³⁹⁵ delil olarak kullandığı hadisler şunlardır:

32. قال الله تعالى أنا خلقت الخير والشر فطوبى لمن قدرّ الخير على يده وويل لمن قدرت الشر على يده.

“Allâh Teâlâ bir kudsî hadîste buyurdu ki: Hayrı ve şerri ben yarattım. Kendisi için hayır takdîr ettiğim kimseye müjde! Kendisi için şer takdîr ettiğim kimsenin ise vay haline!”³⁹⁶

Hadîs İbn Abbâs³⁹⁷ ve benzer lafızlarla Ebû Ümâme el-Bâhilî (86/705)³⁹⁸ kanalıyla rivâyet edilmiştir. Elbânî, bu haberin “çok zayıf” olduğunu söylemiştir.³⁹⁹

³⁹² Sâbûnî, *age.*, 146; Teftâzânî, *age.*, 190-193, 196.

³⁹³ Cürçânî, *Ta'rifât*, 116, 118.

³⁹⁴ Sâbûnî, *age.*, 155; Teftâzânî, *age.*, 193, 194.

³⁹⁵ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 10.

³⁹⁶ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 11.

³⁹⁷ Taberânî, *Kebîr*, XII, 273.

İbn Abbâs'tan gelen hadîs, "Mâlik b. Yahyâ-babası (Yahyâ b. Amr)-dedesi (Amr b. Mâlik)" kanalıyla rivâyet edilmiştir. Bu râvîlerin her üçü de tenkîd edilmiştir. Mâlik b. Yahyâ hakkında Buhârî "*fîhi nazar*"⁴⁰⁰, İbn Hibbân "*ciddî manada münkeru'l-hadîs, ferd kaldığı rivâyetlerle ihticâc edilmez*"⁴⁰¹ demişlerdir. Söz konusu rivâyetimiz incelendiğinde bu râvînin ferd kaldığı anlaşılmıştır. Buna göre, İbn Hibbân'ın tenkîdini dikkate aldığımızda, tarîkin ihticâca elverişli olmadığı anlaşılmaktadır.

Yahyâ b. Amr en-Nükrî hakkında Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a er-Râzî⁴⁰², Zehebî⁴⁰³ ve İbn Hacer⁴⁰⁴ gibi cerh ve ta'dîl âlimleri ittifakla "*zayıf*" hükmü vermişlerdir. Ayrıca bu râvî, Hammâd b. Zeyd (179/795)⁴⁰⁵ tarafından "*yalancılık*" ile nitelendirilmiştir. Hammâd bu cerhinde yalnız kalmıştır. Râvînin "*zayıf*" olduğu anlaşılmaktadır.

Amr b. Mâlik en-Nükrî (129/746) hakkında İbn Hibbân "*rivâyetlerinde yanılırdı*"⁴⁰⁶, İbn Adî "*sika kimselerden münker haberler rivâyet eder*"⁴⁰⁷, Zehebî "*sika olarak değerlendirildi*"⁴⁰⁸, İbn Hacer "*sadûk, hata yapar*"⁴⁰⁹ şeklinde hüküm vermişlerdir. İbn Hibbân ve İbn Hacer'in tenkîdini esas kabul ederek, bu râvînin naklettiği haberlerin hasen olacağını söyleyebiliriz. Fakat Mâlik b. Yahyâ ve babası Yahyâ b. Amr sebebiyle söz konusu senedin "*zayıf*" olduğu söylenebilir.

Ebû Ümâme el-Bâhilî yoluyla gelen haberin senedi hakkında Irâkî (806/1403) "*zayıf*" hükmü vermiş fakat zayıflık sebebini belirtmemiştir. Tarafımızdan yapılan küçük çaplı bir sened tetkîki sonucunda, "*muttasıl*" olduğu anlaşılan bu tarîkteki, Ebû Ferve er-Ruhâvî (155/771) isimli râvînin "*zayıf*" olduğu görülmüştür.⁴¹⁰ el-Hasen b. Süfyân'ın seneddeki şeyhi ve talebesi ile *likâsı* tespit edilmekle birlikte mechûlu'l-ayndır. Yine kimliği tespit edilemeyen

³⁹⁸ Beyhakî, *İ'tikâd*, 145.

³⁹⁹ Elbânî, *es-Silsiletü'd-daîfe*, V, 449.

⁴⁰⁰ Ukaylî, *age.*, IV, 174.

⁴⁰¹ İbn Hibbân, *age.*, III, 37.

⁴⁰² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, VI, 179.

⁴⁰³ Zehebî, *Kâşif*, II, 372.

⁴⁰⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 594.

⁴⁰⁵ Ebû İsmâil Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezdî. Meşhûr fakîh ve imam. Sikadır. 98/716 yılında doğdu, 179/795'te vefât etti. (Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 229.)

⁴⁰⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 487.

⁴⁰⁷ İbn Adî, *Kâmil*, V, 150.

⁴⁰⁸ Zehebî, *Kâşif*, II, 87.

⁴⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 426.

⁴¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, IX, 266; Zehebî, *Kâşif*, II, 383; İbn Hacer, *Takrîb*, 602.

Ebû Mansûr'dan meşhûr bir hadîs imamı olan Beyhakî'nin rivâyette bulunması sebebiyle tanınmadığı yönündeki eleştiri ortadan kalkmıştır. Diğer râvîler ise sikadır. Buna göre elimizde bulunan bilgilere göre bu tarîkin “zayıf” olduğu düşünülmektedir.

Öte yandan İbn Şihâb ez-Zührî'den (124/742) “belâğat” yoluyla gelen bir habere göre, Kâbe'nin ta'dîlâtı sırasında her birinde yazı olan üç sayfa bulunmuştur. Bu sayfalardan birisinde “Ben Allah ki hayrı ve şerri yaradanım. Kendisi için hayır takdîr edilene müjde, şer takdîr edilen kimsenin ise vay haline!” cümleleri yazılıdır.⁴¹¹ Yine Vehb b. Münebbih'in (114/732) verdiği bilgiye göre, kendisi Tevrat'ı incelerken, orada Zührî'nin verdiği bilginin benzeri bir bilgiye muttalî olmuştur.⁴¹²

Senedi itibari ile “zayıf” olduğu anlaşılan bu haberin muhtemelen isrâîlî bir bilgi olduğu düşünülmektedir. Zührî ve Vehb b. Münebbih'ten gelen haberler bu düşünceyi teyit etmektedir.

33. تقدير الخير والشر من الله

“Hayır ve şerrin takdiri Allah tarafındandır.”⁴¹³

Ulaşılabilen kaynaklarda böyle bir hadis tespit edilememiştir. Fakat bir önceki “zayıf” nitelikli rivâyetle anlam bakımından uyuşmaktadır.

34. إن الرجل ليكون ما بينه وبين الجنة قدرُ شبر فيجری على يديه ذنب فيختم عليه بالشقاوة و إن الرجل ليكون ما بينه وبين النار قدرُ شبر فيجری على يديه خير فيختم عليه بالسعادة

“Kişi ile Cennet arasında bir karış kadar mesafe kalır da ona bir günah işlettirilerek ömrü kötülükle sonlandırılır. Yahut Cehennemle arasında bir karışlık mesafe kalır da ona da bir hayır işlettirmek suretiyle ömrü iyilikle sonlandırılır.”⁴¹⁴

Hadis yakın lafızlarla, Abdullah b. Mes'ûd⁴¹⁵, Ebû Hureyre⁴¹⁶, Abdullah b. Amr b. el-Âs⁴¹⁷ ve Sehl b. Sa'd'dan⁴¹⁸ (88/706) (r.a.) rivâyet edilmiştir. Suyûtî bu hadisin on altı sahâbî kanalı ile geldiğini tespit edip “mütevâtir” olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁹

⁴¹¹ Abdurrazzâk, *Musannef*, V, 149; Beyhakî, *Şuab*, III, 445.

⁴¹² Firiyâbî, *Kader*, 202.

⁴¹³ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 48.

⁴¹⁴ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 30.

⁴¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 414; Buhârî, *Bed'ü'l-halk* 6, *Enbiyâ* 2, *Tevhîd*, 28; Müslim, *Kader* 1; İbn Mâce, *İman* 10; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 17; Tirmizî, *Kader* 4.

⁴¹⁶ Müslim, *Kader* 1.

⁴¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *age.*, II, 167; Tirmizî, *Kader* 8.

⁴¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *age.*, V, 332.

⁴¹⁹ Suyûtî, *Nazmu'l-mütenâsir*, 252.

Hadisin farklı sahâbîler yoluyla gelen rivâyetlerinde önemli ziyadeler mevcuttur. Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) kanalıyla gelen ve Buhârî ile Müslim'in ittifakla naklettikleri rivâyetin baş kısmında şöyle bir ziyade vardır:

“Sizden biri annesinin karnında kırk günde meydana gelir. Sonraki kırk günde kan pıhtısı, daha sonraki kırk günde de et parçası haline gelir. Ardından Allah bir melek gönderir ve ona, bu kimsenin amelini, rızkını, ecelini ve iyi mi yoksa kötü mü olacağını (Allah'ın takdîr ettiği şekilde) yazmasını emreder. Sonra ona can verir. Bu kişi daha sonra öyle iyi bir şey yapar ki Cennetle arasında bir arşın mesafe kalır. (Tam Cenneti hak edeceken) Alın yazısı devreye girer ve bu kimse Cehennemliklerin yaptığı işleri yapar. Yahut bu kişi öyle bir şey yapar ki Cehennemle arasında bir arşın mesafe kalır. (Tam Cehennemliklerden olacakken) Alın yazısı devreye girer ve bu kimse Cennetliklerin yaptığı işleri yapar.”⁴²⁰

Ebû Hureyre (r.a.) yoluyla gelen rivâyette ise kişinin uzun zaman cennetlik işler yapacağı fakat ömrünün son deminde cehennemlik eylemlerde bulunacağı ya da bunun tam tersi; uzun zaman Cehennemliklerin yaptıklarını yapacağı ama ömrünü Cennetlik işlerle sonlandıracağı belirtilmiştir.⁴²¹ Sehl b. Sa'd'dan gelen rivâyetin son kısmında bir ziyade vardır ki bu, Hz. Peygamber'in vermek istediği mesajı özlü bir şekilde anlatmaktadır: “**وإنما الأعمال بالخواتيم** / *Ameller son durumlarına göre değerlendirilir.*”⁴²²

Hadisin “*sahîh*” olduğu anlaşılmaktadır.

35. أن القدر خيره و شره من الله تعالى فرضي جبريل عليه السلام عن النبي صلى الله عليه وسلم و قال صدقت يا رسول الله

“(Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘iman,) kadere, hayır ve şerrinin Allah’tan geldiğine inanmandır.’ Cebraîl bu cevâbı onaylayarak ‘doğru söyledin Ey Allah’ın Rasûlü’ dedi.”⁴²³

⁴²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 414; Buhârî, *Bed’ü’l-halk* 6, *Enbiyâ* 2, *Tevhîd*, 28; Müslim, *Kader* 1; İbn Mâce, *İman* 10; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 17; Tirmizî, *Kader* 4. إن أحدكم يجمع في بطن أمه أربعين يوماً ثم يكون علقةً مثل ذلك ثم يكون مضغةً مثل ذلك ثم يبعث الله ملكاً فيؤمر بأربع كلمات ويقال له اكتب عمله و رزقه و أجله و شقي أم سعيد ثم ينفخ فيه الروح فإن الرجل منكم ليعمل حتى ما يكون بينه و بين الجنة إلا ذراع فيسبق عليه كتابه فيعمل بعمل أهل النار . و يعمل حتى ما يكون بينه و بين النار إلا ذراع فيسبق عليه حتى ما يكون بينه و بين الجنة إلا ذراع فيسبق عليه كتابه فيعمل بعمل أهل الجنة . Lafiz: Buhârî, *Bed’ü’l-halk* 6.

⁴²¹ Müslim, *Kader* 1. إن الرجل ليعمل الزمن الطويل بعمل أهل الجنة ثم يختم عمله بعمل أهل النار و إن الرجل ليعمل الزمن الطويل بعمل أهل النار ثم يختم له عمله بعمل أهل الجنة

⁴²² Ahmed b. Hanbel, *age.*, V, 332.

⁴²³ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 10.

Hadis, Ömer (24/644)⁴²⁴ ve Ebû Hureyre⁴²⁵ kanalıyla gelen ve “Cibrîl hadisi” diye meşhur olan rivâyetin bir bölümüdür. Benzer lafızlarla, *Kütüb-i sitte*’de geçmektedir.

Hadisin ilgili bölümü Müslim’in (261/874) *Sahîh*’inde şu şekildedir:

“Ömer b. el-Hattâb anlatıyor; Bir gün Rasûlüllâh’ın (s.a.s.) huzurunda oturuyorduk. Elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah, yolcuya benzemeyen, tanımadığımız bir adam geldi. Hz. Peygamber’in yanına sokuldu, önüne oturdu, dizlerini Peygamber’in dizlerine dayadı, ellerini dizleri üstüne koydu.

...

‘Şimdi de bana imanı anlat’ dedi. Rasûlüllâh (s.a.s.):

‘Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayrın ve şerrin Allah’tan olduğuna iman etmendir’ buyurdu. Adam, ‘doğru söyledin’ diyerek Peygamber’i (s.a.s.) tasdik etti.

...

Sonra adam çekip gitti. Bir süre sonra Peygamber (s.a.s.) buyurdu ki:

‘Ey Ömer! O soru soran kişi kimdi biliyor musun?’ ‘Allah ve Rasûlü daha iyi bilir’ dedim. Bunun üzerine Allah Rasûlü:

‘O Cebrâil idi. Size dininizi öğretmeye geldi’ buyurdular.”⁴²⁶

Hadis “*sahîh*”tir.

36. إن السعيد من سعد في بطن أمه والشقي من شقي في بطن أمه

“İyi kimsenin iyi olacağı, kötü kimsenin de kötü olacağı, o annesinin karnında iken takdîr edilir.”⁴²⁷

Müellif Hakîm es-Semerkindî bu hadisi, cebr görüşüne dayanak olarak kullanamayacağını ifade etmek için zikretmiştir.⁴²⁸

Hadisi İbn Mes’ûd’dan Bezzâr⁴²⁹, Ebû Hureyre’den de Taberânî⁴³⁰ nakletmiştir. Tarafımızdan ulaşılabildiği kadarı ile Bezzâr bu hadisin *الشقي من شقي في بطن أمه*, Taberânî ise *السعيد من سعد في بطن أمه* kısmını rivâyet etmiştir. Aclûnî de Taberânî’nin bu hadisi sadece *السعيد*

⁴²⁴ Müslim, İman 1; İbn Mâce, İman 9; Ebû Dâvûd, Sünnet 17; Tirmizî, İman 4.

⁴²⁵ Buhârî, İman 36, Tefsîr 266; Müslim, İman 5, 7; Nesâî, İman 6.

⁴²⁶ Müslim, İman 1.

⁴²⁷ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 30.

⁴²⁸ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 30.

⁴²⁹ Bezzâr, *Müsned*, IV, 280.

⁴³⁰ Taberânî, *Evsat*, VIII, 223.

كل مولود يولد على الفطرة الا ان ابويه يهودانه وينصرانه ويمجسانه.⁴³¹ Fakat bir çok eserde, hadisin Bezzâr tarafından tam olarak rivâyet edildiğinden söz edilmektedir.⁴³²

Irâkî (806/1403)⁴³³, Heysemî (807/1404)⁴³⁴, İbn Hacer⁴³⁵, Suyûtî⁴³⁶, Aclûnî⁴³⁷ (1162/1652) ve Elbânî⁴³⁸ hadisin “sahih” olduğu konusunda ittifak halindedir.

Münâvî, hadisin “cebr” anlayışını desteklemediği konusunda Kemal Paşazâde’nin şu değerlendirmelerini nakletmektedir: “Bir kimse doğmadan onun için ‘kötülük’ vasfının takdîr edilmesi o kimsenin iyi olmasına mutlak anlamda engel değildir. Aynı şekilde doğmadan o kimse için ‘iyilik’ sıfatının takdîr edilmesi, zorunlu olarak onun iyilik dairesine girmesini gerektirmez. Bunun delili ‘Her doğan İslâm fitratında doğar. Sonra ebeveyni onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusî yapar’ hadisidir.⁴³⁹ Kısacası, ilim nasıl malûma tâbi ise takdîr de maktûra tâbidir.”⁴⁴⁰

Aynı konuya temas eden Hakîm es-Semerkandî ise hadise farklı bir açıdan yaklaşarak السعيد (iyi, bahtı açık) ve شقي (kötü, bahtsız) lafızlarının (kişiden sudûr eden eylemlerden ziyade) rızk, ecel ve ömür gibi hususlarla alâkalı olduğunu belirtmiştir.⁴⁴¹ Semerkandî’nin bu değerlendirmelerinin isabetli olma ihtimali dâhilinde bulunmakla birlikte, bu iddianın ispatı, kelimelerin kökenini inceleyip Arap dilindeki kullanımlarını araştırmayı esas alan “kader” konulu bir çalışmayı gerektirmektedir ki bu da tezimizin sınırlarını aşmaktadır.

كل مولود يولد على الفطرة الا ان ابويه يهودانه وينصرانه ويمجسانه. 37.

“Her çocuk İslâm fitratı üzere doğar. Ancak daha sonra ebeveyni onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusî yapar.”⁴⁴²

⁴³¹ Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 460.

⁴³² Mesela bkz. Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 296; Heysemî, *Mecma’*, VII, 397; Münâvî, *Feyzu’l-kadîr*, IV, 140; Aclûnî, *age.*, II, 460.

⁴³³ Münâvî, *age.*, IV, 140.

⁴³⁴ Heysemî, *age.*, VII, 397.

⁴³⁵ Münâvî, *age.*, IV, 140.

⁴³⁶ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 296.

⁴³⁷ Aclûnî, *age.*, II, 460.

⁴³⁸ Elbânî, *el-Câmiu’s-sağîr ve ziyâdetih*, 600.

⁴³⁹ Tahrici için bir sonraki hadise bakınız.

⁴⁴⁰ Münâvî, *age.*, IV, 140.

⁴⁴¹ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 30.

⁴⁴² Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 30.

Hadis kaynaklarında daha çok “kâfir ve müşrik çocuklarından bulûğa ermeden ölenlerin âhiretteki durumu” konusunda zikredilen bu hadisi, Ebû Hureyre kanalıyla Ahemd⁴⁴³, Buhârî⁴⁴⁴, Müslim⁴⁴⁵, Ebû Dâvûd⁴⁴⁶ ve Tirmizî⁴⁴⁷ nakletmiştir. Fakat Tirmizî’nin rivâyetinde *يَمَجَّسَانَهُ* /Mecusî yaparlar yerine *يَشْرِكَانَهُ* /Müşrik yaparlar cümlesi vardır. Hadisin “*sahîh*” olduğu anlaşılmaktadır.

Hadisin geçtiği kaynaklarda şu ziyadeler vardır: “*tıpkı hayvanın kusursuz bir yavru doğurması gibi*”⁴⁴⁸, “*Bunun üzerine orada bulunanlar ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Bu durumda küçükken ölenler ne olacak?’ deyince Hz. Peygamber de ‘Allah onların ne yapıp ettiklerini (durumlarının ne olduğunu) en iyi bilendir*”⁴⁴⁹ buyurdu.”⁴⁵⁰ “(Bunu naklettikten sonra Ebû Hureyre) dedi ki: *İsterseniz، فطرة الله التي فطر الناس عليها لا تبديل لخلق الله* ayetini⁴⁵¹ okuyun (hatırlayın).”⁴⁵²

Hadiste geçen “fitrat” kelimesi ile ilgili olarak İbnü’l-Esîr iki anlamdan bahsetmektedir. Birincisi, “dini kabule hazır bir tabiat”, diğeri ise “Allah’ı (c.c.) bilip ikrâr etmek.”⁴⁵³ Bu konuyu eserinde tartışan Endülüslü Mâlikî İmam İbn Abdilber (463/1070) şunları söylemektedir: “*Fıkıh ve nazar ehlinde bir grup kimse ‘fitrat, Allah’ın doğan çocuğu Rabbini bilebileceği şekilde yaratmasıdır’ demişlerdir. Buna göre hadisin anlamı şöyle olur: Her doğan çocuk, bilgiyi anlama seviyesine ulaştığı zaman Rabbini bilebileceği bir fitrat üzere yaratılmıştır. Bu âlimler, çocuğun iman, marifet ve küfür gibi durumlar üzerine yaratılabileceği iddiasını reddetmişlerdir. Çünkü onlara göre çocuk yaratılış, tabiat ve delil bakımından selâmet üzere doğar. Buna göre doğan çocukta iman, küfür, inkâr ve ma’rifet bulunmaz. Sonra bulûğ çağına gelip temyîz kudretine sâhip olunca küfür veya imanı seçer.*

⁴⁴³ Ahmed, *age.*, II, 275.

⁴⁴⁴ Buhârî, Cenâiz 91.

⁴⁴⁵ Müslim, Kader 22.

⁴⁴⁶ Ebû Dâvûd, Sünnet 18.

⁴⁴⁷ Tirmizî, Kader 5.

⁴⁴⁸ *كمثل البهيمة تنتج البهيمة هل ترى فيها جدعاء*. Lafız Buhârî’ye aittir.

⁴⁴⁹ Orjinali *يعلمون بما كانوا يعملون* şeklinde olan bu ifade ile ilgili olarak Nevevî “bu, ‘o çocukların bulûğa erip ermediklerini en iyi bilendir’ anlamına gelir. Çünkü teklîf (sorumluluk) ancak bulûğ ile sâbit olur” değerlendirmesinde bulunmuştur. (Nevevî, *Minhâc*, XVI, 208)

⁴⁵⁰ Ebû Dâvûd, Sünnet 18.

⁴⁵¹ Rûm 30/30. Meâli: “*Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah’ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.*”

⁴⁵² Ahmed b. Hanbel, *age.*, II, 275.

⁴⁵³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 882.

Delili; 'Tıpkı hayvanın kusursuz yavru doğurduğu gibi' hadisidir. Şayet çocuklar, iddia edildiği gibi iman ve küfür gibi bir durum üzere yaratılmış olsalardı bir durumdan diğerine ebediyen geçemezlerdi. Hâlbuki bazı kimseler önce Müslüman oldukları halde sonra küfrü seçiyorlar. Ayrıca çocuğun doğduğu zaman iman ve küfür gibi durumları anlaması da mümkün değildir. Kanaatimizce 'fitrat' kelimesinin en doğru anlamı budur."⁴⁵⁴ Bu kelimeye "millet/din" anlamı veren Hakîm es-Semerkindî'nin bu yorumu, Tirimzî'deki "her doğan (İslâm) milleti üzere doğar" rivâyeti⁴⁵⁵ ile uyumaktadır.

يا أبا بكر لو أراد الله تعالى أن لا يعصى في الأرض ما خلق إبليس

"Ey Ebû Bekr! Şayet Allâh Teâlâ yeryüzünde kendisine isyan edilmesini istemeseydi şeytani yaratmazdı"⁴⁵⁶

Hadisi, Bezzâr (292/904)⁴⁵⁷, Lâlekâî (418/1027)⁴⁵⁸ ve Beyhakî (458/1065)⁴⁵⁹, Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan (65/684); Ebû Nuaym⁴⁶⁰ ve Beyhakî⁴⁶¹ Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmişlerdir. Elbânî, bu haberin, bütün tarîkleri itibariyle "hasen" olduğunu söylemiştir.⁴⁶²

Beyhakî ve Lâlekâî haberi, "İsmâil b. Abdisselâm-Zeyd b. Abdirrahmân" kanalı ile nakletmişlerdir. Aralarında hoca-talebe ilişkisi olan bu ravilerin her ikisi de "mechûl"dür.⁴⁶³ Dolayısıyla bu haberin tarîkinin "zayıf" olduğu düşünülmektedir.

Elbânî, Ebû Nuaym'ın naklettiği haberin senedinde bulunan ve "müdelles" bir râvî olan Bakıyye'nin, hadisi "an'ane" yoluyla rivâyet ettiğine dikkat çekmiştir.⁴⁶⁴

Bezzâr (292/904), bu hadisin vürûd sebebi olarak şöyle bir olay kaydetmektedir: "Rasûlüllah'ın (s.a.s.) huzurunda oturuyorduk. Bir grup insanla birlikte Ebû Bekr ve Ömer geldi. (Belli ki) o ikisi bir hususu tartışıyorlardı. Ebû Bekr Rasûlüllah'ın yanına, Ömer de Ebû Bekr'in yanına oturdu. Rasûlüllah buyurdu ki: Neyi tartışıyordunuz? Bir kişi şöyle dedi:

⁴⁵⁴ İbn Abdilber, *Temhîd*, XVIII, 68-69.

⁴⁵⁵ Tirimzî, Kader 5.

⁴⁵⁶ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 11.

⁴⁵⁷ Bezzâr, *Müsned*, VI, 455.

⁴⁵⁸ Lâlekâî, *İ'tikâdü ehli's-sünne*, IV, 619.

⁴⁵⁹ Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, I, 259.

⁴⁶⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 92.

⁴⁶¹ Beyhakî, *age.*, I, 259

⁴⁶² Elbânî, *es-Silsiletü's-sahîha*, IV, 195.

⁴⁶³ İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, II, 508.

⁴⁶⁴ Elbânî, *es-Silsiletü's-sahîha*, IV, 195.

'Ey Allah'ın Rasûlü! Ebû Bekr iyiliklerin de kötülüklerin de kendi tarafımızdan olduğunu söylüyor'. Rasûlüllah Ömer'e dönerek 'Ömer! Sen ne diyorsun?' buyurdu. Ömer de 'iyiliklerin de kötülüklerin de Allah tarafından geldiğini söylüyorum' dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: 'Bu konuda ilk konuşanlar Cebrâil ile Mikâildir. Cebrâil Ömer ile aynı şeyi söylemişti!' Ebû Bekr ve Ömer şöyle dediler: 'Biz anlaşmazlığa düşüyoruz da semâ ehli de mi anlaşmazlığa düşüyor!' Hz. Peygamber konuşmasına devam etti 'İkisi, aralarında hüküm vermesi için İsrâfil'e müracaat etti. İsrâfil de iyiliklerin ve kötülüklerin Allah tarafından olduğuna dair hüküm verdi.' Sonra Rasûlüllah Ebû Bekr ve Ömer'e, 'İkiniz de benim aranızda verdiğim şu hükmü unutmayın: şayet Allah isyan etmememizi dileyseydi şeytanı yaratmazdı' buyurdu"⁴⁶⁵ Bu haberle ilgili olarak, İbn Kesîr (774/1372), İbn Teymiyye'nin (728/1327) "bu, ilim ehlinin ittifakı ile uydurma bir haberdir" dediğini nakletmektedir.⁴⁶⁶

Rivâyet ayrıca Ömer b. Abdilazîz'e nispet edilen bir söz olarak Beyhakî tarafından nakledilmiştir.⁴⁶⁷

Haberin "hasen li gayrihi" olduğu anlaşılmaktadır.

39. ما من شيء أحسن طلبا ولا أسرع دركا من حسنة حديثه لذنب قديم ثم قرأ إن الحسنات يذهبن السيئات

"Önceden işlenmiş bir günahı telafi edecek en güzel iş, yeni bir iyilik yapmaktır.

Sonra Hz. Peygamber 'Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir'⁴⁶⁸ âyet-i kerîmesini okudu."⁴⁶⁹

Hadîsi, Abdullah b. Abbâs kanalıyla Ukaylî (322/933)⁴⁷⁰, Taberânî⁴⁷¹ ve İbn Abdilber (463/1070)⁴⁷² rivâyet etmişlerdir. Ayrıca benzer lafızlarla Fudayl b. Zeyd'e⁴⁷³ (95/713) ait bir söz olarak da nakledilmiştir.⁴⁷⁴

⁴⁶⁵ Bezzâr, *age.*, VI, 455. كنا جلوسا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فأقبل ابو بكر و عمر في فنام من الناس وقد ارتفعت أصواتهما فجلس أبو بكر قريبا من رسول الله صلى الله عليه وسلم و جلس عمر قريبا فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لم ارتفعت أصواتكما فقال رجل يا رسول الله قال ابو بكر الحسنات من الله والسيئات من أنفسنا فقال رسول الله فما قلت يا عمر قال قلت الحسنات والسيئات من الله فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن أول من تكلم فيه جبريل و ميكايل فقال ميكايل مقالته يا أبا بكر وقال جبريل مقالته يا عمر فقالا أنختلف فيختلف أهل السماء وإن يختلف أهل السماء يختلف أهل الأرض فتحاكما إلى إسرائيل ففضى بينهما أن الحسنات والسيئات من الله ثم أقبل على أبي بكر و عمر فقال احفظا قضائي بينكما لو أراد الله ألا نعصي لم يخلق إبليس

⁴⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-azîm*, I, 698.

⁴⁶⁷ Beyhakî, *Sünen*, I, 351, 352.

⁴⁶⁸ Hûd 11/114.

⁴⁶⁹ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 11.

⁴⁷⁰ Ukaylî, *Duafâ*, IV, 174.

⁴⁷¹ Taberânî, *Kebîr*, XII, 174.

Abdullah b. Abbâs yoluyla gelen haber, bir önceki rivâyet gibi “Mâlik b. Yahyâ-babası (Yahyâ b. Amr)-dedesi (Amr b. Mâlik)” kanalıyla rivâyet edilmiştir. Orada Mâlik ile Yahyâ’nın “*zayıf*” Amr’ın ise “*sadûk*” olduğu ifade edilmiş ve âlimlerin onlar için neler söylediğine genişçe yer verilmişti.

Hadîsin “*zayıf*” olduğu anlaşılmaktadır.

40. من لم ير الكسب على نفسه فريضة بمنزلة الصوم والصلاة فهو مبتدع

“Çalışıp kazanç elde etmeyi kendisi için, namaz kılmak ve oruç tutmak gibi yükümlülük kabul etmeyen kimse (sünneti terk eden) bir bid’atçıdır.”⁴⁷⁵

Hadis kaynaklarında bu şekli ile bir habere ulaşılamadı. Fakat Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) kanalıyla gelen benzer bir hadiste Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “*Helâl kazanç talep etmek (aslî) farzlardan sonra gelen (ve onların ayarında olan) bir yükümlülüktür.*”⁴⁷⁶

41. طلب كسب الحلال فريضة بعد أداء الفريضة.

“Helâl kazanç talebi, (aslî) farzları yerine getirdikten sonra (tıpkı onlar gibi) bir yükümlülüktür.”⁴⁷⁷

Müellif Hakîm es-Semerkindî’nin Hz. Peygamber’e kadar ulaşan bir senedle, İbn Mes’ûd’dan (r.a.) naklettiği bu hadis, temel hadis kaynaklarında *أداء* lafzı olmaksızın İbn Mes’ûd (r.a.) kanalıyla⁴⁷⁸ ve yine benzer lafızlarla Enes b. Mâlik (r.a.) yoluyla⁴⁷⁹ rivâyet edilmiştir.

İbn Mes’ûd (r.a.) rivâyeti hakkında Beyhakî⁴⁸⁰, Irâkî⁴⁸¹, Suyûtî⁴⁸², Şevkânî⁴⁸³ ve Elbânî⁴⁸⁴ gibi hadis imamları ittifakla “*zayıf*” hükmü vermişlerdir. Bu hadis, senedinde

⁴⁷² İbn Abdilber, *Temhîd*, XXII, 213.

⁴⁷³ Ebû Hassân Fudayl b. Zeyd er-Rakâşî (أبو حسان فضيل بن زيد الرقاشي) Basra kurrâsındandır. Hicrî 95 yılında vefat etmiştir. (İbn Hibbân, *Sikât*, V, 294.)

⁴⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 177; Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 103; Beyhakî, *Şuab*, V, 439.

⁴⁷⁵ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 40.

⁴⁷⁶ Hadisin tahriri için bir sonraki hadise bakınız.

⁴⁷⁷ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 40.

⁴⁷⁸ Taberânî, *Kebîr*, X, 74; Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 126; Beyhakî, *Sünen*, VI, 128; Kuzâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, I, 401.

⁴⁷⁹ Taberânî, *Evsat*, VIII, 272.

⁴⁸⁰ Beyhakî, *Sünen*, VI, 128.

⁴⁸¹ Irâkî, *el-Muğnî*, I, 176.

bulunan ve “zayıf” bir râvî olan Abbâd b. Kesîr er-Ramlî’de “ferd” kalmıştır.⁴⁸⁵ Bu râvî hakkında, Buhârî “fîhi nazar”⁴⁸⁶, Nesâî “sika değil”⁴⁸⁷, İbn Hacer “zayıf”⁴⁸⁸ hükmü vermiştir.

Enes (r.a.) kanalıyla gelen rivâyet hakkında Heysemî⁴⁸⁹ ve Suyûtî⁴⁹⁰ “hasen” hükmü verirken Irâkî bu hadisin “zayıf” olduğunu söylemiş⁴⁹¹, Elbânî de “münker” olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹² Âlimlerin hükmü konusunda ihtilâf ettikleri bu rivâyetin isnâdı ile ilgili yapmış olduğumuz ricâl araştırması sonucunda Bakıyye b. el-Velîd el-Hımyerî (197/812) dışındaki ricâlinin “sika” olduğu anlaşılmıştır. Bakıyye ise “sadûk” bir râvîdir.⁴⁹³ Nesâî “أخبرنا ve حدثنا lafızları ile yaptığı rivâyetlerinde sikadır” demiş⁴⁹⁴, İbn Hacer onun “çok tedlîs yapan sadûk bir râvî” olduğunu söylemiş⁴⁹⁵, Zehebî “sika kimselerden yaptığı rivâyetlerinde cumhûr onu sika kabul etti” demiştir.⁴⁹⁶ Bakıyye, söz konusu hadisimizi “عن” lafzı ile rivâyet ettiğine göre, “tedlîs” ihtimalinden dolayı, rivâyeti “zayıf” olarak nitelemenin ağır bir hüküm olmayacağı kanaatindeyiz. Ayrıca senedde inkıtâ olup olmadığı da bilinmektedir. Öte yandan bu hadisin metni de müellif Semerkandî’nin zikrettiği hadisten biraz farklıdır. Enes (r.a.) kanalıyla gelen bu rivâyete göre Hz. Peygamber’den şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “Helâl olanı istemek her müslümâna farzdır”⁴⁹⁷ Münâvî, bu hadisteki “helâli istemek” tabirinin “helâl kazanç talep etmek” anlamına gelebileceği gibi “ahkâm konusunda, helâl ile harâmın ne olduğunu bilip aralarını ayırt etmek demek olan fıkıh ilmini öğrenme talebi” anlamına da gelebileceğini ifade etmiştir.⁴⁹⁸

Hadisin “zayıf” olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁸² Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 325.

⁴⁸³ Şevkânî, *el-Fevâid*, 145.

⁴⁸⁴ Elbânî, *el-Câmiu’s-sağîr ve ziyâdetüh*, 806.

⁴⁸⁵ Beyhakî, *Sünen*, VI, 128.

⁴⁸⁶ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, VI, 42.

⁴⁸⁷ Nesâî, *Duafâ*, 74.

⁴⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 290.

⁴⁸⁹ Heysemî, *Mecma’*, X, 520.

⁴⁹⁰ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 325.

⁴⁹¹ Irâkî, *el-Muğnî*, II, 92.

⁴⁹² Elbânî, *es-Silsiletü’d-daîfe*, VIII, 328

⁴⁹³ İbn Hacer, *Takrîb*, 126.

⁴⁹⁴ Zehebî, *Kâşif*, I, 273.

⁴⁹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 126.

⁴⁹⁶ Zehebî, *Kâşif*, I, 273.

⁴⁹⁷ *طلب الحلال واجب على كل مسلم*. Taberânî, *Evsat*, VIII, 272.

⁴⁹⁸ Münâvî, *Feyzu’l-kadîr*, IV, 270.

Sonuç olarak, “irâde, kazâ ve kader” başlığı altında inceleme konusu yapılan on rivâyetin dördü “*sahîh*”, biri “*hasen*”, üçü “*zayıf*”tır. İki rivâyetin de kaynağı tespit edilememiştir. Bu sayısal sonuçlar bir tablo halinde şu şekilde gösterilebilir:

	Sahîh	Hasen	Zayıf	Hükmü bilinmeyen	Kaynağı bulunamayan	Mevzû	Toplam
İrâde, kazâ ve kader	4	1	3		2		10
Oran	% 40	% 10	% 30	% 0	% 20	% 0	% 100

IV. Sem’iyyâtla İlgili Hadisler

“Sem’iyyât”, içerisinde kabir ahvâli, haşr, hesâb, mîzân, sırât ve cennet-cehennem gibi konuların işlendiği bölümün adıdır. Biz bunlardan, Hakîm es-Semerkandî’nin içerisinde hadis zikrettiği konuları ele alacağız.

A. Kabir Ahvâli

Ehl-i sünnete göre kabîr suâli ve kabir azâbı vukû bulacaktır. Mu’tezile ise buna muhalefet etmiştir.⁴⁹⁹ Hakîm es-Semerkandî’nin konuyla ilgili ileri sürdüğü deliller şunlardır:

42. إذا دفن الميت في قبره أتاه ملكان أسودان أزرقان فيسألان عن ثلاثة أشياء فيقولان من ربك ومن نبيك وما دينك

“Ölü, kabre gömüldüğünde siyah tenli, mavi gözlü iki melek gelerek ona şu üç soruyu sorarlar; Rabbin kim? Peygamberin kim? Dinin ne?”⁵⁰⁰

Hadis, Müslim⁵⁰¹, Ebû Dâvûd ((275/888))⁵⁰², İbn Mâce (273/886)⁵⁰³, Tirmizî⁵⁰⁴ ve Nesâî⁵⁰⁵ tarafından, Berâ b. Âzib (72/691) (r.a.) kanalıyla nakledilmiştir. Sahîh olduğu açıktır.

Bu kaynaklarda, meleklerin “أسودان أزرقان/siyah tenli, mavi gözlü” sıfatı hakkında bir malûmât bulunmamaktadır. Fakat Tirmizî⁵⁰⁶ ve İbn Hibbân’ın⁵⁰⁷ Ebû Hureyre kanalıyla

⁴⁹⁹ Sâbûnî, *age.*, 177; Tefâtânî, *age.*, 251.

⁵⁰⁰ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 18.

⁵⁰¹ Müslim, Cennet 17.

⁵⁰² Ebû Dâvûd, Sünne 27.

⁵⁰³ İbn Mâce; Zühd 32.

⁵⁰⁴ Tirmizî, Tefsîr 25

⁵⁰⁵ Nesâî, Cenâiz 114.

rivâyet ettikleri bir haberde أسودان أزرقان ayrıntısına yer verilmiş, “*bunlardan birine Münker diğerine Nekîr dediği*” ifâde edilmiştir.

Hadisin “*sahîh*” olduğu anlaşılmaktadır.

قال عمر بن الخطاب رضي الله عنه يا رسول الله هل أنا أكون على عقلي الأول اذا سأني الملكان فقال بلى
قال اذا أجيبهما يا رسول الله بتوفيق الله عز وجل

“Ömer b. el-Hattâb (r.a.) “Ey Allah’ın Rasûlü! Kabre defnedilip de o iki meleğin beni sorguya çektiği gün, kâlû belâdaki (elest bezmi) şuurumda olur muyum?” diye sorunca Peygamber (s.a.s) “Tabi o şuurda olursun Ey Ömer!” buyurdular. Bunun üzerine Ömer (r.a.), “Öyle ise Azîz ve Celîl olan Allah’ın izni ile o iki meleğe cevap veririm” dedi.”⁵⁰⁸

Kaynaklarda böyle bir haber bulunamamıştır.

القبر روضة من رياض الجنة أو حفرة من حفر النار.

“Kabirler, ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur.”⁵⁰⁹

Hadis, Ebû Saîd el-Hudrî (63/682) kanalıyla Tirmizî⁵¹⁰ ve Ebû Hureyre kanalıyla Taberânî⁵¹¹ tarafından nakledilen bir haberin son bölümüdür. Her iki haberin de isnâdının “*zayıf*” olduğu söylenmiştir.⁵¹²

Ebû Saîd hadisine, Tirmizî “*hasen-garîb*” hükmü vermiş⁵¹³, Elbânî ise “*çok zayıf*” olduğunu söylemiştir.⁵¹⁴ Senedde bulunan Ubeydullâh b. el-Velîd el-Vassâfî, “*zayıf*” bir râvîdir. Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür’a (264/877) ve Ebû Hâtim er-Râzî (277/890)’nin, hakkında “*zayıf*” hükmü verdikleri⁵¹⁵ bu râvî, Nesâî’ye göre “*metrûku’l-hadîs*”tir.⁵¹⁶ İsnâdın “*zayıf*” olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁰⁶ Tirmizî, Cenâiz 71.

⁵⁰⁷ İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 386.

⁵⁰⁸ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 18.

⁵⁰⁹ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 17.

⁵¹⁰ Tirmizî, Sıfatu’l-kıyâme, 26.

⁵¹¹ Taberânî, *Evsat*, VIII, 272.

⁵¹² Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 847; Şevkânî, *Fevâid*, 269; Mübârekpûrî, *Tuhfe*, VII, 135.

⁵¹³ Tirmizî, Sıfatu’l-kıyâme, 26.

⁵¹⁴ Elbânî, *Daîfu’t-terğîb ve’t-terhib*, II, 184.

⁵¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 336.

⁵¹⁶ Nesâî, *Duafâ ve’l-metrûkîn*, 66

Ebû Hureyre hadisinin senesinde bulunan Muhammed b. Eyyûb b. Suveyd er-Ramlî isimli râvî tenkit edilmiştir. İbn Hibbân ve Ebû Nuaym (430/1038), onun, babası-Evzâî kanalıyla, hadis uydurduğunu söylemişlerdir.⁵¹⁷ Dârakutnî'ye göre bu râvî “zayıf”tır.⁵¹⁸ Râvî, söz konusu haberi, “babası-Evzâî” kanalıyla rivâyet ettiği için⁵¹⁹, bu tarîkin “mevzû” olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Elbânî de bu haberin “mevzû” olduğuna hükmetmiştir.⁵²⁰

Hadisin, müellif tarafından zikredilmeyen baş kısmı ile birlikte tercümesi şöyledir:

“*Rasûlullâh (s.a.s), namazgâhına girince bazı kimselerin dişleri görünür bir biçimde gülüştiklerini gördü. Bunun üzerine şöyle buyurdu: Öyle ya! Şayet sizler lezzetleri yok eden ölümü sürekli hatırınızda tutsaydınız, sizi bu halde görmezdim. Lezzetleri yok eden ölümü çok anın. Ölüm her gün şöyle söyler: ‘Ben yalnızlık eviyim, ben tek kişilik evim, ben toprak eviyim, ben kurtçukların eviyim’. Mü’min bir kul gömüldüğünde kabir ona ‘merhaba, hoş geldin! Üzerimde yürüyenlerin en sevgilisi olduğuna göre bugün benim korumam altına girdin sana ne yapacağımı göreceksin!’ der. Sonra o kabir, o kimse için gözünün alabildiği kadar genişleyecek ve Cennete doğru bir kapı açılacaktır. Günahkâr veya kâfir bir kul da gömüldüğünde kabir ona şöyle diyecektir: ‘Sana rahat ve huzur yok, üzerimde yürüyenlerin en sevimsizi ve kızdığım biri olarak bana geldiğine göre seni bugün şöyle bir ele alayım. Sana ne yapacağımı göreceksin.’ Sonra kabir o kimseyi o derece sıkıştırır ki, kaburgaları birbirine geçer.”*

Ebû Saîd’in söylediğine göre Rasûlullah (s.a.s.), parmaklarını iç içe geçirerek şöyle buyurdu:

“*Ardından o kimseye yetmiş tane yılan musallat edilir ki, o yılanlardan biri toprağa üflese, dünya var olduğu müddetçe o toprağın üzerinde hiçbir şey bitmez. hesaba çekilinceye kadar, bu yılanlar onu ısırırlar ve paramparça ederler.”*

Sonra Rasûlullah (s.a.s.), şöyle buyurdu: “*Kabirler, ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur.*”⁵²¹

Hadisin “zayıf” olduğu anlaşılmaktadır.

45. من قرأ سورة الملك في كل ليلة رفع الله عنه عذاب القبر.

“Allah, her gece Mülk sûresini okuyan kimseden kabir azâbını kaldırır.”⁵²²

⁵¹⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 299; Ebû Nuaym, *Duafâ*, 143; İbn Hacer, *Lisân*, V, 87.

⁵¹⁸ İbn Hacer, *Lisân*, V, 87.

⁵¹⁹ Taberânî, *age.*, VIII, 272.

⁵²⁰ Elbânî, *es-Silsiletü 'd-daîfe*, X, 494; Elbânî, *Daifu 't-terğîb ve 't-terhîb*, II, 184.

⁵²¹ Tirmizî, *Sıfatu'l-kıyâme*, 26; Taberânî, *Evsat*, VIII, 272. Lafız Tirmizî'ye aittir.

⁵²² Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 17.

Benzer lafızlarla, Tirmizî⁵²³ ve Taberânî⁵²⁴ tarafından İbn Abbâs kanalıyla nakledilmiştir. Ali el-Müttakî, Deylemî'nin (509/1115), Ebû Hureyre kanalıyla bu hadisi eserinde zikrettiğini söylemişse de⁵²⁵ bu bilgi tarafımızdan doğrulanamamıştır. Haber, kaynaklarda, İbn Mes'ûd'a nisbet edilen bir söz olarak da yer almaktadır.⁵²⁶

İbn Abbâs rivâyeti hakkında Tirmizî, “*bu tarîkten hasen-ğarîb*” hükmü vermiş⁵²⁷, Ebû Nuaym, Ebu'l-Cevzâ'nın, merfû olarak, sadece Yahyâ b. Amr-babası kanalıyla rivâyet etmesi sebebi ile bu rivâyetinin ferd kaldığını söylemiştir.⁵²⁸ Mübârekpûri (1353/1934), senedde bulunan Yahyâ b. Amr'ın zayıf bir râvî olduğunu vurgulamış⁵²⁹, Elbânî de rivâyete “*zayıf*” hükmü vermiştir.⁵³⁰ Hadisin tenkîde maruz kalmasına sebep olan Yahyâ b. Amr b. Mâlik en-Nükrî isimli râvî hakkında İbn Maîn, Ebû Zür'a, Ebû Dâvûd ve Nesâî gibi hadis münekkitleri “*zayıf*” hükmü vermişler, Dârakutnî, “*suveylih/hadisi delil olarak kullanılabilir, yu'teberu bih/hadisi ile i'tibar edilebilir*” demiş, Hammâd b. Zeyd (179/795) ise onu yalanla itham etmiştir/**يرميه بالكنب**.⁵³¹ İbn Adî (365/975), onun “*zayıf*” olduğunu söyledikten sonra, söz konusu hadisin de içinde bulunduğu bazı rivâyetlerini vererek, bu haberlerin tamamının da “*mahfûz*” olmadığı hükmüne varmıştır.⁵³² Münekkit imamların büyük çoğunluğu bu râvîyi zayıf kabul ettiği için bu hadisin zayıf olduğu yönünde, bizde bir kanaat hasıl olmuştur. Bu rivâyetin metni şöyledir:

“*Peygamber (s.a.s.)'in ashâbından biri, bilmeden bir kabrin üzerine çadır kurmuştu. Sonra bir adamın, o kabrin başında mülk sûresini okumakta olduğunu gördü. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.)'e gelerek; 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bilmeden bir kabirin üzerine çadır*

⁵²³ Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 9.

⁵²⁴ Taberânî, *Kebîr*, XII, 174.

⁵²⁵ Ali el-Müttakî, *age.*, I, 951.

⁵²⁶ Abdurrazzâk, *Musannef*, III, 379; Taberânî, *Kebîr*, IX, 131; Hâkim, *Müstedrek*, II, 540. Ayrıca muhtasar olarak Nesâî, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, 434. **فهي المانعة تمنع من عذاب القبر و هي في التوراة سورة الملك من قرأها في ليلة فقد أكثر و أطيب**

⁵²⁷ Tirmizî, a.y.

⁵²⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 81.

⁵²⁹ Mübârekpûrî, *Tuhfe*, VIII, 161.

⁵³⁰ Elbânî, *Daifu't-terğîb*, I, 222.

⁵³¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 227.

⁵³² İbn Adî, *Kâmil*, VII, 205.

kurmuştum, ansızın orada bir adam belirdi ve Mülk sûresini baştan sona okudu.’ Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.), ‘Bu sûre kabîr azâbını engelleyerek kişiyi kurtarır’ buyurdu.”⁵³³

İbn Mes’ûd’a nispet edilen söz hakkında, Hâkim en-Nîsâbüri⁵³⁴ (405/1014) ve Zehebî⁵³⁵ (748/1347) “*sahîh*” hükmü vermişlerdir. Elbânî bu haberi “*hasen*” olarak değerlendirmiş, haberde geçen “هي المانعة/o mülk sûresi kabir azâbına engeldir” cümlesinin “*sahih*” olduğunu belirtmiştir. Bu haberin “gaybdan haber vermesi” özelliği sebebi ile hükmen merfû kabul edilmesi gerektiğini ifade etmeliyiz. Çünkü bir sahâbî olan İbn Mes’ûd, Kur’ân-ı Kerîm’de bulunmayan “*mülk sûresi kabir azabına engeldir*” bilgisini, ancak Hz. Peygamber’den öğrenebilir. Nitekim haberin Nesâî rivâyetinde “وكننا في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم نسميها المانعة” şeklinde bir ziyâde bulunmaktadır. Bu rivâyetin en kötü ihtimalle, “*hasen*” olduğunu kabul etsek bile yukarıda tahlil ettiğimiz İbn Abbâs yoluyla gelen merfû nitelikli hadisi “*zayıf*” seviyesinden “*hasen li-ğayrihi*” derecesine yükselttiği sonucuna ulaşırız.

Hadisin “*hasen*” olduğu anlaşılmaktadır.

46. استنزهوا من البول فإن عامة عذاب القبر منه

“İdrardan sakının! Çünkü kabir azabının çoğu ondan kaynaklanır.”⁵³⁶

Hadis bu lafızlarla, Ebû Hureyre⁵³⁷, İbn Abbâs⁵³⁸ ve Enes b. Mâlik’ten⁵³⁹ (r.a.) rivâyet edilmiştir. Ayrıca yine Ebû Hureyre’den, sadece “*kabir azabının çoğu idrar sebebiyledir*”⁵⁴⁰ lafızları ile nakledilmiştir. Bunların dışında idrarın kabir azabına sebep olduğu ile alakalı olarak İbn Abbâs kanalıyla gelen şöyle bir hadis vardır:

“Rasûlüllâh (s.a.s.) iki kabrin başına uğradı ve ‘bu iki kişi, dünyada hiç de önemsenmeyen iki işten dolayı azap görmekteler; birisi idrarından sakınmazdı, diğeri de insanlar arasında laf taşırdı’ dedi. Ssonra yerden yaş bir dal alarak onu ikiye böldü ve her

⁵³³ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم هي المانعة هي المنجية تنجيه من عذاب القبر Tirmizî, Fezâilü’l-Kur’ân, 9; Taberânî, *Kebîr*, XII, 174. Lafız, Tirmizî’ye ait.

⁵³⁴ Hâkim, *age.*, II, 540.

⁵³⁵ Hâkim, *age.*, II, 540’ta Zehebî tarafından yapılan *Telhîs*.

⁵³⁶ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 15.

⁵³⁷ Dârakutnî, *Sünen*, I, 127.

⁵³⁸ Abd b. Humejd, *Müsned*, 215; Taberânî, *Kebîr*, XI, 79, 84; Dârakutnî, *age.*, I, 127.

⁵³⁹ Dârakutnî, *age.*, I, 127.

⁵⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 115; Ahmed, *Müsned*, 8313, 9021, 9047; İbn Mâce, *Tahâret* 26; Dârakutnî, *age.*, I, 128; Hâkim, *Müstedrek*, I, 293.

birini onların mezarına dikti. Sahâbe, ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Niye böyle yaptın?’ diye sorunca, O da (s.a.s.) ‘umarım, bu dallar kurumadığı müddetçe onların azabı hafifletilir’ buyurdu.”⁵⁴¹

Dârakutnî, naklettiği Ebû Hureyre rivâyeti ile ilgili “doğru olan (savâb), mürsel nitelikli senedir” demiş⁵⁴² fakat bu mürsel tarîki beyan etmemiştir. Muhtemelen bu tarîk, İbn Hacer’in *Telhîsu’l-habîr*’de zikrettiği ve hakkında “mürsel olmakla birlikte ricâli sikadır” dediği “Saîd b. Mansûr-Hâlid-Yûnus b. Ubeyd-Hasan-Rasûlüllâh” tarîkidir.⁵⁴³

Enes (r.a.) kanalıyla gelen rivâyet hakkında, Zehebî ”*senedi vasat*”⁵⁴⁴, Suyûtî “*hasen*”⁵⁴⁵ ve Elbânî “*sahîh li-ğayrihi*”⁵⁴⁶ hükmü vermiştir. Dârakutnî ise “*mahfûz olan bu rivâyetin mürsel tarîkidir*” demiş⁵⁴⁷ fakat mürsel olan bu tarîke temas etmemiştir.

İbn Abbâs’tan (r.a.) nakledilen rivâyetle ilgili Suyûtî⁵⁴⁸ ve Elbânî⁵⁴⁹ “*sahîh*” hükmü vermiş, Irâkî “*senedinde zayıflık var*” demiş ve bunu kuvvetlendiren bir rivâyetin bulunduğu temas etmiştir.⁵⁵⁰ İbn Hacer Ebû Yahyâ el-Kattât dışında senedde problemlili bir râvî bulunmadığını, senedin “*hasen*” olduğunu ifade etmiştir. ve bu râvide gevşeklik bulunduğunu söylemiştir.⁵⁵¹ İbn Abbâs’tan (r.a.) nakledilen bu rivâyetlerin (Taberânî, *Kebîr*, XI, 79’daki rivâyet hariç) tamamının senedinde mevcut olan bu râvî hakkında Heysemî, “*Yahyâ b. Maîn’in sika olduğunu belirttiği bu râvî, diğer münekkit imamlara göre zayıftır*”⁵⁵² demiş, İbn Hacer de bu râvide gevşeklik olduğunu söylemiştir.

Taberânî, *Kebîr*, XI, 79’daki rivâyetin senedinde ise Abdullah b. Hirâş vardır ki bu râvî hakkında İbn Hacer “*zayıf*”⁵⁵³ hükmü vermiş, Zehebî de muhaddislerin onu “*zayıf*” kabul

⁵⁴¹ Buhârî, Vudû 55, Cenâiz, 80, 87, Edeb 46, 49; Müslim, Tahâret 111; Ebû Dâvûd, Tahâret 11; Tirmizî, Tahâret 53; İbn Mâce, Tahâret 26; Nesâî, Tahâret 27, Cenâiz 116.

⁵⁴² Dârakutnî, *age.*, I, 127.

⁵⁴³ İbn Hacer, *age.*, I, 106.

⁵⁴⁴ Münâvî, *Feyzu’l-kadîr*, III, 269.

⁵⁴⁵ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 202

⁵⁴⁶ Elbânî, *Sahîhu’t-Terğîb ve’t-terhîb*, I, 38

⁵⁴⁷ Dârakutnî, *Sünen*, I, 127.

⁵⁴⁸ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 139

⁵⁴⁹ Elbânî, *el-Câmiu’s-sağîr ve ziyâdetuh*, 387

⁵⁵⁰ Münâvî, *Feyzu’l-kadîr*, II, 457

⁵⁵¹ İbn Hacer, *Telhîsu’l-habîr*, I, 106: (وإسناده حسن ليس فيه غير أبي يحيى الققات وفيه لين)

⁵⁵² Heysemî, *Mecma’*, I, 489.

⁵⁵³ İbn Hacer, *Takrîb*, 301.

ettiğini belirterek İbn Adî'in onun hakkında, “rivâyetlerinin geneli mahfûz değil” dediğini nakletmiştir.⁵⁵⁴

Ebû Hureyre'den (r.a.) gelen ve sadece “*kabir azabının çoğu idrar sebebiyledir*”⁵⁵⁵ lafızlarıyla nakledilen rivâyet hakkında Dârakutnî⁵⁵⁶, Hâkim⁵⁵⁷, Zehebî⁵⁵⁸ ve Suyûtî⁵⁵⁹ gibi münekkit hadis imamları “*sahîh*” hükmü vermiş, Hâkim “*bildiğim kadarı ile bu hadiste bir illet bulunmamaktadır*” demiş ve Zehebî de Hâkim'in bu kanaatini onaylamıştır.⁵⁶⁰

Hadisin “*sahîh*” olduğu anlaşılmaktadır.

47. إن النبي صلى الله عليه وسلم خرج مع أصحابه الى مقبرة مكة فوقف على رأس قبر فبكى وأصحابه بكوا. لبكائه ثم قال عليه الصلاة والسلام يا ليتني كنت أعلم ما حاله فأتاه جبريل بهذه الآية 'إنا أرسلناك بالحق بشيرا و نذيرا ولا تسأل عن أصحاب الجحيم' قال صلى الله عليه وسلم إن الله نهاني عن الاستغفار لوالدي والدعاء لهما فمن مات والداه على الإسلام فاليدع الله لهما ويستغفر لهما

Peygamber (s.a.s.) ashâbı ile birlikte Mekke kabristanına gitti. Bir kabrin başına durdu ve bir süre ağladı. O ağlayınca, ashâbı da ağladı. Sonra da Rasûlüllâh (s.a.s.) “Keşke bu kabirde yatan kişinin durumunu bilebilseydim” buyurdu. Derken Cebrâil (a.s.) şu âyeti getirdi: “Şüphesiz biz seni Hakk (Kur’ân) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Cehennemliklerden sen sorumlu değilsin.”⁵⁶¹

Sonra Rasûlüllâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ, beni, anne-babam için dua etmemden ve onlar için bağışlanma dilememden nehyetti.

Fakat sizden, anne-babası Müslüman olarak ölenler, onlar için dua ve istiğfarda bulunsun.”⁵⁶²

Hakîm es-Semerkandî bu haberi, “dirilerin yapmış oldukları dua ve sadakalardan ölülerin istifade edebileceği” konusuna delil olarak zikretmiştir.⁵⁶³

⁵⁵⁴ Zehebî, *Kâşif*, I, 548.

⁵⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *age.*, I, 115; Ahmed, *Müsned*, 8313, 9021, 9047; İbn Mâce, *Tahâret* 26; Dârakutnî, *age.*, I, 128; Hâkim, *Müstedrek*, I, 293.

⁵⁵⁶ Dârakutnî, *age.*, I, 128.

⁵⁵⁷ Hâkim, *age.*, I, 293.

⁵⁵⁸ Hâkim, *age.*, I, 293'teki ta'lik.

⁵⁵⁹ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 86.

⁵⁶⁰ Hâkim, *age.*, I, 293 ve Zehebî'nin bu hadise yaptığı ta'lik.

⁵⁶¹ Bakara 2/119.

⁵⁶² Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 18.

⁵⁶³ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 18.

*münker/münkerü'l-hadîs*⁵⁷⁵, Nesâî “*sika değil*”⁵⁷⁶, İbn Hibbân “*güvenilir kimselerden uydurma haberler nakleder, hiçbir surette hadisi ile ihticâc edilmez*”⁵⁷⁷ şeklinde hüküm vermişlerdir.

Salt b. el-Haccâc’ı, İbn Hibbân *Sikât*’ında zikretmiş⁵⁷⁸, İbn Adî bir yerde “*hadislerinde biraz münkerlik/nekret olduğunu*” söylemiş diğer bir yerde de “*hadislerinin geneli münker*” demiştir⁵⁷⁹.

Dolayısıyla muttasıl olan Enes rivâyetinin, senedinde bulunan Yahyâ b. Ukbe sebebi ile “*çok zayıf*” olduğu söylenebilir. Fakat mürsel olan senet “*sahih*”tir.

48. ما لكم إذا عملتم عملا صالحا لا تذكرون أبويكم حتى يكون لهما بذلك الأجر نصيب من غير أن ينقص من أجوركم شيء

“Sizler, salih bir iş yaptığınız zaman niçin anne-babanızı yâd etmiyorsunuz. Bu sevap sebebi ile sizin ecrinizden bir şey eksilmeksizin onlar da nasiplense ya!”⁵⁸⁰

Kaynaklarda böyle bir habere ulaşılamadı.

49. إن أبرّ الناس بوالديه من برهما في قبرهما بحج أو بصدقة أو بعق رقبة أو بنذر لله تعالى

“İnsanların anne-babasına karşı en iyi, en itaatkâr olanı, ölümlerinden sonra, onlar adına hac, sadaka gibi ibâdetler yapmanın yanı sıra köle azat etmek ve Allah (c.c.) için adak kesmek suretiyle onlara lütufta bulunanlardır.”⁵⁸¹

Kaynaklarda böyle bir habere ulaşılamamıştır.

B. Hesap, Sırât, Cennet ve Cehennem

Ehl-i sünnete göre, kıyâmet gününde amel defterleri okunacak ve herkes hesâba çekilecektir. Bunun yanı sıra Mîzân ve sırât inkâr edilemez gerçeklerdir. Ayrıca, cennet ve

çoğunlukla şiddetli cerh lafzı olarak kullandığı kanaatine varmıştır. Bkz. Yücel, Ahmet, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, 114.

⁵⁷⁵ Buhârî, *Kebîr*, VIII, 297.

⁵⁷⁶ Nesâî, *Duafâ*, 107.

⁵⁷⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, III, 117.

⁵⁷⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 471.

⁵⁷⁹ İbn Adî, *age.*, IV, 82-83.

⁵⁸⁰ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 18.

⁵⁸¹ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 19.

cehennem yaratılmış olup, şu an mevcuttur. Mu'tezile tüm bunlara muhâlefet etmiştir.⁵⁸²
Hakîm es-Semerkandî şu hadisleri delil olarak zikretmiştir:

50. حلالها حساب وحرामها عذاب

Peygamber (s.a.s.), huzurunda dünyalık mallardan söz edilince şöyle buyurdu:
“O malların helâl olanı hesap, haram olanı da azap vesilesidir.”⁵⁸³

Deylemî'nin, Ebû Hureyre⁵⁸⁴ ve İbn Abbâs⁵⁸⁵ kanalıyla tahriç etmiş olduğu bu hadis, İbn Ebî'd-Dünyâ (281/894)⁵⁸⁶ ve Beyhakî (458/1065) tarafından, Hz. Ali'ye (40/660) ait bir söz olarak zikredilmiştir.⁵⁸⁷

Merfû olan tarîklerin sıhhat durumu bilinmemektedir. Hz. Ali'de mevkûf olan rivâyetin isnadı ise “*munkatı*”dır.

Merfû olan senedin hükmü bilinmemekte, mevkûf rivâyet ise *zayıftır*.

إن الله تعالى خلق على النار جسراً و هو الصراط على متن جهنم و جعل عليه سبع قناطر أدق من الشعر. 51. و أحد من السيف و أزل من المرأة و أظلم من الليل كل قنطرة منها مسيرة ثلاثة ألف سنة استواء و يحبس العبد في كل قنطرة منها و يسأل عما أمر الله تعالى فيسأل في القنطرة الأولى عن الإيمان و في القنطرة الثانية عن الصلاة و في القنطرة الثالثة من الصوم و في القنطرة الرابعة عن الزكاة و في القنطرة الخامسة عن الحج و في القنطرة السادسة عن الاغتسال من الجنابة و في القنطرة السابعة عن حق الوالدين

“Allah Teâlâ, cehennem üzerinde ‘sırât’ denilen bir köprü yaratmış ve bunun üzerine yedi köprü koymuştur. Bunlar kıldan ince, kılıçtan keskin, aynadan kaygan ve geceden karanlıktır. Her bir köprü, üç bin yıllık düz yol uzunluğundadır. Kul her bir köprüde durdurulur ve Allâh'ın (c.c.) emirleri konusunda hesaba çekilir. Birinci köprüde imandan, ikincide namazdan, üçüncüde oruçtan, dördüncüde zekâtan,

⁵⁸² Sâbûnî, *age.*, 178; Teftâzânî, *age.*, 256-259.

⁵⁸³ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 21.

⁵⁸⁴ Deylemî, *Firdevs*, II, 300. الزهد أن تحب ما يحب خالقك وأن تبغض ما يبغض خالقك وأن تتخرج من حلال الدنيا كما تتخرج من حرامها فإن حلالها حساب وحرامها عذاب “*Zühd, yaradanın sevdiğini sevmen, sevmediğini sevmemendir. Dünyanın haramın olan şeylerinden kaçtığı gibi helal olan şeylerinden de kaçmandır. Zira onun helâl olanı hesap, haram olanı da azap vesilesidir.*”

⁵⁸⁵ Deylemî, *age.*, V, 283. يا ابن آدم ما تصنع بالدنيا حلالها حساب وحرامها عذاب “*Ey Âdem oğlu dünyayı ne yapacaksın? Onun helâl olanı hesap, haram olanı da azap vesilesidir.*”

⁵⁸⁶ İbn Ebî'd-Dünyâ, *Zemmü'd-dünyâ*, 20.

⁵⁸⁷ Beyhakî, *Şuab*, I, 371.

beşincide hacdan, altıncıda gusülden ve yedincide de ana-baba hakkından hesaba çekilir.”⁵⁸⁸

Kaynaklarda, sırâtın varlığına delâlet eden sahîh rivâyetler olmakla birlikte⁵⁸⁹, Hakîm es-Semerkandî'nin zikrettiği şekilde bir habere ulaşamadık. Fakat içerisinde, hadis kaynaklarında yer alan bazı parçalar vardır.

Müellifin zikrettiği rivâyette, sırâtın üzerine kurulu olan köprülerle ilgili olarak “*kıldan ince, kılıçtan keskin, aynadan kaygan ve geceden karanlıktır, her bir köprü, üç bin yıllık düz yol uzunluğundadır*” ifadesi kullanılmıştır. Ahmed b. Hanbel'in (241/855) Âişe kanalıyla⁵⁹⁰ “*merfû*” olarak; Müslim⁵⁹¹ ile İbn Hibbân'ın⁵⁹² Ebû Saîd el-Hudrî'den “*mevkûf*” olarak rivâyet ettikleri sahîh bir hadiste, sadece “*kıldan ince, kılıçtan keskin*” ifadesi yer almıştır. Gaby ile ilgili olan bu haber, “*hükmen merfû*” olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Ebû Saîd el-Hudrî sahâbîdir. Sahâbe de gayb ile ilgili bilgileri ancak Hz. Peygamber'den öğrenebilir.

Sırât köprüsü üzerinde bulunan yedi köprü ile ilgili olarak, Taberânî tarafından nakledilen uzunca bir rivâyete göre, sahâbeden Ebû Ümâme el-Bâhilî (86/705) şöyle söylemiştir: “*Rasûlüllâh (s.a.s.) tebliğ etmek ile görevlendirildiği vahyi tebliğ etti. Sahâbe de (r.a.) duyduklarını tebliğ etti. Duyacağınız şu bilgi de onların tebliğ ettiklerinden biridir: Sırât köprüsü üzerinde yedi köprü vardır. Bunların en ortada bulunanında kazâ icrâ edilir/hesap görülür. Kul buraya kadar getirildiğinde, ona 'din ile ilgin nasıldı?' diye sorulur. O da 'Allah'tan hiçbir haberi/sözü gizleyemezler' âyetini⁵⁹³ okur ve 'Ey Rabbim! Ben şunları şunları yaptım' der...*”⁵⁹⁴ Heysemî (807/1404), bu rivâyetin Külsüm b. Ziyâd ve Bekr b. Sehl ed-Dimyâtî dışındaki ricâlinin, sahîh ricâli olduğunu söylemiş, “*rivâyette zayıflık var*” demiştir.⁵⁹⁵ Külsüm b. Ziyâd hakkında Nesâî “*zayıf*” hükmü vermiş⁵⁹⁶, İbn Hibbân da onu *Sikât*'nda zikretmiştir.⁵⁹⁷ Bekr b. Sehl ed-Dimyâtî hakkında, İbn Hacer, “*mukâribu'l-*

⁵⁸⁸ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 22.

⁵⁸⁹ Bkz. Buhârî, Rikâk 52; Müslim, İmân 299,302, 320, 329.

⁵⁹⁰ Ahmed, *Müsned*, VI, 110.

⁵⁹¹ Müslim, İmân 183.

⁵⁹² İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 377.

⁵⁹³ Nisâ 4/42. “*Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler o gün yerin dibine batırılmayı temenni ederler ve Allah'tan hiçbir haberi gizleyemezler.*”

⁵⁹⁴ Taberânî, *Kebîr*, VIII, 100.

⁵⁹⁵ Heysemî, *Mecma'*, X, 641.

⁵⁹⁶ Nesâî, *Duafâ*, 90.

⁵⁹⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 355.

hâl/durumu sika râvîlere yakın” demiş ve Nesâî’nin onun hakkında “*zayıf*” hükmü verdiğini söylemiştir.⁵⁹⁸ Habere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Müellifin zikretmiş olduğu haber, kaynaklarda mevcut haliyle bulunmamakla birlikte, içerisinde “*sahîh*” ve “*zayıf*” haberlerin bazı bölümleri vardır.

رأيت ليلة المعراج النار والجنة و رأيت الحور العين 52.

“Mîraç gecesi, cehennem, cennet ve bir de iri gözlü hûrîleri gördüm.”⁵⁹⁹

Hakîm es-Semerkandî, bu haberi, cennet ve cehennemin şu an var olduğuna delil olarak zikretmektedir.⁶⁰⁰

Kaynaklarda böyle bir habere ulaşamadık. Fakat Hz. Peygamber’in mîraç gecesi cenneti gördüğüne dair sahih rivâyetler vardır.⁶⁰¹

C. Büyük Günah ve Şefaât

Büyük günah, dînin, hakkında tehdit edici bir nas, cezâ tahsîs ettiği suçtur. Allah’a ortak koşmak, haksız yere adam öldürmek ve zinâ büyük günahlardan bir kaçıdır. İslâm mezhepleri, büyük günah işleyenin durumu konusunda ihtilâf etmiştir. Mu’tezile’ye göre böyle bir kimse ne mü’min ne de kâfirdir. İkisinin arasında bir konumdadır. Hâricîler’e göre, küçük günah işleyen bile kâfir olur. Ehl-i sünnet büyük günah işleyenin îmandan çıkmayacağını, günahı kadar cehennemde azap çekeceğini söylemiştir.⁶⁰²

Ehl-i sünnete göre, şefaât vardır. Allah Teâlâ’nın vasıta olmaksızın affetmesi mümkün olduğuna göre peygamberlerin ve hayırlı kulların şefaati ile affetmesi evleviyet ile mümkündür. Mu’tezile ise şefaatin varlığını kabul etmemiştir.⁶⁰³

Hakîm es-Semerkandî, haksız yere bir Müslüman’ı öldüren kimsenin, bu şekilde tevbe etmeden öldüğü takdirde işinin Allah’a kaldığını söylemiş, bu fiili sebebi ile cehenneme gitse bile orada ebedî kalmayacağını belirtmiştir.⁶⁰⁴ Ayrıca, “*Hz. Peygamber’in, ümmetinden büyük*

⁵⁹⁸ İbn Hacer, *Lisânü’l-mîzân*, II, 51.

⁵⁹⁹ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 23.

⁶⁰⁰ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 23.

⁶⁰¹ Bkz. Buhârî, *Enbiyâ* 7; Müslim, *Îmân* 263.

⁶⁰² Sâbûnî, *age.*, 167; Teftâzânî, *age.*, 262-266.

⁶⁰³ Sâbûnî, *age.*, 165; Teftâzânî, *age.*, 271, 273.

⁶⁰⁴ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 12.

*günah işleyenlerine şefaati hakır*⁶⁰⁵ diyerek büyük günah ve şefaet konusuyla ilgili şu hadisleri zikretmiştir:

53. القاتل والمقتول في النار إذا قصد كل واحد الى صاحبه

“Karşısındakini öldürmeye niyetlendiği zaman öldüren de öldürülen de cehennemdedir.”⁶⁰⁶

Benzer lafızlarla Buhârî⁶⁰⁷, Müslim⁶⁰⁸, Ebû Dâvûd⁶⁰⁹, Nesâî⁶¹⁰ ve İbn Mâce⁶¹¹ rivâyet etmiştir.

Hadisin tamamı şöyledir:

“Ebû Bekre Nüfey’ b. Hâris es-Sekaffî’den (r.a.) (51/671) rivâyet edildiğine göre Nebî (s.a.s.) şöyle buyurdu: ‘İki Müslüman birbirine kılıç çektiği zaman, öldüren de ölen de cehennemdedir.’ Ben de: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Ödüren tamam da ölen niçin cehennemde?’ diye sordum. Bunun üzerine ‘Çünkü o arkadaşımı öldürmek istiyordu’ buyurdu.”⁶¹²

Hadisin “*sahîh*” olduğu anlaşılmaktadır.

54. شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي يوم القيامة

“Kıyâmet günü şefaetim, ümmetimden büyük günah sahiplerine has olacaktır.”⁶¹³

Hadis, bir çok kaynakta, Abdullah b. Ömer (73/692)⁶¹⁴, İbn Abbâs (68/687)⁶¹⁵, Câbir b. Abdillâh (78/697)⁶¹⁶ ve Enes b. Mâlik (93/711)⁶¹⁷ kanalıyla rivâyet edilmiştir. Ayrıca farklı

⁶⁰⁵ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 19.

⁶⁰⁶ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 12.

⁶⁰⁷ İmân 22, Dîyât 2, Fiten 10.

⁶⁰⁸ Kasâme 33, Fiten 14, 15.

⁶⁰⁹ Fiten 5.

⁶¹⁰ Tahrîm 29, Kasâme 7.

⁶¹¹ Fiten 11.

⁶¹² إذا التقى المسلمان بسيفهما فالقاتل والمقتول في النار فقلت يا رسول الله هذا القاتل فما بال المقتول قال إنه كان حريصا على قتل صاحبه Lafiz Buhârî’ye aittir.

⁶¹³ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 19.

⁶¹⁴ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, X, 185; Taberânî, *Evsat*, VI, 106.

⁶¹⁵ Taberânî, *Kebîr*, XI, 189; *Evsat*, V, 75.

⁶¹⁶ Tayâlisî, *Müsned*, I, 233; Tirmizî, *Kıyâme* 11; İbn Mâce, *Zühd* 37; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 386, 387; Hâkim, *Müstedrek*, I, 139-140.

⁶¹⁷ Ahmed, *Müsned*, III, 213; Ebû Dâvûd, *Sünne* 23; Tirmizî, *Zühd* 11; Taberânî, *Kebîr*, I, 258; *Evsat*, VIII, 241; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 387; Hâkim, *age.*, I, 139, 140.

bir lafızla, Ebu'd-Derdâ (32/652) (r.a.) yoluyla, “*şefaati ümmetimin günahkârlarına mahsustur*” şeklinde de rivâyet edilmiştir.⁶¹⁸

Enes (r.a.) rivâyetini, İbn Hibbân *Sahîh*'inde⁶¹⁹, Hâkim *Müstedrek*'inde⁶²⁰ tahriç etmiş, Hâkim en-Neysâbûrî, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğunu söylemiştir.⁶²¹ Elbânî'ye göre, haber sahîhtir.⁶²² Bu senedin “*sahîh*” olduğu anlaşılmaktadır.

Câbir'den (r.a.) iki ayrı isnadla gelen haberden, Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un verdiği sened için Tirmizî “*hasen-ğarîb*” hükmü vermiştir.⁶²³ Bu senedde bulunan Muhammed b. Sâbit el-Bünânî isimli râvî zayıftır.⁶²⁴ Diğer senedi ise İbn Hibbân *Sahîh*'inde⁶²⁵, Hâkim *Müstedrek*'inde⁶²⁶ zikretmiş, Elbânî de bu senedin “*sahîh*” olduğuna hükmetmiştir.⁶²⁷ Sened “*sahîh*”tir.

İbn Ömer (r.a.) rivâyetinin senedi için Heysemî, Harb b. Süreyc dışındaki ricâlinin sahîh ricâli olduğunu söylemiş, Harb için de bir yerde “*sika*”⁶²⁸, başka bir yerde “*onda zayıflık var*” demiştir.⁶²⁹ Yahyâ b. Maîn, onun “*sika*” olduğunu söylemiş⁶³⁰, Buhârî “*fîhi nazar*”⁶³¹, Ebû Hâtim “*kavî değil, sika kimselerden münker haber rivâyet eder*” demiştir.⁶³²

⁶¹⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 416. Tam metni şöyledir: *عن أبي الدرداء قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم شفاعتي لأهل الذنوب من أمتي قال أبو الدرداء وإن زنى وإن سرق فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم نعم وإن زنا وإن سرق على رغم أنف أبي الدرداء* Ebu'd-Derdâ dedi ki: “*Zinâ etse, hırsızlık yapsa yine mi?*” Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s.) buyurdu ki: “*Evet! Ebu'd-Derdâ inanmasa/şaşırsa bile, zinâ da etse, hırsızlık da yapsa böyle!*”

⁶¹⁹ İbn Hibbân, *age.*, XIV, 386, 387.

⁶²⁰ Hâkim, *age.*, I, 139-140.

⁶²¹ Hâkim, *age.*, I, 139.

⁶²² Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb*, III, 241.

⁶²³ Tirmizî, *Kıyâme* 11.

⁶²⁴ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VII, 108.

⁶²⁵ İbn Hibbân, *age.*, XIV, 386, 387.

⁶²⁶ Hâkim, *age.*, I, 140.

⁶²⁷ Elbânî, *Sahîhu İbn Mâce*, II, 431.

⁶²⁸ Heysemî, *Mecma'*, VII, 60.

⁶²⁹ Heysemî, *age.*, VII, 60.

⁶³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 250.

⁶³¹ Buhârî, *Kebîr*, III, 63. Buhârî'nin bu lafzı şiddetli cerh lafzı olarak kullandığı ve bu durumun onun, rivâyetleri seçmedeki titizliğinden kaynaklandığı ile ilgili olarak bkz. Yücel, Ahmet, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s.125.

⁶³² İbn Ebî Hâtim, *age.*, III, 250.

İbn Hacer ise onun hakkında, “*sadûk, hata eder*” hükmü vermiştir.⁶³³ Bu isnadın “*hasen*” olduğu kanaatindeyiz.

İbn Abbâs (r.a.) kanalıyla gelen rivâyetin senedinde bulunan Mûsâ b. Abdurrahmân es-San’ânî isimli râvî “*uydurmacı*” bir râvîdir.⁶³⁴ Müfessir olan bu zâtın, -sözkonusu rivâyetimizde de olduğu gibi- özellikle İbn Cüreyc-Atâ’-İbn Abbâs kanalıyla gelen hadislerinin uydurma olduğu konusunda hadis münekkitleri hemfikirdir.⁶³⁵ Bu isnâd “*mevzû*”dur.

Hadisin “*sahîh*” olduğu anlaşılmaktadır.

من صلى عليَّ عرضت صلواته عليَّ يوم القيامة فأول من أشفع يوم القيامة من أمتي إياه. 55.

“Bana salavât getiren kimsenin bu salavâtı kıyamet günü bana sunulur. O gün şefaata edeceğim ilk kişi o olacak.”⁶³⁶

Ulaşabildiğimiz kaynaklarda böyle bir haber bulunamamıştır. Fakat bu haberin muhtevâsı ile benzerlikleri olan bazı rivâyetler vardır.

Taberânî’nin, Ebu’d-Derdâ (r.a.) kanalıyla naklettiği bir haberde, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Sabah ve akşam onar defa bana salavât getiren kimse, kıyamet günü şefaata nâil olur.*”⁶³⁷ Heysemî, Taberânî’nin bu haberi iki ayrı isnadla rivâyet ettiğini, bu isnadlardan birinin ceyyid olduğunu, ricâlinin de sika olduğunu söylemiştir.⁶³⁸ Fakat Irâkî’den öğrendiğimiz bilgiye göre, bu isnadda “*inkitâ*” vardır.⁶³⁹ Çünkü haberi Ebu’d-Derdâ’dan nakleden râvînin ondan semâ’ı yoktur.⁶⁴⁰ Suyûtî’nin “*hasen*” rumuzu koyduğu⁶⁴¹ bu haberin, “*zayıf*” olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Elbânî de, bu kanaattedir.⁶⁴²

Deylemî’nin (509/1115) Hz. Âişe (r.a.) kanalıyla rivâyet ettiği bir haberde, Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Kim Cuma günleri bana salavât getirirse, ben*

⁶³³ İbn Hacer, *Takrîb*, 155.

⁶³⁴ Heysemî, *age.*, X, 686.

⁶³⁵ Bkz. Ebû Hâtim, *Mecrûhîn*, II, 242; İbn Adî, *Kâmil*, VI, 349; İbn Hacer, *Lisân*, VI, 124.

⁶³⁶ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 19.

⁶³⁷ Heysemî, *Mecma’*, X, 163. Taberânî’nin *Mu’cem*lerinde böyle bir rivâyete ulaşılamamıştır. Muhtemelen bu haber, *el-Mu’cemü’l-kebir*’in mefkûd ciltlerindedir. Haberin orijinali şöyle: من صلى علي حين يصبح عشرا وحين يمسي عشرا أدركته شفاعتي يوم القيامة

⁶³⁸ Heysemî, *age.*, X, 163.

⁶³⁹ Irâkî, *Muğnî*, I, 303.

⁶⁴⁰ Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, VI, 169.

⁶⁴¹ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 532.

⁶⁴² Elbânî, *Daifu’t-Terğîb*, I, 100.

de kıyâmet günü ona şefaatte bulunurum.”⁶⁴³ Bu haberin sıhhatine dair herhangi bir kanaate sahip değiliz.

Hadisin “zayıf” olduğu anlaşılmaktadır.

روي عن عائشة رضي الله عنها أنها قالت دخلتُ على النبي صلى الله عليه وسلم وكانت تلك الليلة لي من 56. سائر أزواجه فأتيت فراشه فلم أجده فوثبت أطلبه فوجدته في مسجده قائما يصلي فلما ركع وسبح فأطال الركوع وجعل يقول يا رب أمتي أممي ثم رفع رأسه من الركوع وقال أممي ثم سجد وأطال السجود وسبح وجعل يقول يا رب أممي أممي فقال هذه الكلمة كثيرا حتى ظننت أنه لا يرفع رأسه فجعلت أبكي فتناولت وأخذت رداء وجذبتة فقلت من هذه الأمة التي صرت أنت بهذه الحالة لأجلها فرفع رأسه وفرغ من صلاته وسلم ثم قال يا عائشة أتعجبين من هذا فأنا أقول ما دمت في الدنيا أممي أممي فأقول في القبر أممي أممي ما لم ينفخ في الصور فإذا نفخ في الصور حيث يقول جميع الأنبياء وجميع الخلق يا رب نفسي نفسي وأقول أنا يا رب أممي أممي فيقول الله تعالى يا محمد سل محمد سل تعط واشفع تشفع وأقول أممي أممي فيقول الله تعالى يا محمد إني أعطيتك أمتك من شهد بالوحدانية وصدقك بالرسالة شفعتك فيه

Hz. Âişe'nin (r.a.) şöyle söylediği rivâyet edilmiştir:

“Hz. Peygamber’in (s.a.s.) huzuruna girdim. O gece, diğer hanımlarının değil de benim nöbet gecemdi. Yatağına vardım fakat yatağında değildi. Yerimden fırlayıp aradım. Kalkmış namaz kılıyordu. Uzunca rükû yapıp tesbîhâtta bulunarak şöyle dedi: ‘Ey rabbim! Ümmetimi affet ve onlara yardımcı ol!’ Rükûdan başımı kaldırıp secdeye vardı. Uzunca bir secde yapıp tesbîhâtta bulunarak ‘Ey Rabbim! Ümmetimi affet ve onlara yardımcı ol!’ dedi. Bunu o kadar çok söyledi ki başımı hiç kaldırmayacak sandım... Kısık bir sesle ‘uğruna bu hale geldiğin bu ümmet kim’ dedim. Derken başımı kaldırıp, selam vererek namazını bitirdi. Ardından bana şöyle dedi:

-Âişe! Şaşırdın mı? Ben yaşadığım müddetçe dünyada, vefat edince de kıyâmet kopup sûra üfleninceye dek kabirde ‘Ey Rabbim! Ümmetimi affet ve onlara yardımcı ol’ derim. Sûra üflenince peygamberler de dâhil olmak üzere bütün mahlûkât ‘Rabbim! Beni affet’ diyerek kendi derdine düşer. Ben ise ‘Yâ rabbi, ümmetimi affet ve onlara yardımcı ol’ derim. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurur:

-Ey Muhammed! Ümmetinden benim birliğime şahitlik edip senin peygamberliğini tasdîk edenlere şefaate edebilirsin”⁶⁴⁴

Hakîm es-Semerkandî, haberi “şefaatin hak olduğu” konusunda delil olarak zikretmiştir.⁶⁴⁵

⁶⁴³ Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, I, 781. من صلى علي يوم الجمعة كانت شفاعته له عندي يوم القيامة.

⁶⁴⁴ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 20.

⁶⁴⁵ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 20.

Kaynaklarda bu bütünlükte bir habere ulaşılammıştır. Fakat rivâyetin son bölümünü, Hakîm et-Tirmizî (285/898), Enes (r.a.) kanalıyla rivâyet etmiştir.⁶⁴⁶ Ayrıca, rivâyetin son bölümü ile ilgili olarak, kıyâmet koştuktan sonra, önce insanlarla Peygamberler arasında, sonra da. Peygamber (s.a.s.) ile Allah (c.c.) arasında geçen, şefaât konulu uzunca bir diyalog, sahîh kabul edilen eserlerde yer almıştır.⁶⁴⁷

Hakîm et-Tirmizî'nin kaydettiği rivâyetin sıhhati ile ilgili olarak herhangi bir kanaate sahip değiliz. Fakat müellifin vermiş olduğu rivâyetin, “*sûra üflenince de ‘ümmetim ümmetim!’ derim*” anlamındaki cümlesi sahîhtir. Çünkü sahîh kaynaklarda⁶⁴⁸, bu cümle uzunca bir teferruat ile kaydedilmiştir. Olay, özet olarak şöyledir:

“*İnsanlar kıyâmet günü, sırasıyla Âdem, İbrahim, Mûsâ ve İsâ peygamberlerden (a.s.) şefaât talebinde bulunurlar. Bu peygamberlerin her biri bu talebi bir sonrakine havâle eder. Nihâyet insanlar Hz. Muhammed’e (s.a.s.) aynı taleple gelirler. O da (s.a.s.) Allah’a (c.c.) üç defa ‘Ümmetimi affet ve onlara yardımcı ol’ diyerek ilticâda bulunur. Sonunda ‘kalbinde hardal tanesinden daha az iman olan kimsenin bile cehennemden çıkarılacağı’ beraatını elde eder.*”⁶⁴⁹

Haberin hükmü bilinmemekle birlikte son kısmının “*sahîh*” olduğu anlaşılmaktadır.

D. Ru’yetullah (Allah’ın Görülmesi)

Ru’yetullah, İslam mezheplerinden Ehl-i sünnet ile Mu’tezile arasında tartışma konusu yapılmış bir meseledir. Özetle ifade edilecek olursa, Ehl-i sünnete göre Allah’ın âhirette görülmesi aklen câiz ve naklen vâciptir. Daha açık bir ifade ile, Allah’ın görülmesi hususunda aklen bir engel yoktur. Ayrıca dini naslara göre, ru’yetullahı inanmak bir zorunluluktur.⁶⁵⁰ Mutezile ise dini nasları te’vil ederek Ehl-i sünnetin bu görüşüne itiraz etmiştir.⁶⁵¹

إنكم سترون ربكم كما ترون هذا القمر لا تضامون في رؤيته. 57.

⁶⁴⁶ Ali el-Müttakî, *Kenz*, XIV, 482. *ألا إني لكم بمكان صدق حياتي فإذا مت لا أزال أنادي في قبري يا رب أمي أمي حتى ينفخ في الصور النفخة الثانية*

⁶⁴⁷ Buhârî, *Tevhîd* 36; Müslim, *Îmân* 296, 304, 321.

⁶⁴⁸ Buhârî, *Tevhîd* 36; Müslim, *Îmân* 296, 304, 321

⁶⁴⁹ Lafız Buhârî’ye aittir.

⁶⁵⁰ Teftâzânî, *age.*, 183, 187.

⁶⁵¹ Teftâzânî, *age.*, 187, 188.

“Şu dolunayı nasıl bir kısmınız onu görmekten mahrum olmaksızın (yahut birbirinize gösterebilmek için sıkışıp üst üste yığılmanıza gerek kalmaksızın hepiniz zahmetsizce) görüyorsanız Rabbinizi de (kıyamette) böylece göreceksiniz.”⁶⁵²

Hadisi, Cerîr b. Abdillâh el-Becelî’den (r.a.) (51/671) Buhârî⁶⁵³, Müslim⁶⁵⁴, İbn Mâce⁶⁵⁵ ve Ebû Dâvûd⁶⁵⁶; Ebû Hureyre’den Tirmizî⁶⁵⁷ ve Ebû Saîd el-Hudrî’den de Ahmed b. Hanbel⁶⁵⁸ rivayet etmiştir.

Suyûtî bu hadisi, mütevâtir hadisleri incelediği eserine alarak, haberin -isimlerini de zikrettiği- yirmi yedi sahâbe râvî tarafından nakledildiğine temas etmiştir.⁶⁵⁹

Müellif Hakîm es-Semerkandî, güvenilir hadis kaynaklarında geçen bu meşhur rivâyeti ihtisar ederek eserine almıştır. Bu hadisin tam metni şu şekildedir: “*Cerîr b. Abdillâh anlatıyor: Bir gece Peygamber (s.a.s.) ile birlikte idik. Aya bakıp buyurdu ki: Şu ayı nasıl -bir kısmınız onu görmekten mahrum olmaksızın- görüyorsanız, Rabbinizi de öylece göreceksiniz. Artık güneşin doğuş ve batışından önceki namazların hiçbirinden alıkonmamak elinizden gelirse bunları vaktinde kılınız.*”⁶⁶⁰

Ru’yetullah konusunun İslâm mezhepleri arasında tartışma konusu yapıldığına temas edilmişti. Konuyla ilgili olarak Babanzâde Ahmed Naim’in şu güncel ve bilimsel değerlendirmelerini -özetleyerek ve dilsel bazı tasarruflarda bulunarak- nakletmenin, hadislerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir: “*Ru’yet dediğimiz, hakîkatte gözün değil rûhun fiili değil midir? Eşyayı hakîkatte gören benim. Gözüm bir âletten; gözlük ve dürbün de maddeyi göstermeye yarayan bir âlet-i kâsıradan başka bir şey değildir. Göz ile görünmeyen eşyanın bir takımı -muayyen şartlar dairesinde yoğunlaşan bu âletler sayesinde ve yine göz vasıtası ile- görülebildiği gibi ışığı bertaraf ettikten sonra radyoskopi sayesinde röntgen ışınlarını da şeffaf olmayan bir perde*

⁶⁵² Hakîm es-Semerkandî, *Sevâd*, 27. Tercüme tarafımızdan küçük bir tasarruf yapılmakla birlikte *Tecrîd-i Sarîh*’ten alınmıştır. Zira لا تضامون kelimesindeki “mim” harfinin şeddeli ve şeddesiz okunuşunu dikkate alarak, tercüme yansıtması bakımından Ahmed Naim Bey’in bu tercümesi gayet güzeldir. (bk. Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, II, 494.) Bu hususla ilgili olarak ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII, 427.

⁶⁵³ Buhârî, *Mevâkîf* 15.

⁶⁵⁴ Müslim, *Mesâcid* 37.

⁶⁵⁵ İbn Mâce, *İman* 13.

⁶⁵⁶ Ebû Dâvûd, *Sünnet* 20.

⁶⁵⁷ Tirmizî, *Sıfatu’l-cennet* 17.

⁶⁵⁸ Ahmed, *Müsned*, III, 16.

⁶⁵⁹ Suyûtî, *Nazmu’l-mütenâsir*, 357.

⁶⁶⁰ Buhârî, *Mevâkîf* 15.

arkasındaki birçok şeyleri de gözümüz bize gösterir. Demek ki gözümüz bazı şartların tahakkuk etmesi yahut bazı manilerin bertaraf olması sayesinde normal şartlarda göremediğimiz, meselâ bir damla kandaki milyonlarca küçük canlıyı bize, yani müdrik-i hakikî olan nefsimize gösterebiliyormuş. Buna kıyasen ru'yet şartlarının değişmesi sayesinde bugün görünür olmayan şeylerin yarın görünür hale gelmesine ne mani vardır? diyebiliriz. Bir kere mevt ve fenâ kendisinden kaldırılmış olan bir âlem hiç buraya benzer mi? İçinde bulunduğumuz maddî âlemde bile nefis terbiyesine muvaffak olmuş bir çok kemâlât erbâbının gözlerinden perde ve hicâb sıyrılıp yukarıda mevzubahis olan âletlere bile muhtaç olmaksızın herkesin gözüne açık olmayan şeyleri görmek, hatta maddî olmayan cin ve melâikeyi müşâhede eylemek kendilerine müyesser olmuştur.

Öteki âlemde, muvahhidînin hiç de bugünkü şartlara benzemeyen kevnî şartlar dâhilinde ru'yetullah nimetine mazhar olmalarına, cehennem ehlinin de ru'yete mani şartlar içinde hicâb ve hüsrân içinde kalmalarında aklen bir engel yoktur. Bu iddiamıza karşı serdedilecek itirazların tamamı, bu âlemdeki şartlara nazaran ve قياس الغائب على الشاهد / “Görünmeyenin görünene kıyası” adı verilen fâsit deliller cümlesindedir. Hâlbuki bakılsa, bu âlemde bile “filân şeyin ru'yeti imkânsızdır” gibi bir iddia işitilmez. Zira ru'yeti imkânsız zannedilen nice şeyler bilfiil ru'yet edilmiştir. Daha nelerin ru'yet edilebileceğini de şimdiden tahmin etmek mümkün değildir. Hülâsa, ölümlerini ölüm öncesine kıyas etmek câiz değildir.”⁶⁶¹

İslâmî ilimlere vukûfiyeti yanında felsefî alt yapıya da sahip bir bilim adamı olarak bilinen Ahmed Naim Bey'in bu değerlendirmeleri çok isabetli görünmektedir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in işaret ettiği⁶⁶² ve mütevâtir derecesine varan hadisler tarafından vuzûha kavuşturulan ru'yetullah meselesinin te'viller yapılarak inkâr edilmesi, zorlama bir durum olarak görünmektedir.

58. إن أدنى أهل الجنة منزلة ينظر الى نعيمه وقصوره و خيامه و خدمه مسيرة ألف سنة و أكرمهم على الله عز و جل من ينظر الى وجهه غدوة و عشية

“Cennet ehlinin mertebeye en düşük olanı Allah'ın (c.c.) nimetlerini, saraylarını, çadırlarını ve hizmetçilerini bin yıllık mesafeden görebilecektir. Allah katında en değerli olanları ise sabah akşam O'nun (c.c.) cemalini görecektir.”⁶⁶³

⁶⁶¹ Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, II, 495-496.

⁶⁶² Kıyâme 75/22-23. وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة. “O gün ışıl ışıl parlayan öyle yüzler vardır ki, onlar rablerine bakarlar.” Ayrıca bk. Mutaffifin 83/15; Yûnus 10/26.

⁶⁶³ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 27.

Hadisi, İbn Ömer (r.a.) kanalıyla, İbn Ebî Şeybe⁶⁶⁴, Ahmed b. Hanbel⁶⁶⁵, Tirmizî⁶⁶⁶, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (307/919)⁶⁶⁷ ve Hâkim en-Nîsâbûrî⁶⁶⁸ aynı senedle rivâyet etmiştir. İbn Hacer senedde “*zayıflık*” bulunduğunu söylemiş⁶⁶⁹, Suyûtî⁶⁷⁰ ve Elbânî⁶⁷¹ hadisin “*zayıf*” olduğunu ifade etmişlerdir.

Senedde bulunan Süveyr b. Ebî Fâhite (ثوير بن أبي فاختة) isimli râvîdir. Bu şahsın “*zayıf*” olduğu konusunda cerh ve ta'dîl imamlarının icmâ'ı vardır.⁶⁷²

Bazı rivâyetlerin⁶⁷³ son kısmında “*O gün ıslıl ıslıl parlayan öyle yüzler vardır ki, onlar rablerine bakarlar*”⁶⁷⁴ âyetini okudu şeklinde bir ziyâde vardır. Fakat âyeti okuyanın Hz. Peygamber olduğu sadece Tirmizî'nin *Sünen*'inde açıkça ifade edilmiştir. Diğer kaynaklarda bu âyeti okuyanın, râvî mi yoksa Hz. Peygamber mi olduğu hususu net değildir. Hadiste geçen “bin yıllık mesafe” tabiri, bazı rivâyetlerde⁶⁷⁵ “iki bin yıllık mesafe” olarak yer almıştır. Ayrıca “sabah akşam O'nun (c.c.) cemalini görecektir” cümlesinin yerine diğer bazı rivâyetlerde “günde iki kere O'nu (c.c.) görecektir” cümlesi mevcuttur.

Hadisin “*zayıf*” olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, “*sem'iyât*” başlığı altında inceleme konusu yapılan on yedi rivâyetin sekizi “*kabir ahvâli*”, üçü “*hesap, sırat, Cennet, Cehennem*”, dördü “*büyük günah ve şefaat*” ve iki tanesi de “*ru'yetullah*” konusu ile ilgilidir. Rivâyetlerin tahriç ve değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan sonuç sayısal olarak şöyledir: Altı rivâyet “*sahîh*”, bir rivâyet “*hasen*”, üç rivâyet de “*zayıf*”tır. Öte yandan iki rivâyetin hükmü tespit edilememiş, beşinin de kaynağı bulunamamıştır. Bu sayısal sonuçlar bir tablo halinde şu şekilde gösterilebilir:

⁶⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 34.

⁶⁶⁵ Ahmed, *Müsned*, II, 13, 24.

⁶⁶⁶ Tirmizî, *Sıfatu'l-cenne* 17.

⁶⁶⁷ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, X, 76, 96.

⁶⁶⁸ Hâkim, *Müstedrek*, II, 553.

⁶⁶⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 34.

⁶⁷⁰ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 133.

⁶⁷¹ Elbânî, *Silsiletü'd-daîfe*, IV, 450.

⁶⁷² Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 741

⁶⁷³ Ahmed, *age.*, II, 24; Tirmizî, *Sıfatu'l-cenne* 17; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, X, 76; Hâkim, *Müstedrek*, II, 553.

⁶⁷⁴ Kıyâme 75/22–23.

⁶⁷⁵ Ahmed, *age.*, II, 24; Hâkim, *Müstedrek*, II, 553.

	Sahih	Hasen	Zayıf	Hükmü bilinmeyen	Kaynağı bulunamayan	Mevzû	Toplam
Sem'iyât	6	1	3	2	5		17
Oran	% 35,2	% 5,8	% 17,6	% 11,7	% 29,4	% 0	% 100

V. Diğer Konularla İlgili Hadisler

A. İslâm Toplumuna Muhâlefet

“İslâm toplumunun birliği” konusu Hakîm es-Semerkindî'nin en çok üzerinde durduğu hususlardan biridir. Ona göre İslâm toplumuna muhâlefet etmemek, mü'minler için bir gerekliliktir.⁶⁷⁶ Bu görüşünü, şu hadislerle temellendirmektedir:

59. لا تجتمع أمتي على الضلالة.

“Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez.”⁶⁷⁷

Hadis, Ebû Mâlik el-Eş'arî (18/639)⁶⁷⁸, İbn Abbâs⁶⁷⁹, İbn Ömer⁶⁸⁰, Enes b. Mâlik⁶⁸¹ ve Ebû Basra el-Ğıfârî⁶⁸² kanalıyla muttasıl olarak, Amr b. Kays⁶⁸³ (140/757) tarafından da mürsel olarak rivâyet edilmiştir. Nevevî (676/1277) hadisin “zayıf” olduğunu söylemiş⁶⁸⁴, Elbânî ise “bütün tarîkleri itibari ile hasen” hükmünü vermiştir.⁶⁸⁵

Enes (r.a.) rivâyetinin senedi için Suyûtî “sahih” rumuzu koymuş⁶⁸⁶, Elbânî ise bu senedin “zayıf” olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁷ Senette bulunan Ebû Half Hâzim b. Atâ el-A'mâ zayıf bir râvîdir.⁶⁸⁸ Yahyâ b. Maîn'in “yalancılık” ile suçladığı⁶⁸⁹ bu râvî hakkında Ebû Hâtim

⁶⁷⁶ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 8.

⁶⁷⁷ Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 3, 8.

⁶⁷⁸ Ebû Dâvûd, Fiten 1; Taberânî, *Kebîr*, III, 292.

⁶⁷⁹ Hâkim, *Müstedrek*, I, 201.

⁶⁸⁰ Tirmizî, Fiten 7; Hâkim, *age.*, I, 200; Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 37.

⁶⁸¹ Abd b. Humeyd, *Müsned*, 367; İbn Mâce, Fiten 8.

⁶⁸² Ahmed, *Müsned*, 27267; Taberânî, *age.*, II, 280.

⁶⁸³ Dârimî, *Sünen*, Mukaddime 8..

⁶⁸⁴ Nevevî, *Minhâc*, XIII, 65.

⁶⁸⁵ Elbânî, *es-Silsiletü's-sahiha*, III, 319.

⁶⁸⁶ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 134.

⁶⁸⁷ Elbânî, *es-Silsiletü'd-daiife*, VI, 398

⁶⁸⁸ Bûsirî, *Misbâh*, 510.

⁶⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 637.

“münkerü’l-hadîs, kavî değil”⁶⁹⁰, İbn Hibbân “münkerü’l-hadîs”⁶⁹¹, Zehebî “leyyin/gevşek”⁶⁹², İbn Hacer “metrûk”⁶⁹³ hükmü vermiştir. Bu tarîkin “zayıf” olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu rivâyetin metninde ziyade olarak “Bir ihtilaf ortaya çıktığında sevâd-ı a’zamdandan/cemaatten ayrılmayın” cümlesi mevcuttur.⁶⁹⁴

İbn Ömer (r.a.) rivâyetinin senedi için Tirmizî “ğarîb” demiş⁶⁹⁵, Suyûtî “hasen” rûmuzunu koymuş⁶⁹⁶, Mübârekpûrî “zayıf” olduğuna hükmetmiştir.⁶⁹⁷ Münâvî haberin muzdarib⁶⁹⁸ olduğuna dikkat çekerek “zayıf” olduğuna kanaat getirmiştir.⁶⁹⁹ Bu haberin metninde “Allah cemâatin yanındadır, kim cemaatten ayrılırsa cehenneme doğru yönelmiş olur”⁷⁰⁰ ziyadesi mevcuttur.

Ebû Basra (r.a.) rivâyetinin senedi ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde عن أبي هاني عن أبي وهب الخولاني عن رجل قد سماه عن أبي بصرة الغفاري, Taberânî’nin *Mu’cem*’inde de عن أبي هاني عن أبي وهب الخولاني عن رجل قد سماه عن أبي بصرة الغفاري şeklinde zikredilmiştir. Dolayısıyla hadisi Ebu Basra’dan (r.a.) nakleden râvî mübhemdir ve bu durumda sened “zayıf” olmaktadır.

İbn Abbas (r.a.) kanalıyla gelen rivâyetin senedi hakkında Münâvî “İbrahim b. Meymûn (es-San’ânî) hariç, ricâli Sahîh ricâlidir” demiştir. İbrahim b. Meymûn ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn⁷⁰¹, Zehebî⁷⁰² ve İbn Hacer⁷⁰³ “sika” hükmü vermişlerdir. Hâkim de onun Abdurrezzâk b. Hemmâm tarafından ta’dîl edildiğine dikkat çekmiş, onun ta’dîlinin de hucet olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁴

⁶⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 278.

⁶⁹¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 267.

⁶⁹² Zehebî, *Kâşif*, II, 424.

⁶⁹³ İbn Hacer, *age.*, 637.

⁶⁹⁴ فإذا رأيتم اختلافًا فعليكم بالسواد الأعظم Lafız, İbn Mâce’ye aittir.

⁶⁹⁵ Tirmizî, *Fiten* 7.

⁶⁹⁶ Suyûtî, *age.*, 113.

⁶⁹⁷ Mübârekpûrî, *Tuhfe*, VI, 322.

⁶⁹⁸ **Muzdarib**, râvî veya râvîlerin birbirine muhâlif olarak rivâyet ettikleri ve aralarında tercih imkânı bulunmayan hadisler. Aydınlı, *age.*, 123.

⁶⁹⁹ Münâvî, *Feyzu’l-kadîr*, II, 271.

⁷⁰⁰ ويد الله مع الجماعة ومن شذَّ شذَّ إلى النار Lafız, Tirmizî’ye aittir.

⁷⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *age.*, II, 135.

⁷⁰² Zehebî, *Telhîs*, (Hâkim, *Müstedrek*, I, 201).

⁷⁰³ İbn Hacer, *Takrîb*, 94.

⁷⁰⁴ Hâkim, *age.*, I, 201

Ebu Mâlik el-Eş'arî (r.a.) tarîki “ğarîb”dir⁷⁰⁵ ve isnadında “*inkita*” vardır.⁷⁰⁶ Nitekim Suyûtî (911/1505) bu sened hakkında “*zayıf*” hükmü vermiştir.⁷⁰⁷

Amr b. Kays'ın rivâyet ettiği hadis “*mürsel*”dir. Mürsel rivâyet, hadisçilerin çoğunluğuna göre zayıftır.⁷⁰⁸ Ayrıca senedinde bulunan Abdullah b. Sâlih el-Cühenî isimli râvî hakkında münekkit imamlarca söylenmiş cerh ifadeleri mevcuttur. Onun hakkında Ebû Zür'a “*hasenü'l-hadîs*” ifadesini kullanmış⁷⁰⁹, Zehebî “*onda gevşeklik var*” demiş⁷¹⁰, İbn Hacer onun “*yazısında sağlam olmakla birlikte çok hata yaptığını ve dalgın olduğu*”nu söylemiştir.⁷¹¹ Sened çok zayıftır. Çünkü râvî hata yapmaktadır ve muğaffel/dalgındır.

Hadisin “*hasen*” olduğu düşünülmektedir.

من عمل لله تعالى في الجماعة و أصاب قبل الله تعالى منه وإن أخطأ غفر الله له ومن عمل الله في الفرقة 60. فأصاب لم يقبل الله منه وإن أخطأ فليتبوأ مقعده من النار

“Kim ki cemaatle birlikte bulunup, Allah rızası için bir iş yapar da (dinin prensiplerine) uygun hareket ederse Allah o işi ondan kabul buyurur, hata ederse affeder. Kim de cemaatten ayrı olarak Allah rızası için bir iş yaparsa, hakikate isabet etse bile Allah ondan o işi kabul etmez. Hele bir de hata ederse cehennemdeki yerine hazırlansın/cehennemdeki yerini hazırlasın.”⁷¹²

Hadis, İbn Abbâs kanalıyla Bezzâr (292/904)⁷¹³, Taberânî⁷¹⁴ ve İbn Adî⁷¹⁵ tarafından nakledilmiştir.

Taberânî ve İbn Adî'in naklettikleri rivâyetin isnadında bulunan Muhammed b. Hâlid b. Amr el-Hanefî ve Selm/Müslim b. Sâlim el-Belhî (196/811) isimli râvîler münekkit imamlar tarafından cerh edilmiştir. Muhammed hakkında, İbn Hibbân “*ferd kaldığında, hadisi*

⁷⁰⁵ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, XI, 220.

⁷⁰⁶ Azîmâbâdî, *age.*, XI, 220; Mübârekpûrî, *age.*, VI, 322.

⁷⁰⁷ Suyûtî, *age.*, 104.

⁷⁰⁸ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 88. Ayrıca bkz. Şahyar, Ayşe Esra, *Zayıf Hadis Rivayeti*, İst. 2005 (Basılmamış Doktora Tezi), 155.

⁷⁰⁹ Zehebî, *age.*, I, 562.

⁷¹⁰ Zehebî, *age.*, I, 562.

⁷¹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 308.

⁷¹² Hakîm es-Semerkindî, *age.*, 8.

⁷¹³ Heysemî, *Mecma'*, V, 290. Bezzâr'ın matbû ciltlerinde böyle bir haber bulamadık.

⁷¹⁴ Taberânî, *Kebîr*, XIII, 61; *Evsat*, V, 230.

⁷¹⁵ İbn Adî, *Kâmil*, VII, 41.

ile ihticâc kesinlikle câiz değil”⁷¹⁶, İbn Hacer “münker haberler rivâyet etti, onda zayıflık var”⁷¹⁷ demiştir.

Selm hakkında da, İbn Maîn “*leyse bi şey*”, Ahmed b. Hanbel “*zayıf*”, Ebû Hâtim “*zayıf, hadisi terk edildi*”⁷¹⁸, İbn Hibbân “*hadisi münker, propagandist aşırı bir mürciî idi*”⁷¹⁹ şeklinde beyanda bulunmuşlardır.

Heysemî, Bezzâr’ın sevk ettiği isnâdın “*zayıf*” olduğunu haber vermektedir.⁷²⁰

Haberin “*zayıf*” olduğu anlaşılmaktadır.

61. إن قوم موسى افترقوا من بعده إحدى وسبعين فرقة فهلك سبعون وتخلصت فرقة واحدة و قوم عيسى افترقوا من بعده اثنتين وسبعين فرقة فهلك إحدى وسبعون وتخلصت فرقة واحدة وإن أمتي ستفترق على ثلاث وسبعين فرقة فتهلك اثنتان وسبعون فرقة وتخلصت فرقة واحدة قيل يا رسول الله ومن تلك الفرقة قال أصحاب السنة والجماعة

“Musa’nın (a.s.) ümmeti, ondan sonra yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Bunlardan yetmiş helâk olacak birisi kurtulacak. İsa’nın (a.s.) ümmeti, kendisinden sonra yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bunlardan yetmiş biri helâk olacak, birisi kurtulacak. Benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Bunların yetmiş ikisi helâk olacak, sadece biri kurtulacak. ‘Bu kurtulacak fırka hangisi Ey Allah’ın Rasûlü?’ diye sorulunca Hz. Peygamber şöyle yanıt verdi: Ehl-i sünnet ve Cemâat”⁷²¹

Suyûtî bu hadisin sekiz ayrı sahâbî kanalı ile geldiğini tespit etmiş ve “*mütevâtir*” olduğunu söylemiştir.⁷²² Rivâyetin tarîkleri hakkında, Irâkî “*iyi (ciyâd)*” değerlendirmesinde bulunmuş⁷²³, Aclûnî de “*makbûl*” olduğunu söylemiştir.⁷²⁴ İbn Teymiyye “*Allah’a hamdolsun ki bu hadis Sünen ve Müsned türü eserlerimizde geçen meşhur sahîh bir hadistir*” demiş⁷²⁵, Elbânî de hadise “*sahîh*” hükmü vermiştir.⁷²⁶

Rivâyet pek çok kaynakta çeşitli formatlarda rivâyet edilmiştir. Müellif Hakîm es-Semerkandî’nin zikrettiğine en yakın olan rivâyet İbn Mâce’nin Avf b. Mâlik (r.a.) kanalıyla

⁷¹⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 302

⁷¹⁷ İbn Hacer, *Lisân*, V, 158.

⁷¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, IV, 266.

⁷¹⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 344.

⁷²⁰ Heysemî, *age.*, V, 290.

⁷²¹ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 3.

⁷²² Suyûtî, *Nazmu’l-mütenâsir*, 31.

⁷²³ Irâkî, *Muğnî*, III, 74.

⁷²⁴ Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, II, 368.

⁷²⁵ İbn Teymiyye, *Mecmûu’l-fetâvâ*, III, 345.

⁷²⁶ Elbânî, *es-Silsiletü’s-sahîha*, III, 480.

naklettiği şu hadistir: “Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Bunlardan biri Cennetlik, yetmiş Cehennemliktir. Hıristiyanlar ise yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bunların biri Cennetlik, yetmiş biri Cehennemliktir. Şu Muhammed’in canını yed-i kudretinde bulunduran Allah’a yemin olsun ki benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Bunların biri Cennetlik, geri kalan yetmiş ikisi Cehennemliktir.”⁷²⁷ Bu rivâyetin senedi hakkında Bûsirî şunları söylemiştir: “Senedinde kusur var (إسناد حديث عوف بن مالك فيه مقال). Ebû Hâtim, senedde bulunan Râşid b. Sa’d’ın sadûk olduğunu belirtmiştir. Öte yandan, senedde bulunan diğer râvî Abbâd b. Yûsuf’tan, İbn Mâce’den başka nakilde bulunan yoktur. Zaten İbn Mâce’nin de ondan bir tek rivâyeti var, o da bu rivâyet”⁷²⁸

Hadisin diğer formatları şöyledir:

1. Ebû Hureyre’den (r.a.): “Yahûdiler 71 (veya 72) fırkaya ayrıldı. Ümmetim de 73 fırkaya ayrılacak.”⁷²⁹

2. Ebû Hureyre’den (r.a.): “Yahûdiler 71 veya 72, Hristiyanlar 71 veya 72 fırkaya ayrıldı. Andolsun ümmetim de 73 fırkaya ayrılacak.”⁷³⁰ Tirmizî’nin “hasen-sahîh” hükmü verdiği⁷³¹ bu hadisle ilgili, Hâkim “Müslim’in şartlarına göre sahihtir” demiş, Zehebî de bunu teyit etmiştir.⁷³²

3. Ebû Hureyre’den (r.a.): “Yahûdiler 71, Hristiyanlar 72 fırkaya ayrıldı. Ümmetim de 73 fırkaya ayrılacak.”⁷³³

4. Abdullah b. Selâm⁷³⁴ ve Enes b. Mâlik (r.a.) Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu naklettiler: “İsrâîloğulları 71 millete ayrıldı. Ümmetim de 72 millete ayrılacak. Biri hariç bunların hepsi cehennemdedir.”⁷³⁵ Bûsirî, İbn Mâce’deki senedin “sahîh”, ricâlin “sika” olduğunu söylemiştir.⁷³⁶

⁷²⁷ İbn Mâce, Fiten 179.

⁷²⁸ Bûsirî, *Misbâhu’z-zücâce*, 514.

⁷²⁹ Ahmed, *age.*, II, 332.; İbn Mâce, Fiten 179.

⁷³⁰ Ebû Dâvûd, Sünnet 1; Tirmizî, İman 18; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 125; Hâkim, *Müstedrek*, I, 217; Beyhakî, *Sünen*, X, 208.

⁷³¹ Tirmizî, İman 18.

⁷³² Hâkim, *age.*, I, 217.

⁷³³ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, X, 317; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 140.

⁷³⁴ Abdurrezzâk, *Musanef*, X, 156.

⁷³⁵ İbn Mâce, Fiten 179.

⁷³⁶ Bûsirî, *Misbâhu’z-zücâce*, 515.

5. Enes'den (r.a.): “İsrâiloğulları 72 millete ayrıldı. Siz de öyle olacaksınız. Biri hariç bunların tamamı cehennemdedir”⁷³⁷

6. Muâviye b. Ebî Süfyân'dan (r.a.): “Sizden önce Ehl-i kitâb (dinleri konusunda) 72 millete ayrıldı. Bu millet de 73 fırkaya ayrılacak. 72'si cehennemde biri cennettedir. O kurtulan millet cemâattir”⁷³⁸ Elbânî bu rivâyetin senedinin “hasen” olduğunu belirtmiştir.⁷³⁹

7. Ebû Ümâme'den: “Yahûdiler 71, Hristiyanlar 72 fırkaya ayrıldı. Sevâd-ı A'zam hariç hepsi dalâlettedir. Sahâbe 'Ey Allah'ın Rasûlü Sevâd-ı A'zam kim?' deyince Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Benim ve ashâbımın yolundan gidenler.”⁷⁴⁰ Heysemî bu isnadın “zayıf” olduğunu söylemiştir.⁷⁴¹

8. Abdullah b. Amr⁷⁴² ve Ebû Hureyre'den⁷⁴³ (r.a.): “İsrâiloğulları (71 veya) 72 millete ayrıldı. Ümmetim de 73 millete ayrılacak. Biri hariç hepsi cehennemdedir. Onlar kim Ey Allah'ın Rasûlü? Benim ve Ashâbımın yolundan gidenler.” Tirmizî zikrettiği hadisin bu tarikten “garîb” olduğunu söylemiştir.⁷⁴⁴

9. Avf b. Mâlik'ten: “Ümmetim yetmiş küsür fırkaya ayrılacak. En büyük fırka, meseleleri kendi görüşleri ile kıyaslayıp, helali haram, haramı helal yapanlardır.”⁷⁴⁵ Hâkim Şeyhayn'in şartlarına göre “sahîh” olduğunu söylemiş⁷⁴⁶, Heysemî de Taberânî'nin isnadındaki râvîlerin Sahîh ricâli olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁷

10. Enes b. Mâlik'ten (r.a.): “Ümmetim yetmiş yahut yetmiş bir fırkaya ayrılacak. Biri hariç hepsi Cennet'tedir. (Sahâbe) 'Ey Allah'ın Rasûlü o Cehennemlik olanlar kimler?' deyince Hz. Peygamber 'Zındık Kaderîler' buyurdu.”⁷⁴⁸ Hakkında, Ukaylî'nin “hiçbir sûrette sahîh değil, aslı yok”⁷⁴⁹ dediği bu haber “mevzû”dur.⁷⁵⁰

⁷³⁷ Ahmed, *age.*, 12229.

⁷³⁸ Ebû Dâvûd, *Sünnet* 1; Taberânî, *Kebîr*, XIX, 376, 377; Dârimî, *Sünen*, Siyer 75; Hâkim, *Müstedrek*, I, 218.

⁷³⁹ Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb*, I, 12.

⁷⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 554; Taberânî, *Kebîr*, VIII, 152.

⁷⁴¹ Heysemî, *Mecma'*, I, 388.

⁷⁴² Tirmizî, *İman* 18.

⁷⁴³ Ahmed, *age.*, II, 338.

⁷⁴⁴ Tirmizî, *İman* 18.

⁷⁴⁵ Taberânî, *Kebîr*, XVIII, 50; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 477.

⁷⁴⁶ Hâkim, *age.*, IV, 477.

⁷⁴⁷ Heysemî, *Mecma'*, I, 430

⁷⁴⁸ Ukaylî, *Duafâ*, IV, 201.

⁷⁴⁹ Ukaylî, *age.*, IV, 201.

⁷⁵⁰ Bk. Şevkânî, *Fevâid*, 502; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 368.

Müellifin zikrettiği hadisin “*sahih*” olduğu anlaşılmaktadır.

أبو الدراء و أبو أمامة و أنس بن مالك رضي الله عنهم قالوا خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم 62. ذات يوم ونحن نتمارى في أمر من الدين وقد احمرت وجهاء اغتياظاً منا فانتهرنا وقال : مه يا أمة محمد لا تهيجوا على أنفسكم وهجا أبهذا أمر نبيكم أم ليس عن هذا نهيتكم ذروا المرء فإنما أهلك من كان قبلكم بهذا وهو الذي يهيج العداوة والبغضاء والفتن فيما بينكم يؤثر الشك وإنه أول ما نهاني عنه ربي بعد عبادة الأوثان فمن ترك المرء في الدين وأنا زعيم بثلاث أبيات بيتاً في في رياض الجنة وبيتاً في وسطها وبيتاً في فاعلموا أن الشيطان طمع أن يعبد ولكنه رضي بالتحريش وهو المرء وإنما افتقرت به بنو إسرائيل على إحدى وسبعين فرقة والنصارى على اثنتين وسبعين فرقة وستفترق أمتي على ثلاث وسبعين فرقة كلهم دعاة الضلالة ورؤساء الفتن كل منهم يقول الأمر من أمري وهو ضالّ مضلّ وقائد الى النار إلا السواد الأعظم فعليكم به فقيل يا رسول الله وما السواد الأعظم قال : الذي من كان على ما أنا عليه وأصحابي وأن لا يماري في الدين وأن لا يشهد على أحد من أهل التوحيد بكفر وإن عملوا بالكبائر ثم قال عليه السلام بدأ الإسلام غريباً وسيعود غريباً فطوبى للغرباء قيل ومن الغرباء قال الذين يحيون سنتي من بعدي ويصلحون إذا فسد الناس

“Ebû'd-Derdâ, Ebû Ümâme ve Enes b. Mâlik (r.a.) anlatıyor: Günün birinde aramızda dini bir konu hakkında tartışırken Rasûlüllâh (s.a.s.) yanımıza geldi. Bu yaptığımıza çok kızmış olacak ki yüzü öfkeden kıpkırmızı kesilmişti. Şöyle diyerek bizi azarladı:

-Ey Ümmet-i Muhammed! Ateşli bir şekilde birbirinizi tahrik etmeyi bırakın. Peygamberiniz size bunu emretmedi? Tartışmaktan vazgeçin. Çünkü sizden önceki topluluklar bu yüzden helak edildi. Tartışma, aranızda, düşmanlık, kin ve fitneyi tetikleyerek imanınızda şüphe doğurur. Rabbimin, ‘putlara tapma’ yasağından sonra nehyettiği ilk şey tartışmadır. Kim dini konularda tartışma davranışını bırakırsa, biri bahçesinde, biri orta kısımlarında ve biri de üst kısımlarında olmak üzere ona Cennet’te üç ev verileceğine kefilim. Şeytan da artık (Arap yarımadasında) puta tapılmasından ümidini kesmiş, tartışmaya sevk etmeye razı olmuştur. Dikkat edin! Dini konularda tartışmaları sebebiyle İsrâiloğulları yetmiş bir, Hıristiyanlar da yetmiş iki fırkaya ayrılmıştır. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunların tamamı dalâletin propagandistleri ve fitnenin önderleridir. Baksan her biri de ‘doğrusu benim iddiamdır’ der. Hâlbuki o, hem kendisi sapmış, hem de başkalarını saptırarak ateşe götürmüştür. Fakat sevâd-ı a’zam (büyül çoğunluk) doğru yoldadır. Siz de onlara yapışın, onları bırakmayın. Bunun üzerine denildi ki:

- Ey Allah’ın rasûlü! Sevâd-ı a’zam dediğin bu kişiler kimlerdir? Hz. Peygamber şöyle cevap verdi:

- Ben ve ashâbımın yolundan gidip, dini konularda tartışmayan ve büyük günah işleseler dahi insanları tekfir etmeyen kimselerdir. (Sonra Hz. Peygamber sözüne devam ederek dedi ki) İslâm garip, yalnız olarak doğdu ve (ileriki zamanlarda) tekrar yalnız olarak dönecek. Gariplere müjdeler olsun. Sahâbe ‘o garipler kimler’ diye sorunca Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

- Benden sonra sünnetimi ihya edip insanların bozulduğu o dönemde, onları ıslah edenlerdir.”⁷⁵¹

Tespit edilebildiği kadarı ile hadisi sadece Taberânî⁷⁵² ve İbn Asâkîr⁷⁵³ rivâyet etmiştir. Hadisin senesinde bulunan iki râvî ciddi anlamda cerh edilmiştir. Bunlardan Abdullah b. Yezîd b. Âdem ed-Dımaşkî hakkında, Yahyâ b. Maîn “sika” hükmü vermiş⁷⁵⁴, Ahmed b. Hanbel “hadisleri mevzûdur”, Cûzcânî “hadisleri münkerdir” demişlerdir.⁷⁵⁵

Tenkîd edilen diğer râvî, Ebû Muhammed Kesîr b. Mervân el-Makdisî’dir. Yahyâ b. Maîn’in bir kavlinde “kezzâb” başka bir kavlinde ise “zayıf” hükmü vermiş olduğu bu râvî ile ilgili Ebû Hâtîm “hadis uydurur, rivâyeti ile ihticâc edilmez” demiş, Dârakutnî ise “zayıf” olduğunu söylemiştir.⁷⁵⁶ Heysemî’ye göre de bu râvî “çok zayıf”tır.⁷⁵⁷

İhtiyatla yaklaşılması gereken bu haberin “çok zayıf” olduğu söylenebilir.

B. Cennetle Müjdelenen Sahâbîler

Hakîm es-Semerkandî, cennetle müjdelenen sahâbîlere saygı gösterilmesi gerektiğini ifade etmiş, onlardan herhangi birisine dil uzatan kişiyi sapık ve bid’atçı olmakla itham etmiştir.⁷⁵⁸ Onun, konuyla ilgili delili şu hadistir:

أنا في الجنة و أبو بكر و عمر و عثمان و علي و طلحة و زبير و سعد بن أبي وقاس و سعيد بن زيد و عبد الرحمن بن عوف و أبو عبيدة بن الجراح كلهم في الجنة

⁷⁵¹ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 2, 3.

⁷⁵² Taberânî, *Kebîr*, VIII, 152.

⁷⁵³ İbn Asâkîr, *Târîhu Dımaşk*, XXXIII, 367.

⁷⁵⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve 't-ta'dil*, V, 197.

⁷⁵⁵ İbn Hacer, *Lisân*, III, 378.

⁷⁵⁶ İbn Hacer, *Lisân*, IV, 483.

⁷⁵⁷ Heysemî, *Mecma'*, I, 389.

⁷⁵⁸ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 23.

çalışmayı bıraktıklarına dair herhangi bir bilgiye de sahip değiliz. Ayrıca benim aklım, “böyle bir tebşîr, bu kimselerin artık çalışmayı bırakacaklarını” söylüyor diyebilecek olan bir kimseye, bir başkasının da “aksine benim aklım bu kimselerin çalışmayı bırakmak bir tarafa, bu büyük kazancı elden kaçırmamak için daha çok gayret edeceklerini söylüyor” demesi muhtemeldir.

Hadisin “*sahîh*” olduğu anlaşılmaktadır.

C. Vitir Namazı

Hakîm es-Semerkandî vitir namazı ile alâkalı açmış olduğu bâbda, vitir namazının üç rekat olduğunu, bu üç rekatta yalnız bir kez selam verilmesi gerektiğini ifade etmiş ve “*Ebû Hanîfe'nin kavline göre, vitrin üç rekat olduğunu kabul etmeyip bir rekat olduğuna inan kimse dalâlettedir, bid'atçidir*”⁷⁶⁹ dedikten sonra konuyla ilgili çok sayıda hadis nakletmiştir. Şimdi onun zikrettiği bu rivâyetlerin tahriç ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

64. قال خارجة بن حذافة خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم في صلاة الفجر فقال يا عباد الله إن الله تعالى قد أعطاكم الليلة صلاة الآ و هي الوتر خير لكم من حمر النعم قلنا يا رسول الله أي صلاة فقال الوتر وقتها الله بعد العشاء الى طلوع الفجر

“Hârice b. Huzâfe anlatıyor: Rasûlüllâh (s.a.s.) bir gün sabah namazı için geldiğinde şöyle buyurdu: ‘Ey Allah’ın kulları! Allah Teâlâ bu gece size öyle bir namaz bahşetti ki bu, sizler için kızıl develerden daha hayırlı olan vitir namazıdır. Biz, ‘Ey Allah’ın Rasûlü bu, ne namazıdır?’ deyince, ‘vitir namazıdır, Allah, bu namaz için vakit olarak, yatsı ile sabah namazının arasında kalan vakti tayin etmiştir’ buyurdu.”⁷⁷⁰

Suyûtî’nin dokuz ayrı sahâbî kanalı ile geldiğini söyleyip “*mütevâtir*” olduğuna hükmettiği bu hadis, tespit edilebildiği kadarı ile Hârice b. Huzâfe⁷⁷¹ ve Ukbe b. Âmir ile Amr b. el-Âs’tan (r.a.)⁷⁷² benzer lafızlarla nakledilmiştir.

⁷⁶⁹ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 45.

⁷⁷⁰ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 46.

⁷⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 92; İbn Mâce, *İkâmetü’s-salât*, 114; Ebû Dâvûd, *Salât* 336; Tirmizî, *Salât*, 332; Taberânî, *Kebîr*, IV, 201; Dârakutnî, *Sünen*, II, 30; Hâkim, *Müstedrek*, I, 448; Beyhakî, *Sünen*, II, 469. *خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال " إن الله عزوجل قد أمدكم بصلاة وهي خير لكم من حمر النعم وهي الوتر فجعلها لكم فيما بين العشاء إلى طلوع الفجر*. Lafız, Ebû Dâvûd’a aittir.

⁷⁷² Taberânî, *Evsat*, VIII, 64. *خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال " إن الله عزوجل قد أمدكم بصلاة وهي خير لكم من حمر النعم وهي الوتر فجعلها لكم فيما بين العشاء إلى طلوع الفجر*

Hârice b. Huzâfe (r.a.) hadisi, bütün kaynaklarda aynı isnadla rivâyet edilmiştir. Tirmizî'nin “*garîb*” hükmü verdiği⁷⁷³ bu hadisle ilgili olarak Hâkim “*sahihtir*” demiş, Zehebî de bu hükmü teyit etmiştir.⁷⁷⁴ Buhârî⁷⁷⁵ ve İbn Hibbân⁷⁷⁶, senedin munkatî' olduğunu ifade etmişlerdir. Suyûtî hadise “*zayıf*” rumuzu koymuş⁷⁷⁷, Elbânî de bu kanaati desteklemiştir.⁷⁷⁸ İbnü'l-Cevzî senedde bulunan iki râvîden İbn İshâk'ın “*kezzâb*” olduğunu ve Abdullah b. Râşid'in de Dârakutnî tarafından “*zayıf*” olarak nitelendiğini belirtmiştir.⁷⁷⁹ İbnü'l-Cevzî'nin bu değerlendirmelerine temas eden Zeylaî, konuyla ilgili şunları söylemektedir: “*Tenkîh isimli eserin sahibi, İbn İshâk ile ilgili cerh'in önemsiz olduğunu ifade etmiştir. Çünkü hadisin Leys b. Sa'd kanalıyla gelen mütâbii vardır. Dârakutnî'nin Abdullah b. Râşid'i zayıf olarak nitelemesi hususuna gelince, bu büyük bir hatadır. Çünkü Dârakutnî'nin zayıf olarak vasıflandırdığı kişi, Osman b. Affân'ın azatlısı olan Abdullah b. Râşid el-Basrî'dir. Hâlbuki bizim hadisimizin râvisi, Abdullah b. Râşid ez-Zûfî'dir.*”

Buna göre, Buhârî tarafından dile getirilen ve İbn Hibbân'ın da iştirak ettiği “senedde kopukluk vardır” tespitini dikkate alarak bu tarîkin “*zayıf*” olduğu söylenebilir. Zira, görüldüğü gibi, kanaatlerine işaret edilen hadis imamlarının çoğunun fikri de rivâyetin “*zayıf*” olduğu yönündedir.

Ukbe b. Âmir ve Amr b. el-Âs'ın ortak bir senedle naklettikleri rivâyetin senedinde bulunan Süveyd b. Abdilazîz (194/809) hakkında Heysemî “*metrûk*” hükmü vermiştir.⁷⁸⁰ Bu şahsın “*zayıf*” bir râvî olduğunu söyleyen⁷⁸¹ İbn Hacer, söz konusu rivâyetin “*zayıf*” olduğuna hükmetmiştir.⁷⁸²

Hadisin “*zayıf*” olduğu anlaşılmaktadır.

65. ونزل جبريل عليه السلام فقال يا رسول الله إن الله زادكم صلاة وهي الوتر وهي ثلاث ركعات وقتها الله ما بين العشاء الى طلوع الفجر

⁷⁷³ Tirmizî, Salât, 332.

⁷⁷⁴ Hâkim, *age.*, I, 448.

⁷⁷⁵ Beyhakî, *age.*, II, 469; İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk*, I, 454

⁷⁷⁶ İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 16.

⁷⁷⁷ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 111.

⁷⁷⁸ Elbânî, *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetüh*, 355.

⁷⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *age.*, I, 454.

⁷⁸⁰ Heysemî, *Mecma'*, II, 500.

⁷⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 260.

⁷⁸² İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 16.

“Cebrâil (a.s.) geldi ve Hz. Peygamber’e ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Allah size fazladan bir namaz bahşetti. Bu, üç rekatlik vitir namazıdır. Allah, yatsı namazı ile fecrin doğuşu arasında kalan zaman dilimini, bu namazın vakit olarak belirlemiştir.”⁷⁸³

Hadis, “bu, üç rekatlik vitir namazıdır” kısmı hariç, benzer lafızlarla Ebû Busra el-Ğıfârî⁷⁸⁴, Abdullah b. Amr b. el-Âs⁷⁸⁵ ve Abdullah b. Abbâs⁷⁸⁶ (r.a.) kanalıyla nakledilmiştir.

Ebû Busra (r.a.) rivâyeti, iki ayrı senedle gelmiştir. Taberânî ve Hâkim’deki rivâyetin senedinde bulunan, Mısır kadısı ve fakîh⁷⁸⁷ Abdullah b. Lehîa (174/790) tenkîd edilmiştir. Onun hakkında Zehebî “zayıf olduğu söylendi”⁷⁸⁸, İbn Hacer de “*sadûktur, kitapları yandıktan sonra hadis rivâyetinde karıştırmaya başladı*” demiştir⁷⁸⁹ Cerh konusunda müteşeddid olarak bilinen İbnü’l-Cevzî ise bu râvînin “*metrûk*” olduğunu ifade etmiştir. Fakîh olan bu zâtın durumu hakkında İbn Hacer’e tâbi olarak söz konusu senedin “*hasen*” olduğu söylenebilir.

Ebû Busra kanalı ile gelen diğer sened hakkında Heysemî “*Ali b. İshâk dışındaki ricâli sahîh ricâlidir. Ali b. İshâk da Ahmed b. Hanbel’in hocasıdır ve sikadır*” demiştir.⁷⁹⁰

Abdullah b. Amr b. el-Âs’tan (r.a.) nakledilen rivâyet, üç ayrı kanaldan gelmiştir. İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel’in zikrettikleri senedde bulunan Haccâc b. Ertae el-Kûfî (حجاج بن أرتاة) isimli râvî tenkîd edilmiştir. Onun hakkında Abdullah b. el-Mübârek “*müdelîs bir râvîdir, Amr b. Şuayb’dan işitmediği haberleri ondan işitmiş gibi rivâyet eder*” demiş⁷⁹¹, Ahmed b. Hanbel de onun rivâyet ettiği haberlerle ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir.⁷⁹² Dârakutnî’nin senedinde bulunan Muhammed b. Ubeydullah el-Fezârî (155/781) hakkında Ahmed b. Hanbel “*insanlar onun hadisini terk ettiler*” demiş⁷⁹³, Nesâî de “*metrûku’l-hadîs*” hükmü vermiştir.⁷⁹⁴ Abdurrazzâk’ın naklettiği rivâyetin senedinde bulunan el-Müsennâ b. es-

⁷⁸³ Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâdü’l-a’zam*, 46.

⁷⁸⁴ Ahmed, *Müsned*, 23902, 27272; Taberânî, *Kebîr*, II, 279; Hâkim, *Müstedrek*, III, 684.

⁷⁸⁵ Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 7; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 92; Ahmed, *age.*, II, 180, 206, 208; Dârakutnî, *Sünen*, II, 31.

⁷⁸⁶ Taberânî, *Kebîr*, XI, 253.

⁷⁸⁷ Zehebî, *Kâşif*, I, 590.

⁷⁸⁸ Zehebî, *age.*, I, 590.

⁷⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 319.

⁷⁹⁰ Heysemî, *Mecma’*, II, 498.

⁷⁹¹ Buhârî, *ed-Duafüu’s-sağîr*, 32.

⁷⁹² İbnü’l-Cevzî, *Tahkîk*, I, 454

⁷⁹³ Zehebî, *Kâşif*, II, 197.

⁷⁹⁴ Nesâî, *Duafüa*, 91.

Sabbâh'ın (149/766) “*zayıf*” bir râvî olduğunu söyleyen⁷⁹⁵ İbn Hacer, ömrünün son yıllarında rivâyetleri karıştırdığını ifade etmiştir.⁷⁹⁶ Zehebî ise İbn Ebî Hâtim ve diğer bazı münekkit imamların, bu râvî hakkında “*leyyinü’l-hadîs*” hükmü verdiğini belirtmiştir.⁷⁹⁷ Abdullah b. Amr b. el-Âs kanalıyla gelen bu târîklerin tamamının “*zayıf*” olduğu nâşılmaktadır.

İbn Abbâs (r.a.) kanalıyla gelen hadisin senedinde bulunan Ebû Ömer en-Nadr b. Abdirrahmân el-Hazzâz isimli râvî cerh edilmiştir. Onun hakkında Buhârî “*münkeru’l-hadîs*”⁷⁹⁸, Zehebî “*sâkıt*”⁷⁹⁹, İbn Hacer “*metrûk*”⁸⁰⁰ hükmü vermiştir.

Sonuç olarak, Ebû Busra yoluyla gelen târîklere dayanarak, bu hadisin “*hasen*” olduğu söylenebilir. Diğer “*şâhid*” rivâyetler de bu hükmü takviye etmektedir.

66. عن أبي بكر الصديق رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم أوتر بثلاث ركعات ولم يسلم الا في آخرهن قال بعد ذلك ثلاث مرات سبحان الملك القدوس قالها مرتين خافضا بهما صوته ورفع صوته في المرة الثالثة

“Peygamber (s.a.s.) üç rekat olarak vitir namazı kıldı ve sadece son rekatte selam verdi. Selamdan sonra üç defa ‘sübhâne’l-meliki’l-kuddûs’ dedi. Bunların ilk ikisini kısık sesle söyledi, üçüncüsünde ise sesini yükseltti.”⁸⁰¹

Hadisi, bu şekli ile Übey b. Ka’b’dan (r.a.) (19/640) Nesâî⁸⁰², Dârakutnî⁸⁰³ ve Beyhakî⁸⁰⁴ rivâyet etmiştir. Fakat “sadece son rekatte selam verdi” cümlesi, bu rivâyetler içerisinde yalnız Beyhakî’de mevcuttur.

Bu kaynaklarda, Hakîm es-Semerkindî’nin zikrettiği rivâyete ziyâde vardır. Buna göre hadisin sahâbî râvîsi olan Übey b. Ka’b (r.a.) şöyle söylemiştir: “*Peygamber (s.a.s.) vitri üç rekat olarak kılardı. Birinci rekatte A’lâ, ikinci rekatte Kâfirûn, üçüncü rekatte de İhlâs sûrelerini okur ve. rükû öncesinde kunut yapardı...*”⁸⁰⁵

⁷⁹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 519.

⁷⁹⁶ İbn Hacer, *age.*, 519.

⁷⁹⁷ Zehebî, *Kâşif*, II, 239.

⁷⁹⁸ Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, VIII, 91.

⁷⁹⁹ Zehebî, *Kâşif*, II, 321.

⁸⁰⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 562.

⁸⁰¹ Hakîm es-Semerkindî, *Sevâd*, 46, 47.

⁸⁰² Nesâî, *Kıyâmu’l-leyl* 37

⁸⁰³ Dârakutnî, *Sünen*, II, 31

⁸⁰⁴ Beyhakî, *Sünen*, III, 40

⁸⁰⁵ : أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يوتر بثلاث ركعات كان يقرأ في الأولى ب سبح اسم ربك الأعلى وفي الثانية ب قل يا أيها الكافرون وفي الثالثة ب قل هو الله أحد ويقتت قبل الركوع فإذا فرغ قال عند فراغه سبحان الملك القدوس ثلاث مرات يطيل في آخرهن Lafiz Nesâî’ye aittir.

Hadisler hakkında değerlendirmede bulunan kaynaklarda bu hadisle ilgili bir bilgi bulunamadığı için tarafımızdan hadisin ricâli ile senedinin ittisal durumunun incelenmesini esas alan bir araştırma yapılmıştır. Diğer kaynakların isnadı da hemen hemen aynı olduğu için, bu araştırma Nesâî'deki üzerinde yürütülmüştür. Sened, Hz. Peygamber'e kadar ulaşan şekli ile şöyledir: “Nesâî-Ali b. Meymun-Mahled b. Yezîd-Süfyân es-Sevrî-Zübeyd el-Yâmî-Saîd b. Abdirrahmân b. Ebzâ (أبزي)- (Babası) Abdurrahman b. Ebzâ-Übey b. Ka'b-Hz. Peygamber.”

Ali b. Meymûn (246/860) sikadır⁸⁰⁶ ve Mahled b. Yezîd (193/808) ile likâsı vardır.⁸⁰⁷ Mahled b. Yezîd el-Harrânî hakkında Zehebî “*sika*”⁸⁰⁸, İbn Hacer “*sadûk, hataları var*” hükmü vermiştir⁸⁰⁹ ve bu şahsın Süfyân es-Sevrî (161/777) ile likâsı vardır. Süfyân es-Sevrî büyük hadis imamıdır⁸¹⁰ ve Zübeyd b. el-Hâris el-Yâmî (122/739) ile likâsı vardır.⁸¹¹ Zübeyd sikadır⁸¹² ve Saîd b. Abdirrahmân b. Ebzâ ile likâsı vardır.⁸¹³ Saîd, sikadır⁸¹⁴ ve babasından hadis rivâyetinde bulunmuştur.⁸¹⁵ Saîd'in babası Abdurrahman b. Ebzâ (ihtilafli olmakla birlikte) sahâbîdir.⁸¹⁶ Übey b. Ka'b ise meşhur bir sahâbîdir.⁸¹⁷

Buna göre, hadisin ricâli sika, isnadı muttasıldır. Ayrıca şâz olduğuna dair de bir bilgi bulunmamaktadır. Şayet muallel değilse, bu durumda hadisin “*sahih*” olduğu söylenebilir.

67. صلاة المغرب وتر النهار والتي بعد العشاء وتر الليل

“Akşam namazı gündüz vaktinin vitri (rekât sayısı tek olan namazdır). Yatsı namazından sonra kılınan namaz ise gece vaktinin vitridir.”⁸¹⁸

⁸⁰⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 405.

⁸⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 340.

⁸⁰⁸ Zehebî, *Kâşif*, II, 249.

⁸⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 524.

⁸¹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 244.

⁸¹¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 99.

⁸¹² Zehebî, *Kâşif*, I, 401; İbn Hacer, *Takrîb*, 213.

⁸¹³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 290.

⁸¹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 238.

⁸¹⁵ Zehebî, *Kâşif*, I, 439.

⁸¹⁶ İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 282.

⁸¹⁷ İbn Hacer, *İsâbe*, I, 27.

⁸¹⁸ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 46.

Benzer lafızlarla Dârakutnî'nin İbn Mes'ûd kanalıyla merfû olarak naklettiği⁸¹⁹ bu haber, Abdurrazzâk⁸²⁰ ve Taberânî⁸²¹ tarafından bizzat İbn Mes'ûd'a ait bir söz olarak rivâyet edilmiştir.

Müellif Hakîm es-Semerkandî, Hz. Peygamber bu haberde vitir nazmını akşam namazına benzettiği için vitrin de akşam namazı gibi üç rekat olduğunu ispat bağlamında bu rivâyeti zikretmiştir.⁸²² Bu teşbîh/benzerlik Dârakutnî'nin naklettiği şu rivâyette daha açık bir biçimde ifadesini bulmuştur: “*Gece vaktinde kılınan vitir namazı tıpkı gündüz vaktinin vitri durumunda olan akşam namazı gibi üç rekattir.*”⁸²³

Merfû olarak naklettiği rivâyet hakkında Dârakutnî “*Yahyâ b. Zekerıyyâ'dan başka hiç kimse bu haberi A'meş'ten nakletmedi* (Yahyâ bu rivâyetinde ferd kaldı)” demiş ve İbn Ebî'l-Havâcib diye de isimlendirilen Yahyâ b. Zekerıyyâ'nın “*zayıf*” bir râvî olduğunu belirtmiştir.⁸²⁴ İbn Hibbân bu şahsı Sikât'ında zikretmiş ve Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (255/868) onun hakkında “*bazen hata yapar*” dediğini nakletmiştir.⁸²⁵

Heysemî mevkûf rivâyetin senedindeki râvîlerin “*Sahîh ricâli*” olduğunu söylemiştir.⁸²⁶

Görüldüğü gibi hadis İbn Mes'ûd'dan hem merfû hem de mevkûf olarak nakledilmektedir. Bu da ister istemez, İbn Mes'ûd'a ait olan bir söz daha sonraları bilerek veya bilmeyerek Hz. Peygamber'e isnâd edilmiş olabilir mi gibi bir kuşkuyu akla getirmektedir. Tam bununla ilgili olarak İbn Hacer, Beyhakî'nin “*sahîh olan görüş, bu hadisin İbn Mes'ûd'da vakfıdır (mevkûf olan rivâyetidir)*” dediğini nakletmektedir.⁸²⁷

Sonuç olarak, bu hadisin merfû senedle gelen rivâyetinin “*zayıf*” olduğu anlaşılmaktadır.

⁸¹⁹ Dârakutnî, *Sünen*, II, 27. وتر الليل ثلاث كوتر النهار صلاة المغرب.

⁸²⁰ Abdurrazzâk, *Musannef*, III, 19.

⁸²¹ Taberânî, *Kebîr*, IX, 282.

⁸²² Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 46.

⁸²³ Dârakutnî, *age.*, II, 27.

⁸²⁴ Dârakutnî, *age.*, II, 27.

⁸²⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 336.

⁸²⁶ Heysemî, *Mecma'*, II, 503.

⁸²⁷ İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 15.

أن عائشة سنلت عن صلاة النبي صلى الله عليه وسلم بالليل فقالت كان يصلي أحد عشر ركعة أربع ركعات 68. كان يصلي لا تسأل عن حسنهن و طولهن ثم يصلي أربع ركعات لا تسأل عن حسنهن و طولهن ثم كان يصلي الوتر ثلاث ركعات بتسليمة واحدة

“Hz. Âişe’ye Peygamber’in (s.a.s.) gece vakti nasıl namaz kıldığı soruldu. O da dedi ki: On bir rekat namaz kılırdı. Önce kıldığı dört rekat, o kadar güzel ve o kadar uzun olurdu ki sorma! Sonra bir dört rekat daha kılırdı. Bu da o kadar güzel ve o kadar uzun olurdu ki sorma! En son üç rekatlık vitir namazı kılırdı ve bu namaz içerisinde tek bir kez selam verirdi.”⁸²⁸

Hadis farklı lafızlarla Buhârî⁸²⁹, Müslim⁸³⁰, Ebû Dâvûd⁸³¹, Tirmizî⁸³² ve Nesâî⁸³³ tarafından nakledilmiştir. Fakat bu rivâyetlerde “vitir namazında tek bir defa selam verirdi” cümlesi mevcut değildir. Hadisin, Buhârî’deki şekli ise şöyledir:

“Ebû Seleme b. Abdîrrahman anlatıyor; Hz. Âişe’ye Peygamber’in (s.a.s.) Ramazan ayında nasıl gece namazı kıldığını sordum da bana şöyle cevap verdi:

-Rasûlüllah (s.a.s.) gerek Ramzan ayında gerekse diğer aylarda (geceleri) on bir rekatten fazla namaz kılmazdı. Önce dört rekatlık bir namaz kılırdı. Bu, o kadar güzel ve o kadar uzun olurdu ki sorma! Sonra bir dört rekat daha kılırdı. Bu da o kadar güzel ve o kadar uzun olurdu ki sorma! Son olarak da üç rekat kılırdı. (Bir gün üç rekatlık vitir namazını kılmadan yattığını görünce) ‘Ey Allah’ın Rasûlü vitri kılmadan mı uyuyacaksın? dedim.’ Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

-Ey Âişe! Benim gözlerim uyur ama zihnim uyumaz.”⁸³⁴

“Vitir namazında tek bir defa selam verirdi” cümlesi dışında, hadisin “sahih” olduğu anlaşılmaktadır.

عن محمد بن كعب أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن البتراء 69.

⁸²⁸ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 46.

⁸²⁹ Buhârî, Teheccüd 16, Terâvîh 1, Menâkıb 21.

⁸³⁰ Müslim, Salâtu’l-müsâfirîn 125.

⁸³¹ Ebû Dâvûd, Salât 316.

⁸³² Tirmizî, Salât 325.

⁸³³ Nesâî, Kıyâmu’l-leyl 36.

⁸³⁴ Buhârî, Teheccüd 16, Terâvîh 1, Menâkıb 21. عن أبي سلمة بن عبد الرحمن أنه أخبره أنه سأل عائشة رضي الله عنها كيف كانت صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم في رمضان؟ فقالت ما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يزيد في رمضان ولا في غيره على إحدى عشرة ركعة يصلي أربعا فلا تسأل عن حسنهن وطولهن ثم يصلي أربعا فلا تسأل عن حسنهن وطولهن ثم يصلي ثلاثا قالت عائشة فقلت يارسول الله أنتام قبل أن توتر فقال يا عائشة إن عيني تمانان ولا ينام قلبي

“Peygamber (s.a.s.) büteyrâdan (bir rekât olarak kılınan vitir namazından veya birinci rekâtı tam olarak kılındığı halde ikinci rekâtında herhangi bir rûknü tamamlanmadan bırakılan namazdan) nehyetti.”⁸³⁵

Hadisi Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) kanalıyla İbn Abdilber nakletmiştir.⁸³⁶ Nevevî, hadisin Muhammed b. Ka’b kanalıyla gelen mürsel bir rivâyetine işaret etmişse de aslî hadis kaynaklarında böyle bir bilgi tespit edilememiştir.⁸³⁷ Nitekim Zeylaî de bu rivâyete ulaşamadığını kaydetmiştir.⁸³⁸ Öte yandan mevkûf bir habere göre, İbn Ömer’e birisi gelerek vitir namazını nasıl kılması gerektiğini sormuş, o da “*bir rekât olarak kıl*” demiştir. Bu kişi insanların “*bu kıldığın namaz büteyrâdır*” diyerek kendisini kınamalarından çekindiğini ifade edince İbn Ömer “*bu, Allah’ın ve Peygamber’inin sünnetidir (Allah’ın öğrettiği ve Peygamberin uyguladığı şekliyle vitir namazı böyledir)*” demiştir.⁸³⁹

Ebû Saîd’den (r.a.) gelen merfû nitelikli hadisin senedinde bulunan Osman b. Muhammed b. Ebî Rabîa hakkında İbn Abdilber, Ukaylî’nin “*rivâyetlerinde çokça vehim vardır (الغالب على حديثه الوهم)*” dediğini nakletmiştir.⁸⁴⁰ Bu rivâyetle ilgili olarak İbn Hacer Yahyâ b. el-Kattân’ın “*Bu hadîs şâzıdır. Çünkü âdil oldukları ortaya çıkmadan bu isnâddaki râvîlere itibar edilmez. Derâverdi (Abdülazîz b. Muhammed) dışındaki râvîlerinin durumu göz yumulacak gibi değil*” sözünü naklettikten sonra şöyle söylemiştir: “*İbnu’l-Kattân bu cerh ile ya Osman b. Muhammed b. Rabîa’yı kastediyor ya da hadisin diğer râvîlerinin durumunu bilmiyor. Çünkü hadisin Osman b. Muhammed dışındaki bütün râvîleri sikadır.*”⁸⁴¹ Böylece, hadisin, senedde bulunan Osman b. Muhammed sebebi ile “*zayıf*” olduğu anlaşılmaktadır.

Hadisin tercümesinde “büteyrâ” kelimesi anlamlandırılırken iki ayrı manaya işaret edilmiştir. Bunun sebebi, kelimenin terminolojik anlamı konusundaki ihtilâftır. Garîbü’l-hadîsle ilgili bir eserin sahibi olan İbnü’l-Esîr (600/1209), bu kelimenin “*vitri bir rekât olarak kılmak*” anlamına geldiğini söylemiş ve kelimeye bu anlam dışında “*vitre iki rekât kılmak niyetiyle başlayıp da birinci rekâtı tamamladıktan sonra ikinci rekâtı kılmadan kesmek (kat’)*”

⁸³⁵ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 47.

⁸³⁶ İbn Abdilber, *Temhîd*, XIII, 254.

⁸³⁷ Zeylaî, *Nasbu’r-râye*, II, 116; Aclûnî, *Kesfü’l-hafâ*, I, 329.

⁸³⁸ Zeylaî, *age.*, II, 116

⁸³⁹ İbn Mâce, *İkâmetü’s-salât* 116; Beyhakî, *Sünen*, III, 26. *سأل ابن عمر رجل فقال كيف أوتر قال أوتر بواحدة قال إني أخشى أن* *يقول الناس البتراء فقال سنة الله ورسوله يريد هذه سنة الله ورسوله صلى الله عليه وسلم* Lafiz İbn Mâce’ye aittir.

⁸⁴⁰ İbn Abdilber, *age.*, XIII, 254.

⁸⁴¹ İbn Hacer, *Lisân*, IV, 152.

anlamı verenlerin de bulunduğunu ifade etmiştir.⁸⁴² Nitekim söz konusu “büteyrâ” hadisinin rivâyetleri her iki anlamı da teyit etmektedir. Meselâ, Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) gelen hadiste “Hz. Peygamber büteyrâdan nehyetti” dendikten sonra “yani kişinin vitri bir rekât olarak kılmasından nehyetti” açıklaması yapılmıştır. Öte yandan İbn Ömer’den (r.a.) gelen mevkûf haberin Beyhakî’deki rivâyetinde İbn Ömer’in şu izahı kayıtlıdır: “*Oğlum! büteyrâ, vitri bir rekât olarak kılman değildir. Kişi birinci rekâtı kıyamı ile, rükusu ile ve secdesi ile tam olarak kılar da diğer rekâtın ne kıyamını ne rükusunu ve ne de secdesini tam yapar. İşte büteyrâ budur.*”⁸⁴³

عن عطاء أنه قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي كل ليلة ثلاث عشر ركعات ثمان ركعات 70. تطوعا أربعا أربعا ثم كان يوتر بثلاث ركعات ثم كان يصلي ركعتي سنة الفجر

“Rasûlüllah (s.a.s.) her gece on üç rekât namaz kılar: Dörderden sekiz rekât nâfile namaz, sonra da üç rekâtlik vitir namazını kılar. Son olarak da sabah namazının iki rekâtlik sünnetini kılar.”⁸⁴⁴

Temel hadis kaynaklarında, bu rivâyete en yakın olarak, Müslim’in Hz. Âişe’den naklettiği şu rivâyet tespit edilmiştir:

“*Ebû Seleme anlatıyor: Hz. Âişe’ye Rasûlüllah’ın (s.a.s.) (gece vaktinde) nasıl namaz kıldığını sordum. Bunun üzerine dedi ki:*

-Rasûlüllah (s.a.s.) geceleyin on üç rekât namaz kılar. Önce sekiz, sonra üç, ardından da oturarak iki rekât kılar. Bu sonuncusunda rükû yapmak isteyince kalkar rükûsunu yapardı. Bir de sabah namazının ezanı ile kâmeti arasında iki rekât kılar.”⁸⁴⁵

Hadisin “*sahih*” olduğu anlaşılmaktadır.

كان النبي صلى الله عليه وسلم يوتر بثلاث ركعات ويقرأ في الأولى سبح اسم ربك الأعلى وفي الثانية قل 71. يا أيها الكافرون وفي الثالثة قل هو الله أحد وكان لا يسلم إلا في الثالثة

“Peygamber (s.a.s.) vitir namazını üç rekât olarak kılar. Birinci rekatta sebbihi’sme rabbike’l-a’lâ (diye başlayan A’lâ sûresini) ikinci rekatta kul yâ eyyühe’l-

⁸⁴² İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs*, I, 226.

⁸⁴³ Beyhakî, *age.*, III, 26. البتيراء قال يا بني ليس تلك البتيراء إنما البتيراء أن يصلي الرجل الركعة التامة في ركوعها وسجودها وقيامها. ثم يقوم في الأخرى فلا يتم لها ركوعا ولا سجودا ولا قياما فتلك البتيراء ومنهم عبد الله بن عباس بن عبد المطلب رضي الله عنهما

⁸⁴⁴ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 47.

⁸⁴⁵ Müslim, *Salâtü’l-müsâfirîn* 126. سألت عائشة عن صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم ؟ فقالت كان يصلي ثلاث عشرة ركعة. يصلي ثمان ركعات ثم يوتر ثم يصلي ركعتين وهو جالس فإذا أراد أن يركع قام فركع ثم يصلي ركعتين بين النداء والإقامة من صلاة الصبح

kâfirûn (diye başlayan Kâfirûn sûresi) ve üçüncü rekatta da kul huvellâhu ehad (diye başlayan İhlâs sûresini) okurdu.”⁸⁴⁶

Daha önce incelenen bir rivâyetin parçasını teşkil eden bu hadisin “*sahih*” olduğu sonucuna ulaşılmıştı.⁸⁴⁷

Sonuç olarak, “muhtelif konular” başlığı altında inceleme konusu yapılan on üç rivâyetin dördü “İslâm toplumuna muhalefet”, biri “Cennetle müjdelenen sahâbîler” ve sekizi de “vitir namazı” konusu ile ilgilidir. Rivâyetlerin tahriç ve değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan sonuç sayısal olarak şöyledir: Altı rivâyet “*sahih*”, iki rivâyet “*hasen*”, beş rivâyet de “*zayıf*”tır. Bu sayısal sonuçlar bir tablo halinde şu şekilde gösterilebilir:

	Sahih	Hasen	Zayıf	Hükmü bilinmeyen	Kaynağı bulunamayan	Mevzû	Toplam
Muhtelif konular	6	2	5				9
Oran	% 46,1	% 15,3	% 38,4	% 0	% 0	% 0	% 100

F. Genel Değerlendirme

Hakîm es-Semerkandî'nin *es-Sevâdü'l-a'zam* isimli eserinde, kelâm ilminin ilâhiyât, nübüvvet, irâde-kazâ-kader, sem'îyyât konuları ile diğer bazı konulara dâir incelemiş olduğumuz yetmiş bir rivâyetin durumu şu şekildedir:

1. “İlâhiyât” başlığı altında yirmi iki rivâyet nakleden müellif halku'l-Kur'ân ve kelime-i tevhîdin fazileti konusuna özel bir ilgi göstermiştir. Zira naklettiği yirmi iki rivâyetin altısı kelime-i tevhîd, beşi de halku'l-Kur'ân konusu ile ilgilidir. Müellifin naklettiği rivâyetlerin sıhhat durumunu sayısal olarak değerlendirdiğimizde, şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Zikredilen yirmi iki rivâyetin altısı “*sahih*”, biri “*hasen*”, ikisi “*zayıf*” ve altısı “*mevzû*”dur. Öte yandan yedi rivâyet de hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

2. “Nübüvvet” başlığı altında inceleme konusu yapılan dokuz rivâyetin yedi tanesi imamet (ilk dört halifenin fazileti) konusu ile ilgilidir. Rivâyetlerin tahriç ve değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan sonuç sayısal olarak şöyledir: Dört rivâyet “*sahih*”, dört rivâyet “*zayıf*” ve bir rivâyet de “*mevzû*”.

⁸⁴⁶ Hakîm es-Semerkandî, *age.*, 47.

⁸⁴⁷ Hadisin tahrirci için bkz. 66 numaralı hadis.

3. “Sem’iyyât” bahsinde zikredilen rivâyetlerden “kabir ahvâli”, üçü “hesap, sırat, Cennet, Cehennem”, dördü “büyük günah ve şefaât” ve iki tanesi de “ru’yetullah” konusu ile ilgilidir. Rivâyetlerin tahriç ve değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan sonuç sayısal olarak şöyledir: Altı rivâyet “*sahîh*”, bir rivâyet “*hasen*”, üç rivâyet de “*zayıf*”tır. Öte yandan iki rivâyetin hükmü tespit edilememiş, beşinin de kaynağı bulunamamıştır.

4. İslâm toplumuna muhâlefet, cennetle müjdelenen sahâbîler ve vitir namazı gibi diğer konulara dair müellifin zikretmiş olduğu on üç rivâyetten altısı “*sahîh*”, ikisi “*hasen*”, beşi de “*zayıf*”tır.

Müellifin zikrettiği hadislerin konularına göre, sıhhat bakımından sayısal değerini gösteren tablo şöyledir:

Konular	Sahîh	Hasen	Zayıf	Hükmü bilinmeyen	Kaynağı bulunamayan	Mevzû	Toplam
İlâhiyât	6	1	2		7	6	22
Nübüvvet	4		4			1	9
İrâde, kazâ ve kader	4	1	3		2		10
Sem’iyyât	6	1	3	2	5		17
Muhtelif konular	6	2	5				9
Toplam	26	5	17	2	14	7	71
Oran	% 36,6	% 7,04	% 23,9	% 2,8	% 19,7	% 9,8	% 100

SONUÇ

Hadisler, İslam'ın temel kaynağıdır. Bu sebeple daha ilk zamanlardan itibaren, sıkı bir denetim mekanizması oluşturularak, Hz. Peygamber'in sözlerine asılsız haberlerin karıştırılmasını önlemek amacıyla büyük bir çaba ortaya konmuştur. Hadislerin/sünnetin dindeki belirleyicilik rolü sebebiyle her mezhep, Kur'ân-sünnet, vahiy-akıl eksenli oluşturduğu sistemini hadislere onaylatmak amacıyla, sünnetten referans aramış ve bu amaçla hadis uyduranlar bile olmuştur. Bu sebeple, iman esaslarını tespit çok önemli bir iştir ve bu belirleme işi sağlam deliller ve metotlarla gerçekleştirilmelidir.

Kelâm, fıkıh ve tefsirde bilgi sahibi olan Hakîm es-Semerkandî'nin, *es-Sevâdü'l-a'zam*'da, hadisçiliğini net bir biçimde ortaya koyacak malzemenin var olduğunu söyleyemeyiz. Satır aralarından yakalayabildiğimiz ipuçları, onun hadisçiliği konusunda bizi şu sonuca ulaştırmıştır: Bazı hadisleri, Hz. Peygamber'e kadar ulaşan senedlerle verip bunları hocasından, tahdîs ve ihbâr gibi semâ'a delâlet eden lafızlarla rivâyet etmesinden, onun hadis şeyhlerinden hadis dinlediği anlaşılmaktadır.

Eserinde âhâd-mütevâtir ayrımı yapmaksızın sünneti, Müslümanlar için uyulması zorunlu bir model olarak zikretmekte ve bunu Kur'ân âyetleri ile delillendirmektedir. Özellikle de “sünnetin vahiyden başka bir şey olmadığı” algısını yansıtabilecek biçimde “*O Peygamber arzusuna göre konuşmaz. Onun (konuştukları) ancak, kendisine gelmekte olan bir vahiydir*” âyetini, sünnetin hucciyeti konusunda delil olarak zikretmektedir. Hadis ve sünnetle ilgili söz konusu görüşlerini zikrettiği bu eserin, itikâdî esasların incelendiği bir eser olduğu düşünülünce, müellifin “sünnetin tamamen vahiy olduğu ve itikâdî konular da dâhil olmak üzere, âhâd-mütevâtir ayrımı yapılmaksızın, dinin her alanında Müslümanlar için uyulması zorunlu bir model olduğu” yönünde bir kanaat taşıdığı anlaşılmaktadır.

O, haber, hadis, sünnet ve sahâbe gibi hadis ilmine dâir terimleri yerinde kullanırken, tâbiûn lafzı ile sahâbeyi kastetmektedir. Hâlbuki kendinden iki asır öncesi olan hicrî ikinci asrın başlarında, bu lafzın “*sahâbeden sonraki nesil*” anlamında telaffuz edildiğini bilmekteyiz. Müellif, cezm ve temrîz sîgalarını, usûlüne göre kullanmamıştır. Eserde bol miktarda zayıf, uydurma ve asılsız haber zikretmiş, hiçbir rivâyetin sened ve ricâl kritiğini yapmamıştır. Bunların yanı sıra, esere genel bir bakış sonucu bizde şu kanaat oluşmuştur: Semerkandî, hadis dinlemiş olmakla birlikte, bu ilmin inceliklerine vâkıf meslekten bir hadisçi değildir. Yoğun bir biçimde yapmış olduğu âyet te'vîlleri, tefsîr nakilleri, âyetlerle ilgili kelime ve cümle tefsîrleri ile tefsîrci kimliğini bâriz bir şekilde öne çıkarmasına rağmen, bizde, hadisçi olduğunu hissettirecek bir izlenim uyandırmamıştır.

Hakîm es-Semerkandî'nin *es-Sevâdü'l-a'zam* isimli eserinde, kelâm ilminin ilâhiyât, nübüvvet, irâde-kazâ-kader, sem'ıyyât konuları ile diğerk bazı konulara dâir incelemiş olduğumuz yetmiş bir rivâyetin durumu şu şekildedir:

1. "İlâhiyât" başlığı altında yirmi iki rivâyet nakleden müellif halku'l-Kur'ân ve kelime-i tevhîdin fazileti konusuna özel bir ilgi göstermiştir. Zira naklettiği yirmi iki rivâyetin altısı kelime-i tevhîd, beşi de halku'l-Kur'ân konusu ile ilgilidir. Müellifin naklettiği rivâyetlerin sıhhat durumunu sayısal olarak değerlendirdiğimizde, şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Zikredilen yirmi iki rivâyetin altısı "*sahîh*", biri "*hasen*", ikisi "*zayıf*" ve altısı "*mevzû*"dur. Öte yandan yedi rivâyet de hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

2. "Nübüvvet" başlığı altında inceleme konusu yapılan dokuz rivâyetin yedi tanesi imamet (ilk dört halifenin fazileti) konusu ile ilgilidir. Rivâyetlerin tahriç ve değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan sonuç sayısal olarak şöyledir: Dört rivâyet "*sahîh*", dört rivâyet "*zayıf*" ve bir rivâyet de "*mevzû*".

3. "Sem'ıyyât" bahsinde zikredilen rivâyetlerden "kabir ahvâli", üçü "hesap, sırat, Cennet, Cehennem", dördü "büyük günah ve şefaât" ve iki tanesi de "ru'yetullah" konusu ile ilgilidir. Rivâyetlerin tahriç ve değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan sonuç sayısal olarak şöyledir: Altı rivâyet "*sahîh*", bir rivâyet "*hasen*", üç rivâyet de "*zayıf*"tır. Öte yandan iki rivâyetin hükmü tespit edilememiş, beşinin de kaynağı bulunamamıştır.

4. İslâm toplumuna muhâlefet, cennetle müjdelenen sahâbîler ve vitir namazı gibi diğerk konulara dair müellifin zikretmiş olduğu on üç rivâyetten altısı "*sahîh*", ikisi "*hasen*", beşi de "*zayıf*"tır.

Bu duruma göre eserde zikredilen rivâyetlerin % 36,6'sı *sahîh*, % 7,04'ü *hasen*, % 23,9'u *zayıf*, 9,8'i de *mevzû*dur. Bunun dışında % 19,7 oranında rivâyetin kaynağı da tespit edilememiştir. *Sahîh* ve *hasen* nitelikli haberleri birlikte düşündüğümüzde, bunlar toplamdaki rivâyetlerin % 43,64'lük bir oranını teşkil eder ki bu da rivâyetlerin yarıya yakınının sağlam olduğu anlamına gelir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abd b. Humeyd**, Ebû Muhammed el-Kessî (249/863), *el-Müsned*, thk. Subhi el-Bedri es-Sâmarrâî, Kâhire, 1408/1988.
- Abdurrahmân Câmî**, *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*, trc. ve şrh. Lâmiî Çelebî, İstanbul, 1980.
- Abdurrazzâk**, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), *el-Musannef*, I-XI, thk., Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut, 1403/1983.
- Aclûnî**, İsmail b. Muhammed (1162/1652), *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amma'stehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Beyrut, 1351/1352.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, (241/855), *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, I-VI, İstanbul, 1992.
- Ahmed Naim**, Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, I-XII+I, Ankara, 1978.
- Ali el-Müttakî**, Alâuddîn Ali b. Hüsâmiddîn el-Hindî (975/1567), *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, XVI+II fihrist, Beyrut, 1989.
- Aydınlı**, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul, 1987.
- Azîmâbâdî**, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsülhak (1328/1911), *Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, thk., Abdurrahman Muhammed Osman, Beyrut, 1415.
- Bakkâr**, Muhammed Mahmûd, *İlmü tahrîci'l-ehâdis*, Riyâd, 1417/1996.
- Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali (458/1065), *el-Esmâ ve's-sifât*, I-II, thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar, Beyrut, 1415/1994.
- , *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd*, Beyrut, 1401.
- , *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, Mekke, 1414/1994.
- , *Şuabu'l-îmân*, I-VII, thk. Muhammed Besyûnî Zağlûl, Beyrut, 1410.
- Bezzâr**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Atîkî (292/904), *el-Bahru'z-zehhâr el-ma'rûf bi-Müsnedi'l-Bezzâr*, I-XIII, thk., Mahfûzurrahmân Zeynullah, Medine-i Münevvere, 1424/2003.
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/869), *ed-Duafâu's-sağîr*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid, 1396.
- , *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul, 1992.
- , *Kitâbu't-Târîhi'l-kebîr*, I-XIII, thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî, ts.
- Bûsîrî**, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr el-Kinânî (840/1436), *Zevâidü İbn Mâce ale'l-Kütübi'l-hamse*, thk. M. Muhtâr Huseyn, Beyrut, 1414/1993.
- Can**, Mustafa, "Hakîm es-Semerkindî", *DİA*, XV, 193-194, İstanbul, 1997.

-----, *Hakîm es-Semerkandî ve es-Sevâdü'l-A'zam'ı*, MÜSBE, İstanbul, 1986.
(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Cürcânî, Seyyid Şerif (816/1413), *et-Ta'rîfât*, 1318, İstanbul.

Dârakutnî, Ali b. Ömer (385/995), *Sünenü'd-Dârakutnî*, I-IV, thk. Abdullah Hâşim Yemânî, Beyrut, 1386/1966.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman (255/869), *es-Sünen*, I-II, Beyrut, 1407/1986.

Deylemî, Ebû Şüca' Şîrûye el-Hemedânî (509/1115), *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, I-V, thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut, 1406/1986.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî (275/888), *es-Sünen*, I-V, İstanbul, 1992.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî (430/1038), *ed-Duafâ*, thk. Fâruk Hammâde, 1405/1984.

-----, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, I-X, Beyrut 1405.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsilî et-Temîmî, *el-Müsned*, I-XIII, thk. Hüseyin Selim Esed, Dımaşk, 1404/1984.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetuh*, b.y., ts.

-----, *Daîfu't-Terğîb ve't-terhîb*, I-II, Riyad, ts.

-----, *Sahîhu ve daîfu'l-Câmi's-sağîr ve ziyâdetih*, (el-Mektebetü'ş-şâmile CD'si 1. sürüm)

-----, *Sahîhu İbn Mâce*, (el-Mektebetü'ş-şâmile CD'si 1. sürüm)

-----, *Sahîhu't-Terğîb ve't-terhîb*, I-III, Riyad, ts.

-----, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfe ve'l-mevzûa*, I-XI, Riyâd, 1422/2002.

-----, *es-Silsiletü's-sahîha*, I-VII, Riyad, ts.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb (817/1414), *el-Kâmûsu'l-muhît*, ts.

Firyâbî, Cafer b. Muhammed b. el-Huseyn (301/913), *el-Kader*, thk. Abdullah b. Hamd el-Mansûr, Riyad, 1997.

Gülâbâdî (Kelâbâzî), Ebû Bekr Muhammed (380/990), *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, Dımaşk, 1986.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (Zehebî'nin *et-Telhîs*'i ile birlikte), I-IV, thk., Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut, 1411/1990.

Hakîm es-Semerkandî, Ebu'l-Kâsım İshak b. Muhammed el-Kâdî (342/953), *es-Sevâdü'l-a'zam*, (Mustafa Can Tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan tahkikli nüsha).

Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (463/1070), *Târîhu Bağdâd ev medînetü's-selâm*, I-XIV+Fihrist, Beyrut, ts.

Heysemî, Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr (807/1404), *Mecma'u'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, I-X, Beyrut, 1412/1991.

Iclî, Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih Ebu'l-Hasen (261/874), *Ma'rifetü's-sikât*, I-II, thk., Abdalâlîm el-Büstevî, Medîne, 1405/1985.

Irakî, Ebu'l-Fadl Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn (806/1403), *el-Muğnî an hamli'l-esfâr*, I+I-II, thk. Ebû Muhammed Eşref, Riyâd, 1415/1995.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf Abdillâh en-Nemerî el-Endelüsî (463/1070), *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, I-XXII, thk. Mustafâ el-Alevî-Muhammed el-Bükrî, Mağrib, 1387.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh el-Cürcânî (365/975), *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, I-VII, thk., Yahyâ Muhtar Ğarâvî, Beyrut, 1409/1988.

İbn Ameşlîk, Ebu't-Tayyib Ahmed b. Ali el-Ca'ferî (?), *Cüz'*, Beyrut 1416.

İbn Arrâk, Ebu'l-Huseyn Ali b. Muhammed el-Kinânî (963/1555), *Tenzîhü's-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri's-şeniati'l-mevzûa*, I-II, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Beyrut, 1401/1981.

İbn Asâkîr, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh eş-Şâfî (571/1123), *Târîhu Medîneti Dimeşk*, I-LXXIV, Beyrut, 1421/2001.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî (323/934), *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut, 1371/1952.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî (235/849), *Kitâbu'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, I-VII, takdim Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut, 1409/1989.

İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed (281/894), *Kitâbu Zemmi'd-dünyâ*, thk. Abdulkadîr Ahmed Atâ, Beyrut, 1993.

İbn Hacer, Şihâbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Beyrut, 1379.

-----, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I-VIII, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut, 1412/1991.

-----, *el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebb ani'l-Müsned li'l-İmaâm Ahmed*, Kâhire 1401.

-----, *Lisânu'l-Mîzân*, I-VII, Beyrut, 1406/1986.

-----, *Nüzhetü'n-nazar fî tadvîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nûrettin Itr, Dimaşk 1421/2000.

-----, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk., Muhammed Avvâme, Haleb, 1408/1988.

-----, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XIV, Beyrut, 1404/1984.

-----, *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Rafîyyi'l-kebîr*, I-II, thk. Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî, Medine, 1384/1964.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî (456/1064), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, I-VIII, Kâhire, 1404/1983.

İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebî Hâtim et-Temîmî el-Büstî (354/965), *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, I-III, thk., Mahmûd İbrahim Zâyid, Halep, ts..

-----, *es-Sahîh*, tertîb, İbn Belebân Ali el-Fârisî (739/1338), *el-İhsân*, I-XVIII, thk. Şuayb el-Arnâvût, Beyrut, 1414/1993.

-----, *Kitâbu's-Sikât*, I-X, Haydarâbâd, 1402/1982.

İbn Kesîr, İmâdü'd-dîn Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (774/1372), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, I-IV, Beyrut 1404.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), *Garîbü'l-hadîs*, I-III, Bağdad 1397/1976.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (275/888), *Sünen*, I-II, thk., Muhammed Fuâd Abdalbâkî, İstanbul, 1992.

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî (728/1327), *Mecmûu'l-fetâvâ*, I-XXXV, ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1200), *el-Mevzûât mine'l-ehâdîsi'l-merfûât*, I-IV, thk. Nureddin Boyacılar, Beyrut, 1418/1997.

-----, *et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf*, I-II, Beyrut, 1415/1994.

İbü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebi's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (600/1209), *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk., Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, I-V, Beyrut, ts.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman eş-Şehrezûrî (643/1245), *Mukaddime*, thk. Salâh b. Muhammed, Beyrut 1424/2003.

Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zunûn an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Muhammed Şerafettin Yaltkaya, I-II, Bağdad, ts.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I-XIII, Dimaşk 1961.

Koçyiğit, Talât, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara, 1989.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671/1272), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, thk Abdülalîm el-Berdûnî, Kâhire, 1372.

Kuzâî, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer Ebû Abdillâh el-Kuzâî (?), *Müsnedü's-Şihâb*, I-II, Beyrut, 1407/1986.

Lâlekâî, Ebu'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr (418/1027), *İ'tikâdü ehli's-sünne*, I-IV, thk. Ahmed Sa'd Hamdân, Riyâd, 1402.

Mübârekpûrî, Ebu'l-Alî Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahîm (1353/1934), *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmiî't-Tirmizî*, I-X, thk., Abdulvehhâb Abdullatîf, Beyrut, ts.

Münâvî, Abdurraûf (1031/1621), *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmiî's-sağîr*, I-VI, Mısır 1356/1937.

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc (261/874), *Sahîhu Müslim*, I-III, İstanbul, 1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân b. Şuayb (303/915), *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, thk. Fâruk Hammâde, Beyrut, 1406.

-----, *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-metrûkîn*, thk., Nûrân ed-Danâvî, Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut, 1407/1987.

-----, *Sünenü'n-Nesâî*, I-XIII, İstanbul, 1992.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref (676/1277), *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, I-XVII, Beyrut, 1392.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (508/1115), *Tebziratü'l-edille fî usûli'd-dîn*, I-II, thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2004.

Sâbûnî, Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr (580/1184), *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara, 2000.

Sâmi es-Sakkâr, "İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî", *DİA*, XXI, 169-170, İstanbul, 2000.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed et-Temîmî (562/1166), *el-Ensâb*, I-V, thk. Abdullah Ömer el-Bârûrî, Beyrut, 1408/1988.

Suyûtî, Celâlüddîn b. Ebî Bekr (911/1505), *el-Câmiu's-sağîr fî ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, Beyrut 1428/2006.

-----, *Nazmu'l-mütenâsir fî'l-ahbâri'l-mütevâtir*. (el-Mektebetü's-şâmile CD'si 1. sürüm)

-----, *el-Leâli'l-masnûa fî'l-ehâdisi'l-mevzûa*, I-II, Beyrut, ts.

Şahyar, Ayşe Esra, *Zayıf Hadis Rivayeti*, MÜSBE, İst., 2005 (Basılmamış Doktora Tezi).

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1255/1839), *el-Fevâidü'l-mecmûa fî'l-ehâdisi'l-mevzûa*, thk. Abdurrahman Yahya el-Muallimî, Beyrut, 1407.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/970), *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I-XXV, thk., Hamdi Abdulmecid es-Silefî, yy., 1404/1983.

-----, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I-X, thk., Muhammed Tahhân, Riyad, 1415/1995.

-----, *el-Mu'cemü's-sağîr*, I-II, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc, Beyrut, 1405/1985.

- Teftâzânî**, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer (792/1390), *Şerhu'l-akâid*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.
- Tahhân**, Mahmûd, *Usûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, Riyâd, 1418/1996.
- Tayâlisî**, Süleyman b. Dâvûd Ebû Dâvûd el-Fârisî el-Basrî (204/819), *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, Beyrut, ts.
- Tirmizî**, Muhammed b. İsbâ (279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, İstanbul, 1992.
- Topaloğlu**, Bekir, "Mâtürîdî", *DİA*, XXVIII, Ankara, 2003.
- Ukaylî**, Ebû Cafer Muhammed b. Ömer, *ed-Duafâu'l-kebîr*, I-IV, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî, Beyrut, 1404/1984.
- Wensick**, A.J.-Mensing, J.P., *Concordance*, I-VI, Leiden, 1967.
- Yahyâ b. Maîn**, Ebû Zekeriyâ (233/847), *Târîhu İbn Maîn*, I-IV, thk., Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Mekke, 1399/1979.
- Yücel, Ahmet**, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul, 1998.
- Yücesoy**, Hayrettin, "Mihne", *DİA*, XXX, 28-30, İstanbul, 2005.
- Zağlûl**, Ebû Hâcer Muhammed b. Saîd Besyûnî, *Mevsûatü etrâfi'l-hadîsi'n-nebevî*, I-XI, Beyrut, 1414/1994.
- Zehebî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâyetün fi'l-kütübi's-sitte*, I-II, thk., Muhammed Avvâme, Cidde, 1413/1992.
- , *Tezkiratü'l-huffâz*, I-IV, y.y., ts.
- Zeylaî**, Cemâluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf el-Hanefî (762/1361), *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, I-IV, thk., Muhammed Yûsuf el-Bennûrî, Mısır, 1357.

EK: es-SEVÂDÜ'L-A'ZAM METNİ